

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

KIŞ WINTER 2023 • SAYI ISSUE 104

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

KIŞ WINTER 2023 • SAYI ISSUE 104

Sahibi Owner
Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Yayın Yönetmeni Editor in Chief
Prof. Dr. Firat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu Editorial Board
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor
Emine Sıdka TOPTAŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts
Ahmet Şahin ATA

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts
Liliya SATTAROVA

Sekreteryası Secretariat
Harun SARIGÜL

Yönetim Merkezi Management Center
Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19 Çankaya/Ankara
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Yayın Türü
3 aylık, yaygın, süreli

Tasarım&Baskı Design&Printed by
SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
+90 (312) 472 37 73
www.sfn.com.tr

Basım Yeri: ANKARA
Basım Tarihi: 30/01/2023

ISSN: 1301-0549
E-ISSN: 2822-6348

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi/Azərbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi /
Rusya Federasyonu

Dr. Serdar ÇAM
Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Edward FOSTER
Tabisman/ABD

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi/Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN
Cumhurbaşkanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi/Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Kıymetli Okurlar,

bilig'in 104. sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu vesileyle yeni yılınızı kutluyor, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılını idrak edeceğimiz 2023 yılının ülkemize, Türk-İslam dünyası ve tüm insanlığa barış, huzur ve refah getirmesini diliyoruz.

Akademik yayınlarda yazar çeşitliliği kaliteyi yansıtan önemli kriterlerden biridir. *bilig* olarak yayın kurulunda ve hakem havuzunda farklı üniversitelerden akademisyenlerin görev almasına özen göstermekteyiz. Makalesi yayımlanan yazarların da farklı ülkelerden ve üniversitelerden olması dikkat ettiğimiz hususlardan biridir. Elinizdeki sayıyı incelediğinizde yazar çeşitliliğini rahatlıkla göreceksiniz.

Yayın kurulu olarak tüm dünyadan nitelikli makale çekebilmek ve yayımlayabilmek değişmeyen önceliğimiz. Türk dünyasının jeopolitik ve kültürel bir alt sistem olarak giderek artan önemi Türk dünyasına yönelik akademik ilgi ve çalışmaları da artırmıştır. *bilig*'e gelen yazı akışından da bunu rahatlıkla görebilmek mümkündür. Türk dünyası tarihi, kültürü, edebiyatı, iktisadı, sosyolojisi, uluslararası ilişkileri dendiğinde ilk akla gelen gerçek bir saha çalışmaları dergisi olma ideali doğrultusunda yolumuza devam etmekteyiz. Artan yayın kalitemizin önümüzdeki yıllarda etki faktörümüze de gözle görülür bir şekilde yansımaları temenni ediyoruz.

Etki faktörünün artırılması konusunda SSCI'de yer alan dergiler arasında kıyasıya bir rekabet söz konusudur. Öte yandan özellikle büyük yayınevlerinin yayımladığı akademik dergiler arasında güçlü bir dayanışma da söz konusudur. *bilig* olarak önümüzdeki dönemde özellikle *Web of Science* ve *Scopus* listesinde yer alan Avrasya coğrafyasına yönelik içerikle yayın yapan sosyal bilim dergileri ile yayın süreçlerinde tecrübe paylaşımı konusunda işbirliğini artırmayı hedeflemekteyiz.

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı'nın göz bebeği ve yüz akı olarak üzerine titrediği, üniversitenin kartviziti olarak gururla takdim ettiği *bilig*'in başarısı Türk dünyasının sosyal bilimler alanındaki otoritesini de güçlendirecektir. Bu inançla kaliteden ödün vermeden çalışmaktayız. İdeallerimizi, heyecanımızı, kaygılarımızı ve ümitlerimizi paylaşan tüm hocalarımıza ve emektaşlarımıza şükranlarımızı sunar, iyi okumalar dileriz.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We are happy to present you the 104th issue of *bilig*. Hereby, we celebrate your new year and wish that 2023, when we will celebrate the 100th anniversary of the establishment of the Republic of Turkey, will bring peace and prosperity to our country, the Turkish-Islamic world, and the whole world.

Author diversity is one of the important criteria that reflects quality in academic publications. As *bilig*, we care about including academicians from various universities in the editorial board and the referee pool. Another thing that we pay attention to is publishing articles of authors from different universities and countries. That diversity can be easily realized upon examining this issue.

As the editorial board, attracting and publishing high-quality articles from all around the world is our consistent priority. The increasing importance of the Turkish world as a geopolitical and cultural subsystem has also increased the academic interest and studies on the Turkish world. The flow of articles to *bilig* can readily illustrate this. We continue our way in line with the ideal of being a genuine field studies journal that comes to mind first when it is the history, culture, literature, economics, sociology and international relations of the Turkish world. We hope that our increasing publication quality will evidently reflect on our impact factor in the coming years.

There is a fierce competition among the journals in the SSCI in terms of increasing the impact factor. On the other hand, a strong solidarity exists between academic journals published by the major publishers. As *bilig*, we aim to increase our cooperation in sharing experience on publishing processes with social science journals – especially those in the *Web of science* and *Scopus* list – that focus on Eurasian geography.

The success of *bilig*, which Ahmet Yesevi University Board of Trustees cossets as the apple of their eye and their pride, and proudly presents as *carte de visite* of the university, will also strengthen the authority of the Turkish world in social sciences. With this belief, we work hard without making concessions from quality. We would like to express our gratitude to all our scholars and colleagues sharing our ideals, excitement, concerns and hopes, and wish you a good read.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Editor in Chief

Уважаемые читатели,

Мы рады представить вам 104-й выпуск журнала «Билиг». Позвольте в связи с наступившим годом пожелать, чтобы 2023 год, который станет для всех нас годом 100-летия образования Турецкой Республики, принес мир, спокойствие и процветание нашей стране, тюрко-исламскому миру и всему человечеству.

Разнообразие авторов является одним из важных критериев, отражающих качество академических публикаций. Наш журнал заботится о том, чтобы в состав редакционной коллегии и рецензентов входили ученые из разных университетов. Мы также обращаем внимание на то, чтобы авторы публикуемых статей представляли академические круги из разных стран и университетов. Знакомясь с выпуском журнала, вы сможете убедиться в том, насколько разнообразен круг наших авторов.

Неизменным приоритетом нашей редакционной коллегии является возможность привлекать и публиковать квалифицированные статьи ученых со всего мира. Возрастающее значение тюркского мира как геополитической и культурной подсистемы также сказалось на повышении академического интереса и росте исследований тюркского мира. В этом убеждает поток статей, которые поступают в редакцию «Билиг». Мы продолжаем наш путь в соответствии с идеалом настоящего журнала полевых исследований, который первым приходит на ум, когда речь идет об истории, культуре, литературе, экономике, социологии и международных отношениях в тюркском мире. Мы надеемся, что повышение качества издания заметно отразится на нашем импакт-факторе в ближайшие годы.

Среди журналов, индексируемых SSCI, идет жесткая конкуренция за повышение импакт-фактора. С другой стороны, между научными журналами, издаваемыми крупными издательствами, существует сильная солидарность. «Билиг» стремится к расширению сотрудничества и обмену опытом в процессах публикации с журналами по социальным наукам из списков Web of Science и Scopus, которые публикуют материалы, специально посвященные евразийскому континенту.

Успех журнала «Билиг», который Полномочный совет Университета Ахмеда Ясави чтит как зеницу ока и с гордостью представляет как свою визитную карточку, также послужит укреплению авторитета тюркского мира в области социальных наук. С этой верой мы работаем, не снижая требований к качеству. Мы хотели бы выразить благодарность всем нашим учителям и коллегам, разделявшим наши идеалы, волнения, заботы и надежды, и пожелать приятного чтения.

Профессор Фырат Пурташ

Главный редактор

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles**Fatma Açık**

Türkiye ve Özbekistan'da Yazılan Romanlarda 'Ankara Savaşı' / 01-26
Ankara War' in Novels Written in Turkey and Uzbekistan

M. Fatih Köksal

Bâkî Divânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin Divân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri / 27-53
A New Copy of Bâkî's Divân and Bâkî's Poems That Are Not in Divân Publications

Oktay Özgül, Yavuz Günaşdı

Orhun ve Selenge Havzası'ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirgırsurları / 55-93
Some Kirgirsurs of the Early Iron Age in the Orkhon and Selenga Basins

Sami Kiraz

The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy:
Balancing the Threat / 95-122
Türk Dış Politikasında Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz Meselesi Arasındaki Bağ: Tehdidin Dengelenmesi

Erkam Temir

Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi:
1922-1924 / 123-151
Visual Rhetorical Analysis of Cartoons about Turkish Statesmen in Magazine Krokodil: 1922-1924

Mahmut Mazlum

Reflections of 'European Islam' Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam / 153-178
Avrupa İslamı Söyleminin Almanya'ya Yansımaları ve Almanya'da Türk-İslam'ın Tanınması Meselesi

Sayan Shylmambetov, Bakhytzhhan Saparov

Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the
Structure of National Identity / 179-205
*Kazakistan'daki Bölgesel Cedidcilik Hareketi Kapsamında Milli Kimlik İnşası Meselesi Üzerine Bir
İnceleme*

Yayın Değerlendirme / Book Reviews**Avnihan Kırışık**

Karabakh: From Conflict to Resolution. Edited by Muhittin Ataman and Ferhat Pirinççi. SETA
Publications, 2021. / 207-215

2022 Makale Adı Dizini / 2022 Index of Articles / 217-222

2022 Yazar Adı Dizini / 2022 Index of Authors / 223-228

Yayın İlkeleri / 229-244

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye ve Özbekistan'da Yazılan Romanlarda 'Ankara Savaşı'

Fatma Açık**

Öz

Edebî eserlerde geçmiş, çok farklı yaklaşımlarla, bazen çelişkili yorumlarla ele alınır, tarihî olayların toplum üzerinde meydana getirdiği olumlu ve olumsuz etkileri göz önüne serilmeye çalışılır. Yazarlar tarihten aldıkları malzemeyi çağdaş anlatı düzleminde inceleyerek kurmacayı meydana getirirler. Dolayısıyla eserin tarihî gerçeklikle örtüşmesi de gerekli görülmemelidir. Bu çalışmada Mehmet Samih Fethi'nin *Timur*, Oktay Tiryakioğlu'nun *Devlerin Savaşı Yıldırım Bayezid ve Timurlenk*, İbrahim Hakkı Gündoğdu'nun *Bozkırın Son Atlısı Timur*, Dünder Alp'in *Şarkın Büyük Hakanı Timurlenk*, Erol Toy'un *Azap Ortakları 1, 2*, Xurshid Davron'un *Sohibqiron Nabirasi yoki Mitti Yulduz Qissasi* ile *Amir Temur O'g'lining O'limi*, Yevgeni Berezikov'un *Buyuk Temur 1*, Muhammed Ali'nin *Ulug' Saltanat 1., 2., 3., 4. Kitob*, Buriboy Ahmedov'un *Amir Temur* adlı eserleri Ankara Savaşı'na bakış açısı yönünden incelenmiştir. Savaşın çıkış nedenleri ve sonrasını Özbekistan ve Türkiye sahasında yazarlar farklı şekillerde yorumlarken; savaşın gerçekleştiği yer, şekil ve sonuç bakımından ortak kanaate sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çağdaş Özbek romanı, Cumhuriyet devri Türk romanı, Emir Timur, Yıldırım Bayezid, Ankara Savaşı.

* Geliş Tarihi: 16 Kasım 2021 – Kabul Tarihi: 04 Mart 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Açık, Fatma. "Türkiye ve Özbekistan'da Yazılan Romanlarda 'Ankara Savaşı'." *bilig*, no. 104, 2023, ss. 1-26.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü – Ankara/ Türkiye

ORCID: 0000-0002-3972-0799

fatmaacik1@gazi.edu.tr

Giriş

Tarihî olaylar, sanatçıların eserlerinde sıklıkla müracaat ettiği bir kaynaktır. Dolayısıyla tarihî roman ve hikayelerin gelişimini dönemsel olarak inceleyen çalışmalar sayıca çok olmasına rağmen, farklı yazarların bir tarihî olay veya kişi hakkında yazdığı eserler hakkındaki incelemelere daha az rastlanmaktadır. Yıldırım Bayezid ve Emir Timur genel Türk tarihinin iki önemli karakteridir. Ankara Savaşı ve sonuçları günümüzde dahi güncelliğini muhafaza ettiğinden, bu savaşın edebiyat, tarih ve aktüalite içinde kazandığı bağlama tarihî roman penceresinden bakılabileceği ve bu bakış açısıyla Bayezid ve Timur'un edebî eserlerdeki konumunun izah edilebileceği düşünülmüştür.

Bir dönemin gerçekliğini anlatmak, bilgi vermek, nesnel olmak gibi nitelikleri olması düşünülen tarih, tarihçinin yorumuyla yazıldığı için öznellikten tamamıyla kurtulamaz. Bu nedenle Çelik'in tespit ettiği gibi; “Vesikalarla oluşturulmuş tarih dışında, her an ispatlanabilecek bir geçmiş söz konusu değildir” (51). Bu bağlamda kişi, olay, zaman ve mekân gibi romanı meydana getiren unsurların birebir tarihten alınmasıyla bir kurgu oluşturulabilir. Yazarlar temel gerçeklerden sapmadan, boşlukları hayal gücüyle doldurabilir. Ancak edebî eserlere dair değerlendirme yaparken “edebiyatın gerçeği”yle “kurmacanın gerçeği”ni göz önünde bulundurmamayı unutmamak gerekir.

Argunşah (440); “Tarihî roman yazarının işi, tarihi yorumlamak, canlandırmak hatta tarihçinin sorumluluk alanı içerisinde görülmeyen birtakım boşlukları da hayal dünyasının yardımıyla doldurarak tamamlamaktır.” cümlesiyle tarihî romanın sınırlarını çizer. Bunun tamamlandığı şekilde veya benzer şekilde olması gerekir. Dolayısıyla tarihî romanlarda gerçekler kurulmaya, düzenlenmeye, eksiltmeye uğrasalar da göndergelerinin reel olduğu kabul edilir ve bu metinlere uygulanacak her türlü sahilik işlemi meşru sayılabilir. Burada dikkate alınması gereken husus gerçekte olan deneyimin, tanıklığın kötüye kullanılmasıdır. Yazar, hikâyesini kurarken tarihî olayları konu olarak alsa da yapıbozumuna uğratabilir, sahte olgular yaratıp, gerçek dışı yaşam kesitlerini varmış gibi gösterebilir. Bütün bu yapıntı karakterine rağmen ölçüt, yalan ya da gerçek değil inşa edilen evren bağlamında anlatılanların tutarlı olup olmadığıdır. Bu çalışmada tarihimizin önemli olaylarından biri olan Ankara Savaşı ve onun iki kahramanının farklı coğrafyalarda nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Timur ve Bayezid Konulu Eserler

Emir Timur'un ölümünün ardından geçen altı yüzyıl içerisinde onunla ilgili Batı'da beş yüzden fazla Doğu'da dokuz yüze yakın eser kaleme alınmıştır. Bu kitaplar daha çok tarihçiler tarafından kaleme alınan ilmî eserlerdir. Ancak siyaset bilimi ve edebî alanda da birçok eser ortaya konmuştur (Ubeydullaev 5).

Edebî eserler arasında İngiliz Hilda Hookham'ın *Tamburlaine the Conqueror* romanı, Charles Saunders'ın *Tamerlane the Great*, Edgar Allan Poe'nin *Tamerlane and Other Poems* şiir kitabı, Pakistanlı Muhammed İlmas'ın *Emir Timur Köregen* romanı, Özbek Asqad Muxtor'ın "İnsanga Qulluq Qiladurmen", Urfon Otajon'ın "Humoyun Qabul" hikayeleri, Xurshid Davron'ın "Bibi Xonim Qissasi yaki Tugamagan Doston", Shuhrat Muso'nun "Oy Yig'lagan Tun" hikayesi, Ozod Mo'minov'un "Buyuk Amir Temurning Yoquti" qissasi vb. sıralanabilir.

Bu çalışmaya konu olan eserlerin tespitinde öncelikle Timur'u doğrudan ve başkahraman olarak konu olan romanların değerlendirilmesi ve Özbekistan ile Türkiye'de yayımlanmış eserler olması temel kıstas olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda "Tematik İnceleme"nin malzemesi olarak; Mehmet Samih Fethi'nin *Timur*, Oktay Tiryakioğlu'nun *Devlerin Savaşı Yıldırım Bayezid ve Timurlenk*, İbrahim Hakkı Gündoğdu'nun *Bozkırın Son Atlısı Timur*, Erol Toy'un *Azap Ortakları 1, 2*, Dünder Alp'in *Şarkın Büyük Hakanı Timurlenk*; Xurshid Davron'ın *Sobibqiron Nabirasi yoki Mitti Yulduz Qissasi*, ile *Amir Temur O'g'lining O'limi*, Yevgeni Berezikov'un *Buyuk Temur 1. Kitob* (1996), Muhammed Ali'nin *Ulug' Saltanat -1,2,3,4. Kitob* ve Buriboy Ahmedov'un *Amir Temur* adlı eserleri seçilmiştir.

Tematik inceleme bölümünde Ankara Savaşı'nın nedenleri, cereyanı ve sonuçları detaylı bir şekilde ele alınmış ve yazarların belirlenen temalar dâhilinde bu şahsiyetleri nasıl ele aldıkları ifade edilmiştir. Çalışmada romancıardan hangilerinin Timur ve Bayezid ile Ankara Savaşı'nın nedenlerini yeniden yaratıma tabi tutarken doğru ya da yanlış bir tutum sergilediği konusu üzerinde durmaktan ziyade durum tespiti yapıp bu iki hükümdarı ve savaşı nasıl ele aldıkları analiz edilmiştir.

Yıldırım Bayezid ve Emir Timur'a Bakış

Timur algısı ile ilgili kaynak eserleri Farsça tarih yazıcılığı galiplerin anlatımı, Arapça tarih yazıcılığı mağlupların anlatımı olarak ikiye ayırmaktadır (Alan'dan akt. Suçıkar 18). Bu bağlamda algının, yazarın bakış açısına göre nasıl değişebileceğine veya galip ve mağlup iki taraf arasındaki algı farkını ortaya konulmasında bilhassa iki hükümdarın özelliklerinin incelenen romanlarda veriliş tarzı aşağıda gösterilmiştir.

Bayezid: Özbek yazarların gözünden Bayezid'e baktığımızda genel olarak olumsuz bir tablo ile karşılaşırız. Özellikle Ahmedov ona "Yıldırım" unvanının verilmesini görmezden gelerek, fetihleri 'takdir' şeklinde yorumlamıştır.

İbn Arabşah'ın yazdığına göre Bayezid Han cesur ve adil padişahlardan biri olmasına rağmen, huzursuz ve sabırsızdır. Allah'ın takdiri ile Karamanlıların topraklarını ele geçirmiş, Karaman Beyi Alaaddin'i katlettirmiş, iki oğlunu esir almıştır. Menteşeoğulları ve Saruhunluların topraklarını da zaptetmiştir. Balkanlar'dan Azerbaycan'a kadar sınırlarını genişletmiştir. O kazandığı zaferlerden dolayı o kadar kendini beğenir hale gelmiştir ki, hiç kimseyi beğenmez olmuştur. (538)

Yazara göre, Bayezid mağrur ve devlet adabından yoksun biridir. Ahmedov daha ileri giderek fetihleri istila olarak değerlendirmiştir:

Lakin merhum Sultan Murat'ın yirmi dokuz yaşına basan cesur oğlu Bayezid devletin başına geçer geçmez Sırbistan'ı ele geçirdi.

"Sultan Bayezid babasının ve dedesinin baskıncılık siyasetini devam ettirdi. Devam ettirdi değil, belki onlardan bir adım öne geçti. 1393-1396 yılları arasında Bulgaristan, Makedonya ve Teselya'yı eğemenliği altına aldı, Mora ve Macaristan'a kadar uzandı oradaki şehirleri ve köyleri yağmaladı, harap etti. (531)

Ahmedov'a göre Bayezid yıkıcılığının yanında uzağı gören bir komutan da değildir. Timur'un ne kadar akıllı bir devlet adamı ve komutan olduğunun da farkında değildir:

Bayezid Han doğuda Emir Timur tehdidini dikkate almadı. ...Emir Timur'u barış ve huzur, dostluk ve işbirliği hakkında sözlerle kandır-

mak için münasip hediyelerle, selamlarını içeren bir mektubu Şem-siddin Feridun Bey ile gönderdi.

Sahipkıran Hazretleri bu sözlere inanmadı. İnanmış gibi yaptı. (531)

Türkiye sahasında ise Bayezid'e bakış yazarlara göre değişmektedir. Tiryaki-oğlu, onu tüm dünyanın tanıdığı bir padişah, asker olarak göstermektedir. Ayrıca Bayezid, Timur'un en büyük rakibidir:

Batılı bir hudut devleti olan Osmanlılar ve genç padişahları Yıldırım Bayezid'in ondan korkmadığını biliyorduk. Herkes biliyordu. Yedi denizin ve yedi karanın insanları kadar, yedi göğün mevcudatı da bundan haberdardı. Nispeten yetersiz süvari, piyade ve teçhizat yapısına rağmen, genç Türk'ün Niğbolu'da kazandığı zaferle birlikte eriştiği nihaysiz itibar, Timurlenk'in 'Tek Hâkim' planlarını bozuyordu. (89)

Yazar, genç olmasına rağmen Bayezid'in yakın gelecekte çok büyük bir güç haline geleceği ve Timur'un şanını gölgeleyeceği kanaatindedir.

Karakoyunlu da Bayezid'i sağlam yapılı, geniş kanatlı ve orta boyutlu avcılıkta mahir kızıl şahine benzeterek güçlü bir portre çizmiştir:

Beyaz dediğiniz kuş, aslında kızıl şahindir. Yanlış hatırladın... Kızıl şahin Rumeli'nin çocuğudur. Kanatlarını çırpışında özlem vardır.

... Derin nefes almış kızıl şahinden çekiniz efendim... Önleminizi alın; ama korkmayın. (198)

Gündoğdu; "İstişareyi severdi. Türk büyüklerini birçok kez toplamıştı. Ancak bunca görüşten içine sinen iyi bir fikir çıkmadı. Bu onu kahrediyordu. Bu yüce milletin kaderi onun ellerindeydi. ... İyi biliyordu ki Timur için her yol mubahtı." (430-431) cümleleriyle Bayezid'i milletin kaderini düşünen bir lider; Timur'u güvenilir bir insan olarak telakki etmiştir. Aşağıdaki cümlelerde ise iki kardeş arasında geçecek savaştan dolayı Bayezid son derece müteessirdir: "Yıldırım'ın gözleri dolmuştu. O cihada göre tasarlanmış bir hakandı. Onun düşmanı kafir olmalıydı. O Karamanlılarla, Germiyanoğullarıyla yaptığı mücadeleyi en kansız atlatmanın yollarını aramıştı. Ama şimdi karşısında söz dinlemez biri vardı." (Gündoğdu 432).

Toy ise her yönüyle olumsuz bir hükümdar tablosu çizer. Onu fitneci; "... durmaksızın kardeşini fitler babasına" (1. Cilt 314), kardeş katili; "Biz başımızda, eli kanlı birinin bulunmasından sıkıntı duyuyoruz." (1. Cilt 322), gözü kara; "Bir gece karanlığı yarıp, düşmanın arasından sıyrılarak, kalenin kapısına kendisi ulaşıyor. Bir akıncı için bulunmaz yürek, yenilmez bilek derim buna. Ama, bir hakan için, tehlikeye ayağıyla varmaktadır." (1. Cilt 324), öfkeli; "öfkesine egemen olamıyordu..." (1.Cilt 355) cümleleriyle tasvir etmektedir.

Timur: Türkiye sahasında Timur portresi yazarlara göre değişiklik göstermektedir. Karakoyunlu onu; "Eğlenirken, eşlerinin yanında uysal bir karakter olarak çizilen Timur, olumsuz bir durum sezindiğinde/haber aldığı anda yanındaki herkesin korkudan titrediği bir fırtınaya dönüşmektedir." (46) cümlesiyle evde yumuşak tabiatlı, savaş meydanlarında son derece sert bir karakter olarak tasvir etmektedir.

Şakir (372-384), Timur'u yaman ve bileği kolay kolay bükülmeyen bir savaşçı olarak okurun karşısına çıkarır. Ancak yazara göre Timur tam bir zalimdir: "Kaşgar ülkesinin Hanı, Kamereddin isimli bir Türk asilzadesi idi... Kamer Han, Timur gibi sert iradeli bir müstebit olmadığı için kendisini muhitine çok sevdirmişti." (120).

Tiryakioğlu, Timur'u; "Bu sade ve sadeliği içinde haşmetli adam..." (91) veya "Gösterişsiz kaftanı ve ayı kürkünden keçe başlığı altında aynı anda hem tevazu hem de azamet timsaliydi adeta." (88) cümleleriyle yüceltir. Ancak savaşlar söz konusu olduğunda Timur'un farklı bir yüzünü ortaya koyar:

'Emirdir, Nureddin!' diye sert bir sesle konuştu. 'Civardaki tüm kuyuları zehirleyecek, içinde oturulabilecek tek bir hane, tanesinden faydalanılacak tek bir ağaç bırakmayacaksınız. Depoları, binaları, sarnıçları yıkacak, irili ufaklı tüm akarsuların yönünü değiştireceksiniz. Bundan böyle, en deneyimli kervancıların dahi ıssızlığına tahammül edemeyeceği bir ölüm sessizliği bırakacaksınız geriye! (267)

Tiryakioğlu'nun çizdiği bu korkunç tablo yazarın kurmacanın sağladığı imkanlar doğrultusunda olmadığını Dukas, İbn Arabşah ve Khalkokondyles'i tanık gösterebiliriz. O dönemde 120.000'in üzerinde nüfusuyla kalabalık bir şehir olan Sivas'ı Timur ele geçirdikten sonra Khalkokondyles'in aktardığına göre burada yaşayan bir tek canlı bile Timur'un öfkesinden kaç-

mamıştır. Dukas da; Timur birçok çukur kazdırdı. Şehrin ileri gelenlerini domuz bağına benzer bir şekilde bağlattı ve hepsini bu çukurlara attırdı. Çukurların üstlerine ise önce tahtalar döşetti sonra toprakla kaplattı. Böylelikle hemen ölmeyecekler ve daha uzun süreler acı çekeceklerdir (akt. Yılmaz 468) diyerek zalim bir hükümdar portresi çizmiştir.

Toy'un gözünde Timur da Bayezid kadar öfkeli ve kan dökücüdür: “Timur ki, egemenliğini salt kan üstüne kurmuştur. Döktüğü kan, uçurttuğu kelleler anlatılmakta dört bir yanda...” (1. Cilt 277). Toy; İskender, Oğuz, Atilla, Cengiz gibi harp oyunlarını bilen, savaş esnasında sadece kendi ordularını yönetmeyen, rakibini de çok iyi tanıyan ve yaptığı manevralarla savaşıacağı rakibini de yöneten, neresinden vurursa öldüreceğini, neresinden vurursa yaralayacağını baştan bilen bundan dolayı da yenilmesi imkânsız bir cihangirin karşısında olduğuna inanır.

Düşmanıyla öyle uyum içinde hareket edeceksin ki, ikiniz de birbirinizin temposuna hayran olacaksınız. Sanki gerdek dansı gibi... Okşar gibi saracaksın. Tam sana yaslanacağı noktaya geldiğinde, ahengi değiştirir gibi değişeceksin ve tutup yere vuracaksın... (1. Cilt 111-112).

Yazara göre, Timur çok iyi bir kumandan olmasına karşın Bayezid'den farklı bir karakter değildir:

İlk komutanlığından bu yana, görenek haline getirmişti. Askerini onlar sezinlemeden denetler. Herkes uykudayken uyanıktır, Timur ... Herkes iş yaparken, yanibaşında sezinler o'nu ... Ordusu ne denli büyük, cephesi ne denli geniş olursa olsun ... Her asker bilir ki Timur, kendisiyle omuz omuza vuruşmaktadır (1. Cilt 269-270).

Savaşta iyi askerler kadar bilgiye de gerek vardır. İstihbarat, Timur'un çok önem verdiği bir konudur. Bu hususu Şakir; “Timur'un her tarafta, her çeşit casusu olduğu için, ihtimal ki beni de Timur tarafından gönderilmiş bir casus zannedebilirsiniz.” (136) veya “Casuslarını bizzat seçen ve onların çehreleriyle isimlerini zihnine nakşeden Timur...” (171) yahud “Moğol ordusunun muvaffakiyet sırlarından biri de, düşmanını iyice tarassut etmek ve ona göre tertibata girişmekti.” (314) cümleleriyle ortaya koyar.

Özbekistan sahasında Timur çok iyi bir insan ve komutan olarak tasvir edilir. Ahmedov; “Büyük Timur, yüce şahsiyet, zeki, tedbirli ve hiç birşeyden

korkmayan cesur bir adam" (535) diyerek onun zekasına, cesaretine vurgulamıştır.

Özbek yazar Muhammed Ali, Timur'u; "korkusuz, mert, akıllı, insafı, dindar biri" (1. Kitap 121) diyerek farklı bir karakter olarak okuyucu karşısına çıkarır: "İleri görüşlü, mülayim, tok sesli, yüksek sesle, acele etmeden, ahenkli bir konuşma tarzı vardı. Kur'an okurken sesi insanı etkilerdi." (1. Kitap 10). Berizekov, Muhammed Ali, Davron ve Tiryakioğlu onun dindar biri olduğunda hemfikirdir.

Bezerikov'a göre Timur, tüm savaşlara Allah'ın rızasını kazanmak için ve dualarla çıkar. Yazar, onun cihat emrini yerine getirdiği kanaatindedir: "Sevidler Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" diye yüksek sesle tekrarlanan Emir Timur'un sofrasında neler oluyor." (311).

Muhammed Ali kendisine düşmanlık edenleri bile affeden bir Timur portresi çizer:

Sahibkıran esirlere göz attı. Farklı yaşlarda insanlar, genci var, yaşlısı var... Bunlar suçsuz... Suçlular gibi cezalandırılmalı mı! Fakat... Eğer onlara ceza verilirse, canlarını savaş meydanında hiçe sayan askerlerin, niçin düşmanlarımız sağ kaldı, diyerek isyan edecekleri ortada. "Katledilsinler" diye ferman buyursam öte tarafta ulu Şeyhülislam Efendi'nin; "Askerleriniz Hirat halkına zarar vermesin!" şeklindeki nasihati var. Üstelik kullara canı Allah bahşetmiş, niçin ben alayım canlarını? Alacaksa Allah alsın! İşte bu düşünceler içindeydi Sahibkıran...

İki ateş arasında kalan Emir Timur aniden kâtibine dönüp şöyle bir emir yazdırdı: "Gaffette kalmayın, şehir halkından her kim dışarı çıkmayıp evinde kalırsa, canı bağışlanacak! Eğer evinden çıkıp Emir Timur'un askerlerine saldırırsa cezalandırılacak! (2. Kitap 278-279)

Ancak yazar 3. Kitapta Fethi gibi düşünür ve Timur'un ikinci oğlu Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünü metanetle karşılamadığını, oğlunun ölümünden dolayı halkı şiddetle cezalandırdığını yazmıştır:

Şimdi görürler günlerini! Kale yerle bir edilsin. Mardin de içindekiler de yok edilsin. ... Acımayın! Emir Timur'un kararı kesindi.

Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünde Harmatur Kalesi'ndekiler değil, belki Mardinliler de suçlu düşüncesindeydi. (347)

Berezikov ise onun sebepsiz yere kan dökmediği düşüncesindedir: “Bunlar suçsuz insanlar değil, dökülen kan suçsuzların değil.” (168). Davron ise sadece anlaşmanın imkânı kalmadığı durumlarda Timur'un savaşmayı seçtiğini yazar (33). Onun iyi bir kumandan olduğunu Atatürk'ü şahit göstererek vermeye çalışır:

Emir Timur'un bu fazileti hakkında Osmanlı Türklerinin XX. asırda yetiştirdiği büyük evladı Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemiştir: “Bence, dünyaya gelmiş en büyük kumandan Timur'dur. O hiçbir savaşa körü körüne girmemiştir. Her savaş öncesinde çok dikkatli bir şekilde ve uzun uzun hazırlık yapmıştır. (83)

Romanların başarısı bir bakıma kurgusal dünyada canlandığı “roman kişisi”ne bağlı iken tarihi romanlarda “roman kişisi” bilinen, tanıdık simalar olması hasebiyle yazarların işi zorlaşır. Ancak romancı bu tarihi kişiyi kurgu sanatı içinde yeniden canlandırma yoluna gider. Bu canlandırmada ideolojik bakış açısı hakimse söz konusu şahsiyetler ya yüceltilir ya da kötülenir. Bu çalışmada özellikle Timurla ilgili her iki durumla yani aşırı yüceltme veya kötüleme unsuruyla karşılaşmaktayız.

Özbek yazarlar ve Toy ideolojik bir yaklaşımla onu yüceltirken; Türk yazarlar daha gerçekçi bir Timur portresi çizmiştir. Bayezid ile ilgili ise yüceltme durumu söz konusu değilken Toy'un ideolojik bakış açısından dolayı onu kötülemeyi seçtiği görülmektedir.

Ankara Savaşını Hazırlayan Nedenler

Türkiye sahasından bakıldığında Tiryakioğlu'na göre Bayezid'in fetihleri, başarısı Timur'u rahatsız etmiştir:

İhtiyar Türk-Moğol hakanı Timur, aynı kanı ve inancı paylaştığı bu genç refikinin yıldızını, daha fazla yaşlanmadan söndürmenin peşine düşmüştü. Bunun için son yıllarda Türklüğünden ziyade Moğolluğunu ön plana çıkarmak için kurmay kadrosunun hemen tamamını Moğol kumandanlarla yenilemişti. (89)

Tiryakioğlu, Uzunçarşılı'nın (307) Timur Osmanlı iktidarını içeriden zayıflatmak amacıyla isyan etmeleri için Akkoyunlu hâkimi Karayölük Os-

man Bey ile Erzincan Emiri Mutahharten'i kendi tarafına aldığı, onlara bazı siyasî vaatlerde bulunduğunu tespitini savaşın nedenlerinden biri olarak gördüğünü şu cümlelerle ifade etmiştir:

Orta Asya Türk toplulukları üzerinde büyük nüfuza sahip Timurlenk'in başta Özbekler, Kırgızlar, Tatarlar ve Kazaklar olmak üzere tüm Türkî kabileleri, Osmanlılar üzerine daimi bir kıskırtmaya tabi tutmasını da yadırgamıyorduk. Ortak inanışları dahi ihtiyar fatihin bu tutumuna mani olmuyordu. İslamiyet'in Orta Asya'da yayılmasında büyük hizmetleri bulunan Timurlenk'in Osmanlıları, Batı'daki muazzam gaza faaliyetlerine rağmen, merkezini kaybetmiş, başkalaşmış, yozlaşmış ve melezleşmiş gösterme çabaları, Türkî halklar üzerinde galip geliyordu. (89)

Tiryakioğlu'na göre bu savaşın asıl müsebbibi Timur'dur:

Bu noktada uzlaşmaz davranan taraf ilk bakışta Ulu Hakan'ın tüm isteklerini reddeden Yıldırım Bayezid gibi görünse de, yanında bunca zaman geçirdikten sonra Kanju ve ben dahi, gerçekte mutabık kalınması imkânsız tekliflerle hasmını sıkıştırmaya çalışanın Timurlenk olduğunu anlamıştık. (238)

Fethi de Tiryakioğlu kadar açık bir şekilde yazmasa da Timur'u suçlar:

Bize öyle geliyor ki Timur kendi otağı önünde atının üzengisini öpen üç beyin, o hürmetkâr buselerle Sivas trajedisini ve o trajediden de feci olan Ankara Savaşı faciasını yarattıklarını hissetseydi, edebilseydi onları güler yüzle kabul etmezdi; sözlerine kıymet vererek bazı teşebbüslere girişmezdi ve geri alınması zor adımlar atmazdı. (253)

Tarihi kaynaklara göre de Timur'u Osmanlı Devleti üzerine yürümeye teşvik edenler arasında Erzincan Emiri Mutahharten, Akkoyunlu Beyi Karayö-lük Osman, Osmanlı karşısında topraklarını kaybeden diğer Türk beylikleri, özellikle Karamanoğulları Beyliği gösterildiğini (Yücel 39) görmekteyiz.

Fethi, savaşın nedeninin iki hükümdarın hırsları olduğunu şu cümlelerle okuyucuya aktarır:

Daima ileri gitmeye alışan o iki arslan, hemcins olmalarına rağmen, birbirini rakip saydılar, uzun uzun birbirlerinin kuvvetini ölçtüler ve

tesadüften hoşnut olmayarak, ileri gitme hırsından da vazgeçmeye-
rek boğuştular. (253)

Toy'un Osmanlı'ya bakışı sömüren, devşiren, taht için kardeşini bile katleden zalim bir devlet şeklidir. Bu nedenle ikisinin savaşında yazar Timur'dan yanadır. Ancak savaşın çıkış nedeni dikkate alındığında müsebbibin Timur olduğunu; "Adımıza hutbe okutmasını ve ülkesinde hüküm sürmesini bildirdik. Bayezid, buyruğumuzu dinlemedi" (2. Cilt 354) cümleleriyle dolaylı yoldan söyler. Toy, Bedreddin'in dilinden savaşın nedenlerini şöyle sıralar:

Timur istese durabilir mi? Egemenliğin ve sömürünün set tanımaz şartı değil mi O'nu buralara itekleyen? Başarı kazandığına göre, ne durdurabilir? Gidecek... Yenilinceye ya da yeni bir hedef buluncaya yürüyecek yolunun üstünde. Ta ki, Anadolu ve Urumelinde çapul olanağı kalmamasın. (1. Cilt 298)

Ona göre Timur açgözlülüğünden dolayı, Bayezid de uzağı görememesi nedeniyle suçludur: "Haksızlık... Size bunu söylersek, Bayezid Bey haklı duruma gelebilir. Oysa bizim gözümüzde ikiniz de haklı değilsiniz." (1. Cilt 365)

Bayezid'in Timur'u tanımaması, ona biat etmemesi savaşın nedenidir. Tiryakioğlu da biat meselesine yer vermiş, uç beyi olarak gördüğü Bayezid'in hükümdarlık davası gütmemesini anlamsız bulduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

Ama onun gibi küçük bir uçbeyinin, bize çoktan biat etmesi gerekmez miydi? Bunu beklemek bizim hakkımız değil midir? Şimdiye çoktan babalı oğullu olur, yediğimiz içtiğimiz ayrı gitmez, cihadı Frengistan'ın en uzak uçlarına kadar yayabilirdik... Bu Yıldırım çocuğun, bize karşı bunca dik durması caiz değildir. Günahıdır, vebaldir. Bir iki savaş kazandı diye, kendini yenilmez, karşı konulmaz bir güç olarak görmek bir uçbeyine yaraşır mı? Ataları yüce İlhanlı'nın uçbeyleriydi, o da eninde sonunda bizim uçbeyimiz olmayı kabul edecek elbette. Hükümdarlık davası da neyin nesidir oğullar?... Hilatimizi giyer, kılıcımızı kuşanırsa ne âlâ, gayrı evladımdır ve koruyucu elim daima üzerindedir. (109-110)

Gündoğdu, farklı bir yaklaşımla; "İnanıyordu ki batı onu hararetle çağırıyordu. Alınması gereken devletler alınmıştı. Sıra birliğin son halkasına gel-

mişti. Son ve en büyük halkası” (425); savaşı sadece Timur'un Türk birliğini sağlama idealine bağladığını görmekteyiz.

Özbekistan sahasından bakıldığında; Timur'un müslüman ve Türk toplulukları ile savaşmasının tek nedeni birliği sağlamaktır. Ahmedov'a göre Bayezid'in kibri, birleşmenin önündeki en büyük engel ve savaş nedenidir:

Sultan Ahmed, Bayezid Han ve ben aslında kardeşiz. Maalesef kıskançlık onların aklını başından almış. ... Üçümüz- Bayezid Han, Sultan Ahmed ve biz- birlik olsak, onların doğuya güçleri yetmez. Eğer birbirimize düşman olup savaşırsak, onlara gün doğar, kötü niyetlerini hayata geçirirler. Ne yazık bunu Bayezid Han ve Sultan Ahmed anlamıyor?! Anlamayıp, gözleri gururdan, kibirden kapanmış. (379)

Ahmedov biraz daha ileri giderek Timur'un “Turancılık” idealini gerçekleştirmek için savaştığını, hatta; “Timur, Timur! Bin defa diz çöktürmekle, başka bir ulusla birlik kurabilir misin? Yok, yok, neler söylüyorsun. O, bunların hepsini ‘Turan’ için yaptı.” (400) iddiasında bulunur.

Muhammed Ali Türk birliğinin yanında Timur'un cihan hakimiyeti düşüncesi ile Bayezid'le savaştığı düşüncesine yer verir: “...İki Tanrı olsa dünyanın işleri karışır. ...Timurbek'in gönlünden de buna benzer, yeryüzünde bir tane Sultan olmalı, ikincisi fazla mı düşüncesi geçmekteydi.” (1. Kitap 24). Muhammed Ali'deki yeryüzünde bir sultan olmalı düşüncesine Ahmedov'da da rastlamaktayız:

-Yıldırım Bayezid Han'ın da Emir Timur'un da karakterinde, birinde çok diğerin de az olsa da cihan hakimiyeti düşüncesi vardı. Böyle bir durumda 'iki koçun kafası bir kazana sığmaz' atasözünde olduğu gibi, iki kılıç da bir kına sığmaz. Buna rağmen Timur alttan aldı, felaketi önlemek için Bayezid'e birçok kere elçi gönderdi, inatçı adamı insafa davet etti. (537)

Benzer bir düşünce Gündoğdu tarafından da şöyle dile getirilmiştir: “Bu küçük dünyada iki hükümdara yer yok. Bunu da o bilsin.... Bağlılığını bildir, ağabey olduğumu kabul et.” (447).

Gündoğdu, Timur'un Türk töresinde Doğu'nun merkez olması hasebiyle Batı'dakilerin ona biat etmesi gerektiği düşüncesine yer verir. Osmanlı'yı itaat ettirme iddiası ile yola çıktığını şu cümlelerle açıklar:

Ben doğunun hükümdarıyım. Ben, Çağatayları, Altınordu'yu ve İlhanlıları kendime bağlayarak doğunun hakimi oldum. Türk töresine göre doğu ağabeydir, diğerlerine de ona boyun eğmek düşer. Zaten hemen hepsi boyun eğdi. Bir sen kaldın. (451)

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'u ve oğullarından birini isteyerek aslında savaşı kaçınılmaz kılan Timur olmasına rağmen Ahmedov, Bayezid'i uzlaşmaz olarak gösterir:

Bayezid Han'a söyleyin, bu kadar kalabalık bir ordunun onun memleketine girdiği takdirde, halka ve şehirlere vereceği zararı düşünüp ızdırap çekiyorum. En iyisi, düşmanlığı bir tarafa bırakıp, Kara Yusuf'a gerekeni yapsın. Ayrıca oğullarından birini bize göndersin, biz onu kendi oğlumuz gibi yetiştirelim. Rum memleketini ise Bayezid Han'a verelim. (545)

Karakoyunlu'ya göre, Berkuk'u elinden kaçırmanın öfkesi ile Timur'un gözünü Yıldırım Bayezid'in ülkesine dikmesi kaçınılmaz olur. Hazırlıklar sürerken yazar, Timur'un devlet anlayışı hakkında bilgi verir. "İdrak ve izan" kelimelerinin birinin doğru adımlar atabilmede, isabetli karar vermede; diğerinin ise ölçüyü kaçırmadan adaleti elden bırakmadan tebayı yönetmede ne kadar önemli olduğu belirtilir. "Zulüm de adalet de onun savaş anlayışından uzak olmayan kavramlardır." (46) cümlesiyle Timur'un bir özelliği daha ortaya çıkar, o da savaşın şartları neyi gerektiriyorsa onu uygulamasıdır.

Tiryakioğlu da Timur'un bile isteye Bağdat, Mısır, Osmanlı ve Karakoyunluların liderlerini önce birbirlerine yakınlıktırıldığını sonrasında da aralarına nifak tohumları ektiğini belirtir:

Bağdat Hâkimi Ahmet Celayir, Mısırlı küçük hükümdar Berkuk, Karakoyunlu Kara Yusuf ve Osmanoğlu Yıldırım Bayezid arasındaki dörtlü ittifakı uzunca bir süre neden görmezden geldiğime akıl erdirmeniz güç olmaz. Beni herşeyden gafil bilmelerini temin ettiğim bu sözde hükümdarların arasındaki gizli çekişmeyi ilk günden itibaren nasıl kışkırttığımı da o zaman daha sarahatle kavrayabilirsiniz. (108)

Tiryakioğlu'nun söyleminin tarihi gerçeklerle uyuştuğunu Barthold'un (19) Timur'un, Bayezid'in Anadolu'daki hareketlenmeleri takip etmeyişi kendi aleyhine kullandığı tespiti ile delillendirebiliriz.

Gündoğdu'ya göre Ankara Savaşı, iki kardeşin birbiriyle kesişen büyük imtihanıdır ve savaşa neden olanlar da her ikisinin etrafını saran üçüncü şahıslardır. Yazar, Timur ve Bayezid'in karşılaşmasına geniş yer verdiği romanda savaş öncesi birbirlerine yazdıkları mektupları Bayezid'in dilinden şöyle aktarır:

Diplomasi dilini o güne kadar hiç kullanmayan Timur, o gün de lafını sakınmamıştı. ...Mektubu tehdit doluydu. En önemlisi mektup, bir kardeşten çok Rum diyarı hükümdarına yazılmıştı. Evet o günlerde Anadolu'ya Rum diyarı deniyordu. Ama bu dilde önemli imalar gizliydi. Yani bizim olmaktan çıkmışsın, sen kendini ötekileştirmişsin ve ben seni yeniden kendine döndürmeye geldim gibi bir anlama sahipti. (432)

Mektupta;

Bil ki, biz kudret ve iktidarımızla insanlık aleminin en büyük kısmını hâkimiyetimiz altına almış hükümdarız. Biz bu hâkimiyeti tek başımıza yaptık. Senin gibi bize babamızdan miras yoluyla ülkeler kalmış değildir!... Aklını başına devşir ve Ahmet Celayir ile Kara Yusuf'u hemen topraklarından kov ve bana gönder. (Gündoğdu 433-434)

diyerek küçümsemesine dikkat çektikten sonra Yıldırım'ın öfkeyle çok sert kaleme aldığı cevabî mektubun ilk cümlesine yer vermektedir: "Ey Timur denen kuduz kafir, soysuz köpek!" (436) diye başlayan bir mektuba karşılık Timur'un; "Sen kendini Allah yolunda cihat eden büyük hükümdar, bizi ise sadece kan döken kafir saymışsın." (439) cümlesiyle başlayan mektubu gelir.

Bayezid sonrasında daha usturuplu bir mektup gönderir: "Zamanın cihan sultanı olan Timur Köregen, Sivas'a yerleşmeyi bizim Tebriz'e varmamıza benzeterek acayip kıyaslamada bulunmuşsun." (439) diyerek hitap şeklini hükümdarlara yaraşır şekilde düzeltir. Ancak; "Bizimle anlaşır, özür dileyen bir ifade ile cevap verirsen aramızda dostluk ve sevgi olur." (440) şeklinde uzlaşmadan uzak bir cevap alır.

Gündoğdu, Timur'un dilinden Osmanlının özünden uzaklaştığını, Batı hayranlığı ile gözlerinin körleştiğini ve bu savaşın gözlerini açmaları, kendine gelmeleri için bir uyarı olduğunu belirtirken öte yandan "bela" kelimesi ile Timur'a karşı olumsuz yaklaşımını sürdürür:

Derler ya: 'Bir musibet bin nasihatten evladır.' Hatta derler ya: 'Hayır bildiğinizde şer, şer bildiğinizde hayır vardır'. İşte koca Yıldırım, şu gördüğün ben, şer gördüğün hayırım aslında. Beni Tanrı sizin başınıza uyanasınız diye bela gönderdi. (445)

Davron bu savaşı talihsiz bir olay olarak değerlendirir:

Biz yine Türk halklarının acı dolu tarih sayfalarından biri hakkında hikâyemize başlayalım. ...İki yıl önce Timur ve Bayezid arasında başlayan mektuplaşmalar arttı. Şam seferinde iken Timur yine bir mektup gönderdi ve Bayezid'den kendisine iteat etmesini istedi. Buna cevap olarak Bayezid "Kimin kime tabi olacağını savaş belirlesin, ben hazırım- yazdı. (256)

Yazara göre Bayezid uzlaşmacı bir tavır sergilememiştir ve savaşın kazananı olmamıştır. Ancak, kendisine sığınan birini iade etmenin Osmanlı geleneğine uygun olmadığı ayrıca oğullarından birinin rehin olarak göndermenin ve Timur'dan gelen hilatı giymenin açıkça Timur'a tâbi olmayı kabul etmek olduğundan (Aka, *Timur* 149) yola çıkarsak Davron'un söylemi tarihi tespitlerle örtüşmemektedir.

Ahmedov da romanında mektuplara yer vermiştir. Timur'un; "...mektupta fazla söze ve laf yarıştırmaya gerek yok. Memleketlerimizin esenliği ve halkın durumunu düşünüp Sultan Hazretleri ile barış anlaşması yapıp, dostluk ve kardeşliğimizi sağlamlaştırmaya hazırız." şeklindeki teklifine Bayezid'in; Malumunuz "Türkler şan şöhret sahibi kahramanlıkta tektir. Ulu dedem Ertuğrul 300 atlı asker ile 10 bin kişilik putperest Moğolu yenmiştir." (539) diyerek kibirle barış teklifini reddetğini yazar. Timur'un Kara Yusuf ile Sultan Ahmed Celayir'in müslümanlar arasına nifak sokan iki fitneci olduğu ve isyan ettikleri için kendisine teslim edilmeleri yolundaki mektubuna Bayezid'in; "Eğer gelmezsen, karıların üç kere boş olsun! Eğer sen gelir de ben gelmezsem benim karılarım üç kez boş olsun." (Ahmedov 538-539) şeklindeki cevabının bir sultana yakışmadığı kanaatini bildirir.

İncelenen romanlarda mektuplara atıfta bulunan kısımlar savaşın nedenleri konusunda okuyucuya bilgi vermesi açısından önemlidir. Ankara Savaşı öncesi Timur'la Bayezid arasındaki mektuplaşmalar tarihî kaynaklarda mevcuttur. Daş'ın (142) çalışmasında yer alan dört mektubun tercümesi romanlarla karşılaştırıldığında Özbek yazarların Timur'un lehine ekleme ve çıkarmalar yaptığı görülmektedir.

Ankara Savaşı

Tiryakioğlu, "Timurlenk'in genel mevcudu altı yüz elli bine ulaşmış yeryüzü kaldırmaz ordusunun" (282) yanında Timur'un galibiyetini Bayezid'in, "harp hiledir" düşüncesinden çok uzak olmasına bağlamıştır: "Gaziler Sultanı Yıldırım Bayezid Han, ömrü boyunca sınıksız yapıştığı o mertlik prensibinden zerrece ödün vermediği için" (313) yenilmiştir.

Toy'a göre savaşın başlamasıyla Timur gibi tecrübeli, savaş taktiklerini çok iyi bilen bir komutanın karşısında Bayezid'in yapabileceği bir şey yoktur. Yazara göre, iyi bir satranç ustası olan Timur'un karşısında taktik hataları yapan Yıldırım'ın, rakibinin tuzağına düşmemesi mümkün değildir:

Yiğitlik, kişilerin savaşında önemlidir. ... Teke tek vuruşmada yasak alan, yanlış alan nice iş varsa, savaşta geçerlidir (1. Cilt 101).

Tedbirsizliğinin cezasını da esir düşerek öder. Timur, esirine kötü davranmaz. Onu bir konuk gibi ağırlar. Toy, kaybedenin hataları üzerine Timur ve Bayezid'i uzun uzun konuşturur.

Ahmedov, İran-Turan Savaşları ile Ankara Savaşı'nı mukayese eder; "Öyle bir savaş oldu ki, bir zamanlar Farslar ve Türkler arasında olan savaş bunun yanında oyun gibi kaldı. Rüstem ü İsfendiyar savaşı bunun yanında önemini yitirdi." (545-549) diyerek bu savaşın hepsinden daha şiddetli geçtiğini belirtir. Ancak yazar, tarihi kaynaklarda yer alan (İbn-i Arabşah 308; Hoca Sadettin Efendi 267) Tatarların, Mentеше ve Saruhan Beylerinin saf değiştirmesine, Germiyan kuvvetlerinin kaçmasınının savaşın kaderini belirlemede önemli bir rol oynadığına yer vermemiştir.

Ankara Savaşı Sonrası

Gündoğdu, savaşın kaderini kahramanca mücadele edenlerin değil, saf değiştiren askerlerin belirlediğine inanmaktadır. O, Bayezid'in esir olarak Timur'un huzuruna çıkarılış sahnesini şöyle kurgulamıştır:

Bre gafil, Yıldırım huzuruma böylesine getirilecek bir hükümdar mı? Tez kırın o kafesi, tez kırın zincirleri! Tez kırın. Kırının. Kırın. Kırının...

Koca Hükümdar huzurumuza hoş geldin. Böyle olmamalıydı. Kusura bakma. Sen bana bu zaferi sunan kardeşimsin. Misafirim olman ve yanımda bulunman benim için bir şereftir. (505)

Gündoğdu; “Bir Türk hükümdarını yakalamakla Türk milletine hizmet mi edilirmiş! ...Ben inanıyorum ki böyle bir zafer Türk milletine fayda getirmeyecektir. Biz çok yanlış bir yol çizdik.” (512-513) cümlelerinde ifadesini bulan pişmanlıklarla romanını sonlandırır. Yazar, Bayezid'in nasıl öldüğünden çok bu ölümün Timur üzerinde bıraktığı etkiye yer verir: “Ne olduysa Yıldırım'dan sonra oldu.” diye düşünmeden kendini alamıyordu. O gitti; lakin giderken üç sevdiğimi de aldı.” (543) cümleleriyle Timur'un üzüntüden kendini kaybettiğini yazar.

Tiryakioğlu, Bayezid'in esir olduğu günlerde çadırında sürekli namaz kıldığını ve dua ettiğini belirtir. Hasta olmasına rağmen Bayezid'in ölümünü tedaviyi kabul etmemesine bağladığını; “İlk başından beri gizlediği, onu sessizce ölüme götürebilecek bir yarası vardı. Acil olarak müdahale edilmesi şarttı ancak gönderilen tüm hekimleri geri çevirmişti Hünkâr. Ölmeye mi karar vermişti?” (314) satırlarından anlamaktayız.

Ey âlemin yakıştığı, cihanın önünde titrediği Gaziler Sultanı yiğit delikanlı,” dedi ağır ağır, “hele gördün mü şimdi nice oldu? İnat etmek kime hayır getirdi? Şimdi tüm bu yıkımın sorumlusu ben miyim sen misin? Ne olurdu bizi büyük bileydin de baba oğul gibi geçinip gideydik? Ne olurdu tuğumuzu, kılıcımızı, hilatimizi kabul etseydi de Allah yolunda fisebilillah mücadelemize devam etseydin? (319- 320)

Tiryakioğlu'nun yukarıdaki satırlarından Timur'un Bayezid'i suçlayan tavrının savaş sonrasında da devam ettiğini anlamaktayız. Yazar, Bayezid'in ölümünü, esir düşen askerlerini ve eşini bırakması talebine karşılık Timur'un; “Senin olan bana helaldir. Malın malım, askerinin esirim, haremim de haremimdir.” (323) diyerek reddetmesine; Bursa, Kütahya, İznik, Konya, Aksaray, Akşehir'in yakılıp yıkılması sonrası verilen ziyafetlerde başköşede oturtulmasının yarattığı üzüntüye; son olarak da “Timurlenk'in emriyle yapılan demirden bir kafesin Yıldırım Han'ın çadırı önüne bırakılmasına” (324-325) bağlar. Tiryakioğlu da Gündoğdu gibi Bayezid'in ölümünden

sonra Timur'un pişmanlık duyduğunu ve onunla arasına nifak sokan kişileri idam ettirerek cezalandırdığını yazar.

Toy, Bayezid'in nasıl öldüğüne yer vermez, ancak; "O, tutsaklıktan sekiz ay sonra, Akşehirde mi öldü? Yoksa, daha Sungurtekin başından aşağı ağla sardığı zaman mı?" (1.Cilt 20) sözleriyle ölümünü yanındakilerin ihanetine bağlar. Toy, esir olarak Timur'un karşısına çıkarıldığı sahneyi Özbekistan sahasındaki yazarlar gibi tasvir etmektedir:

Sungurtekin, otağın kapısına geldiğinde Yıldırım'ın bedenine dolanan ağı çıkardı. Kapının yanında durup, eğildi yeniğin önünde.

-Buyrun hakanım Başbuğumuz sizi bekler.

...Yıldırım, Sungurtekin'in eğilmesinde alayların tümünü bulmuşçasına acı acı baktı. Sonra başını dikerek, ağır adımlarla otağdan içeri girdi. Timur, ilk adımında tahtundan kalktı. Onunla birlikte adımlamaya başladı...

-Feleğin işini görüyorsunuz Bayezid Bey ... Dünyayı, sizin gibi bir körle, bizim gibi bir topala bırakmakta. (1. Cilt 415-416).

Davron, esir olarak huzuruna getirilen Bayezid ile Timur'un karşılaşmasını Toy'un bakış açısıyla verir:

Hoş geldiniz, Sultan Bayezid! dedi Timur ve Sultanı çadırına davet etti, ikramda bulundu. ... İki Türk hakanı – biri gam dolu, ikincisi teselli etmeye uygun söz bulma gayretinde, sessizce kaldı. (270)

Yazar, Bayezid'in kafese konulmasını; "Kemik fiktirü hastalığına yakalanmasından dolayı at üzerinde duramadığını bunun için eğerin etrafının çevrildiğini", yani onun attan düşmemesi için alınmış bir tedbir olarak gösterir. Davron, Bayezid'in intihar ettiğini düşünmektedir. Bu düşüncesini; "Rum hükümdarı keder ve eleme dayanamayıp yüzüğünün içindeki zehri içti ve uzun acılardan sonra 9 Mart 1403'te Perşembe günü Akşehir'de vefat etti" (276) diyerek belirtir.

Ankara Savaşı'nın yıkıcı etkileri Türk tarihçilerin yanı sıra Bizans kaynaklarında da yer almaktadır. Dukas'ın iddialarına göre;

Timur geçtiği her yerde asmak, yakmak ve canlı canlı mezara koymak gibi ağır işkenceler uygulayarak Bursa'ya geldi. Bursa'yı ve çev-

resini yağmaladıktan sonra Frigia'ya geçti. Burada bulunun bütün köyleri de yağmaladıktan sonra Edremit ve Asos'u geçerek Bergama'ya geldi. (akt. Yılmaz 475)

Büyük bir yağma ve yıkım hareketi gerçekleştiren Timur ve ordusu iddiasına Fethi (34, 72) ve Şakir'in (89) romanında rastlamaktayız. Bu bağlamda her iki yazarın romanlarında tarihî gerçeklere diğer yazarlara göre daha çok yer verdiğini söyleyebiliriz.

Aka (*Timur* 37-38), Halaçoğlu (211), Uzunçarşılı (327) ve Yücel'in (137) Timur, Beylikleri canlandırarak, Anadolu'da bir süre daha parçalanmış bir yapının hüküm sürmesine neden olmuştur tespitiyle örtüşen fikirler ileri sürer. İki Türk hükümdarının birbirini rakip görmesinin yarattığı sonuçları, Fethi şu cümlelerle özetlemiştir:

İki büyük Türk hükümdarının birbirini yok etmeye çalışması acıklı bir şeydir. Eğer onlar uzun bir tartışma devresi geçirdikten sonra karşı karşıya gelip de çarpışmasalardı, dost geçinselerdi, dil ve din birliğinin emrettiği kardeşlik görevlerini anlasalardı, tarihin seyri bambaşka olurdu. Evet iki Türk hükümdar boğaz boğaza gelmeselerdi, İstanbul'un Türkleşmesi yarım asır evvel vaki olacaktı ve Fatih'in orduları Anadolu'da değil Macaristan'da, Almanya'da dolaşacaktı. Aynı zamanda Timur Çin ülkesini ele geçirmiş ve oradaki Türk halklarını canlandırmış bulunacaktı. (251)

Davron, savaşın farklı bir boyutunu "insan" üzerinden yıkımını vermeye çalışır:

Gün batımı ile dünyanın düzenini bozan fırtına dindi. ...Bu geniş meydana nereden çıktığı belli olmayan bir gölge cesetlerin arasında zorlukla ilerliyordu. Bulutların arasından parlayan ay ışığının üzerine yansımaları ile gölgenin sahibi ortaya çıktı. O, oğlunun cesedini arayan bir anne-Türk anası idi. Onanın gözlerinden akan damlalar ayın ışığında parlıyordu. O, oğlunun adını söylüyüyor, sevgi sözleriyle onu arıyordu. Onun bu sözleri birbiriyle savaşan, can alıp can veren her iki taraf askerlerine çok aşına idi. Zavallı ananın dilinden dökülen sözler iki tarafın da anladığı bir dilden- Türkçe- idi. Aynı dili konuşan, fakat hükümdarları uzlaşmadığı, aynı dilde konuşmadığı için birbirlerine ok atmış askerler gözlerini yummadan kulak-

larının işittiği ana feryadı, uzaklarda kalan anaların isimlerini anıp, can verdiler. (271)

Aynı milletin birbiriyle savaşmasının acısını dile getiren Davron, ülkesini işgal eden belki de oğlunun ölümüne sebep olan yaralı askeri kurtarma gayreti içine giren annenin duygularına şu sözlerle yer verir:

...Ya Rabbi, onlar iki damla su gibi birbirine benziyor! Ama ana inleyen bu askerin kıyafetinden onun Türkistanlı olduğunu anladı. Bir zamanlar atalarının yaşadığı Türkistandan... Eve götürüp kıyafetini değiştirmek gerek! Yoksa komşuları onu öldürür. Yarası ağır, fakat Tanrı'nın izniyle yaşayabilir. Zavallının anası şimdi ne yapıyordu. (271)

Ahmedov ise özür dileyen bir Bayezid tablosu çizerek romanını sonlandırır: "Bu işte hatalıyım, Sahipkıran Hazretlerinin dediklerini yapmadığım için cezalıyım. Eğer affederlerse, işlediğim suçu unutulursa, ben ve oğullarım yaşadığımız müddetçe ona tabi oluruz." Bu özrünün sonunda Timur'un ona ülkesini bağışlayıp memleketine gönderdiğini yazar. Ancak Bayezid'in Bursa'ya gitmeyip Akşehir'de kaldığını, orada vefat ettiğini söyler: "Bayezid Han o dönem başkent olan Bursa'ya gitmedi. Akşehir'de hastalandı ve merhum Şeyh Mahmud Hayran'ın dergâhında dokuz ay yaşadı. Orada Hicri 805 yılında, Şaban ayının 14'ünde Perşembe günü vefat etti." (552).

Görüldüğü üzere Bayezid'in esaret hayatında yaşadıkları hakkında tarihi kaynaklarda ve romanlarda birçok farklı görüş mevcuttur. Özbek yazarlar, Timur'un Bayezid'i kafese kapatmamış olduğunu, ona esir gibi değil bir Türk büyüğü gibi davrandığını ve ölümünü bazıları daha önceki rahatsızlığına bazıları da kendini zehirlediğine bağlarken; Bayezid'i de kibir ve gururuna kapılmakla, devlet ileri gelenlerinin nasihatlerini dinlememekle suçlarlar.

Sonuç

Anadolu birliğini sağlama yolundaki gayretleri ve Balkanlar'daki fetihleri ile dikkat çeken Bayezid ile Maverünnehir'den Hindistan'a, Horasan'dan Şam'a uzanarak Asya ve Avrupa'yı egemenliği altına almaya çalışan Timur neden karşı karşıya geldi? Bunun kime/lere faydası oldu? Her iki hükümdar hakkında yazılan ilmî veya edebî eserlerde bu sorulara cevap arayışı dikkat çekicidir. Ankara Savaşı'nın Anadolu Türklüğünün tarihi açısından sonuç-

ları oldukça olumsuzdur. Osmanlıların Anadolu'da kurduğu siyasî birlik dağılmış ve devlet "Fetret Devri" denilen iç savaşlar sürecine girmiştir. Bizans üzerindeki Osmanlı baskısı kırıldığı gibi Yıldırım Bayezid'in oğulları Bizans ile anlaşarak büyük tavizler vermişlerdir.

Bu çalışmada incelenen romanlarda Cihan imparatoru olma iddiasında olan Timur ve Bayezid'in hâkimiyet sahalarının Doğu Anadolu'da kesiştikten sonra onları Ankara Savaşı'na kadar sürükleyen nüfuz mücadelesinde Özbekistan sahasında Bayezid suçlu gösterilirken, Türkiye sahasında hem Bayezid hem de Timur suçlanır. Özbek yazarlar Timur'un savaşın önüne geçmek için çok uğraştığı şeklinde bir kanaate sahipken; Türkiye sahasında Timur mektuplarla görünürde barış istediğini dile getirirse de aslında Bayezid'in üzerine yürümek için bir bahane yaratmanın çabası içinde olduğunu bunu da Türk töresinde Doğu'nun lider, Batı'nın yardımcı görevini üstlenmesine bağlarlar. Bayezid'in bu vassallık durumunu kabul etmesi imkânsızdır. Fakat Timur yine de bu teklifleri ileterek Osmanlı üzerine yapacağı seferin sorumluluğunu Bayezid'e yüklemek ve seferine meşruluk kazandırmak niyetindedir.

Nedeni ne olursa olsun yazarlar, savaşın Osmanlı Devleti için tam bir bozgun olduğu konusunda hemfikirdirler. Hem fikir oldukları bir diğer nokta da Timur'un Anadolu'yu bir baştan bir başa geçtikten sonra ganimetlerle zengin bir şekilde Semerkant'a dönerken, arkasında Anadolu Türk birliğini temelinden sarsan bir siyasi manzara bıraktığı ve eskiden olduğu gibi Beyliklerin güçlendiği, onlardan arta kalan topraklarda ise Timur'a bağlılıklarını bildirmek şartıyla dört şehzadenin saltanat kavgalarını başlattıklarıdır.

Türkiye sahasında Timur algısının, yenik taraf olmaları nedeniyle menfi olması doğal olmasına rağmen Batılı kaynaklar kadar sert ve ağır ifadeler içermediği görülmektedir. Yazarların zaman zaman sert eleştirilerine rağmen Timur'un çeşitli uygulamalarını takdir ettikleri açıktır. Özbekistan sahasında ise Timur takdire şayan biridir.

Türkiye sahasında Bayezid algısının kahraman, cesur bir padişah olduğu şeklinde olumlu noktalarda toplanmış olmasına rağmen özellikle kişisel bazı özellikleri ve hataları nedeni ile eleştirilere konu edildiği görülmektedir. Benzer bir yaklaşım Özbek sahasında da mevcuttur.

Özbekistan sahasında kaleme alınan bu eserlerdeki güçlü, korkusuz, adil ve cihangir Timur portresinin tasviri Özbek halkının yeni devletin geleceğine inancını arttırmak için parlak bir geçmiş yaratma hissiyatı ile açıklanabilir. Aynı zamanda Rusların Türkistan tarihini yeniden yazdığını¹ ve oluşturduğu Özbek etnik kimliğinin tarihe bakış açısının önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye sahasında ise daha çok yazarların ideolojik arka planları iki hükümdarın tasvir edilmesini şekillendirmiştir diyebiliriz. Geçmişini yorumlamak, canlandırmak, birtakım boşlukları hayal dünyasının yardımıyla doldurarak tamamlayan tarihî romanlar beraberinde çoğu zaman bir takım millî veya ideolojik beklentilere cevap verme gayreti ile kaleme alınırlar. Bu açıdan bakıldığında yazarlarımızdan Toy, Ahmedov, Gündoğdu ve Davron tarihin açıklamada yetersiz kaldığı, tarihçinin de yorum yapmaya çekindiği durumlarda diğer yazarlara göre bir adım önde bulunduğu görülmüştür.

Tarihî roman yazarları tarihçi değildir; ancak tarihî bir konuyu ele alırken topluma ve tarihî gerçeklere olan sorumluluklarından dolayı dikkatli davranmaları gerekmektedir. Bu çalışmada ele alınan romanlarda bu hassasiyete az ya da çok dikkat edildiği görülmüştür. Ancak Özbekistan sahasında özellikle Davron'un, Türkiye sahasında ise Fethi'nin kurmaca dünyanın özgürlüğü içerisinde toplum nezdinde tarihin en önemli simalarının yanlış bir intiba ile yer etmesine yol açmamaya dikkat ettiklerini ve millî tarihe olan saygının zedelenmesine, geçmişle olan bağların sarsılmasına sebebiyet vermeyecek bir anlayışla Timur ve Bayezid'i ele aldıklarını söyleyebiliriz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

1 30 Ocak 1954'te Taşkentte, Orta Asya ve Kazakistan tarihinin tetkiki için yapılan toplantıda, tarihçilerden, daha önce millî tarihleri hakkında yazdıkları eserleri yok edip, Sovyet görüşüne göre yeniden kaleme almalarını istemişlerdir. (bk. L. Adams, "Cultural Elites in Uzbekistan: İdeological Production and the State" The Transformation of Central Asia States and Societies from Soviet Rule Independence, Edited by Pauline Jones Luong, United States of America, 2004, s. 94)

Kaynaklar

- Aka, İsmail. "Timur." *İslam Ansiklopedisi*, 41. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 173-177.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Argunşah, Hülya. "Tarihî Roman." *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Barthold, Wilhelm. *Uluğ Beg ve Zamanı*. Çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Çelik, Yakup. "Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki, Tarihî Romanda Kişiler." *bilig*, no. 22, 2002. ss. 49-68.
- Çetin, Halil. *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*. Yeditepe Yayınevi, 2012.
- Daş, Abdurrahman. "Ankara Savaşı Öncesinde Timur ile Yıldırım Bayezid'in Yazışmaları." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 15, 2014, ss. 460-481.
- Daş, Mustafa. "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, vol. 20, no. 2, 2005, ss. 43-48.
- Erhan, Melike. "Osmanlı ve Timurlu Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı." *International Social Sciences Studies Journal*, vol. 5, no. 35, 2019, pp. 2528-2536.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Ankara Savaşı." *İslam Ansiklopedisi*, 3. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't Tevarih*. Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Başbakanlık Kültür Yayınları, 1974.
- İbn-i Arabşah. *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr*. Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2012.
- Keskin, Mustafa Çağhan. "Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nın Yağmalanması." *Belleten*, vol. LXXVIII, no. 283, 2014, ss. 891-906.
- Khamraeva, M. A. "Ideology of independence and interpretations of image of Amir Temur." *ISJ Theoretical & Applied Science*, vol. 90, no. 10, 2020, pp. 27-31.
- Lukacs, György. *Tarihsel Roman*. Çev. İsmail Doğan, Epos Yayınları, 2016.
- Suçıkar, Tarkan. *XV-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Taribine Giriş*. Enderun Yayınları, 1981.
- Ubeydullaev, Shohruh Humoyuno'gli. *Muhammed Ali'nin "Ulug" Saltanat Üçlemesinde Edebî-Tarihî İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Özbekistan Millî Üniversitesi, 2014. <https://ansya.ru/health/lezma-uuida/pg-1.html> (Erişim tarihi: 8.10.2021).

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.
- Yılmaz, Murat. "Bizans Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 11, no. 60, 2018, ss.460-481.
- Yücel, Yaşar. *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

İncelenen Romanlar

- Ahmedov, Buriboy. *Emir Temur*. Toshkent: Abdulla Qadiriyy Nomidagi Xalq Merosi Nashriyoti, 1995.
- Alp, Dündar. *Şarkın Büyük Hakanı Timurlenk*. Evereca, 2005.
- Berezikov, Yevgeni. *Büyük Temur. 1. Kitob*. Sharq Nashriyot-Matbaa, 1996.
- Davron, Xurshid. *Sohibqiron Nabirasi yoki Mitti Yulduz Qissasi*. Sharq Nashriyoti Matbaa, 1995.
- Fethi, M. Samih. *Timur*. Ankara: Panama Yayıncılık, t.y.
- Gündoğdu, İbrahim Hakkı. *Bozkırın Son Atlısı Timur*. Anemon Yayınları, 2016.
- Karakoyunlu, Yılmaz. *Serçe Kuşun Sonbaharı*. Doğan Kitap, 2010.
- Muhammed Ali. *Ulug' Saltanat – Jahongir Mirzo 1. Kitob*. Sharq Nashriyot-Matbaa, 2002.
- Muhammed Ali. *Ulug' Saltanat – Umarshayh Mirzo 2. Kitob*. Sharq Nashriyot-Matbaa, 2006.
- Muhammed Ali. *Ulug' Saltanat – Mironshayh Mirzo 3. Kitob*. Sharq Nashriyot-Matbaa, 2010.
- Muhammed Ali. *Ulug' Saltanat – Shohrux Mirzo 4. Kitob*. Sharq Nashriyot-Matbaa, 2013.
- Şakir, Ziya. *Timurlenk ve Üç Boz Atlı*. Akıl Fikir Yayınları, 2009.
- Tiryakioğlu, Oktay. *Devlerin – Yıldırım Bayezid ve Timurlenk- Savaşı*. Timaş Yayınları, 2014.
- Toy, Erol. *Azap Ortakları, I-II*. May Yayınları, 1973.

'Ankara War' in Novels Written in Türkiye and Uzbekistan*

Fatma Açık**

Abstract

In literary works, the past is handled with very different approaches, sometimes with contradictory interpretations. The positive or negative effects of the historical event on the society are tried to be revealed. Writers create fiction by infiltrating historicity in a way, by examining the fictional material they collect from there on the plane of contemporary narrative. Therefore, it may not be considered necessary to overlap with historical reality. In this study, "Timur" by Mehmet Samih Fethi, "Battle of Giants Yildirim Bayezid and Tamerlane" by Oktay Tiryakioğlu, "The Last Horseman of the Steppe Timur" by İbrahim Hakkı Gündoğdu, "Partners of Punishment 1, 2" by Erol Toy, "The Great Khan of Your Song Tamerlane" by Dündar Alp, Xurshid Davron's "Timur's grandson or Dwarf Star Story" and "The Death of Amir Temur's Son" and "Death of Emir Timur's Son", Yevgeni Berezikov's "Great Temur 1., 2", Muhammad Ali's "Great Reign 1, 2, 3", Buriboy Ahmedov's works named "Emir Temur" were examined in terms of his perspective on the Battle of Ankara. While the authors interpret the reasons for the outbreak of the war and its aftermath in different ways in the fields of Uzbekistan and Türkiye, it has been determined that they have a common opinion in terms of the place, shape and outcome of the war.

Keywords

Contemporary Uzbek novel, Republican era Turkish novel, Emir Temur, Yildirim Bayezid, Battle of Ankara.

* Date of Arrival: 16 November 2021 – Date of Acceptance: 04 March 2022

You can refer to this article as follows:

Açık, Fatma. "Türkiye ve Özbekistan'da Yazılan Romanlarda 'Ankara Savaşı'." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 1-26.

** Prof. Dr., Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-3972-0799

fatmaacik1@gazi.edu.tr

«Битва при Анкаре» в романах, написанных в Турции и Узбекистане»*

Фатма Ачык**

Аннотация

В литературных произведениях к прошлому обращаются с самыми разными подходами, иногда с противоречивыми интерпретациями, пытаются выявить положительное и отрицательное влияние исторических событий на общество. Писатели создают художественную литературу, исследуя исторический материал в контексте современного повествования. Таким образом, можно не считать необходимым совпадение произведения с исторической реальностью. В этом исследовании «Тимур» Мехмета Самиха Фетхи, «Битва великанов Ёылдырыма Баязида и Тамерлана» Октяя Тирьякиоглу, «Последний всадник степного Тимура» Ибрагима Хаккы Гюндодгу, «Великий хан Востока Тимурленк» Дюндара Алпа, Эрол Той «Соучастники наказания 1, 2», «Амир Темур О»глининг О»лими» Хуршида Даврона с «СохибкIRON Набираси йоки Митти Юлдуз Киссаси», «Великий Темур 1» Евгения Березикова, «Улуг Салтанат» в 4-х книгах Мухаммеда Али, «Амир Темур» Бурибоя Ахмедова рассмотрены с точки зрения истории Битвы при Анкаре. Хотя авторы из Узбекистана и Турции по-разному интерпретируют причины и последствия этой битвы, установлено, что у них сложилось единое мнение относительно места, формы и исхода войны.

Ключевые слова

Современный узбекский роман, турецкий роман республиканской эпохи, Эмир Тимур, Ёылдырым Баязид, битва при Анкаре.

* Поступило в редакцию: 16 ноября 2021 г. – Принято в номер: 04 марта 2022 г.

Ссылка на статью:

Açık, Fatma. "Türkiye ve Özbekistan'da Yazılan Romanlarda 'Ankara Savaşı'." *bilig*, no. 104, 2023, ss. 1-26.

** Проф., д-р, Университет Гази, факультет педагогики, отделение образования и общественных наук на турецком языке – Анкара / Турция

ORCID: 0000-0002-3972-0799

fatmaacik1@gazi.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Bâkî Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri*

M. Fatih Köksal**

Öz

Klasik Türk şiirinin en parlak devri XVI. yüzyıl, bu asrın ilim, sanat ve edebiyat merkezi İstanbul, İstanbul'da devrin en büyük şairi de Bâkî'dir. Devrinde “Sultânü-ş-şu'arâ” olarak tanınan Bâkî'nin şiirleri, özellikle de gazelleri, *Dîvân*'ının yazma nüshalarından başka yüzlerce şiir mecmuasına da kaydedilmiştir.

Şiir mecmualarında ve mecmualar kadar olmasa da kimi *Dîvân* nüshalarında Bâkî'nin yayımlanmamış şiirleri çıkabilmektedir. M. Fatih Köksal'ın şahsî kütüphanesinde bulunan bir *Bâkî Dîvânı* nüshasında, şairin bilinmeyen 6 gazel, 1 kıt'a, 13 matla-müfred olmak üzere 20 şiiri mevcuttur. Köksal nüshasının ilginç bir özelliği de, derkenarlarında, bazılarının adı kaynaklarda geçmeyen 17 şairin 24 naziresinin kaydedilmiş olmasıdır.

Bu makalede, Bâkî'nin, kimi şiir mecmualarında yer aldığı hâlde *Dîvân* nüshalarında yer almayan şiirlerinin varlığına dair değerlendirmeler yapıldıktan sonra söz konusu *Dîvân* nüshası tanıtılacak ve neşredilmemiş 20 şiirin transkripsiyonlu metni yayımlanacaktır. *Dîvân* nüshalarında bulunmayan ancak kimi çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmış şiirlerin ise matla beyitlerine yer vermekle yetinilecektir.

Anahtar Kelimeler

Bâkî, gazel, bilinmeyen şiirler, *Bâkî Dîvânı*, klasik Türk şiiri.

* Geliş Tarihi: 07 Şubat 2022 – Kabul Tarihi: 26 Nisan 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Köksal, M. Fatih. “Bâkî Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri.” *bilig*, no. 104, 2023, ss. 27-53.

** Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – İstanbul/Türkiye

ORCID: 0000-0003-1056-9957

mfkoksal@gmail.com

Giriş

Türk edebiyatının, hususiyle de klasik Türk edebiyatının en önde gelen şairlerinden olan Bâkî (ö. 1008/1600), başka eserleri de bulunmakla birlikte *Dîvân*'ı ile şöhret bulmuştur. *Bâkî Dîvânı* ilk defa 1276'da (1859) pek çok yanlışla birlikte yayımlanmıştır. Öneminden dolayı öteden beri dikkatleri üzerinde toplayan Bâkî, Batı dünyasında da ilgi görmüş, *Dîvân*'ı “Robert Dvořák tarafından Almanya'daki bir kısım nüshaları üzerinden ve sadece gazelleri esas alınmak suretiyle yetmiş sayfalık bir önsözle yayımlanmıştır (Bâkî's Diwân. Ghazalijjat, Leiden, I-II, 1908-1911)” (Çavuşoğlu, “Bâkî” 540). *Bâkî Dîvânı*'nın yeni Türk harfleriyle karşılaştırmalı olarak yayımlanan ilk dîvân olmak gibi bir özelliği de vardır.¹ Sadettin Nüzhet Ergun, devrinin imkânları ölçüsünde birçok nüshayı karşılaştırmak suretiyle başarılı bir çalışmaya imza atarak 1935 yılında eserin Latin harfleriyle ilk baskısını yapmıştır. Sabahattin Küçük tarafından önce doktora tezi olarak hazırlanan *Bâkî Dîvânı* (1982), aynı yazar tarafından ikisi basılı (1994, 2019), diğeri e-kitap (tarihsiz) olmak üzere üç kez yayımlanmıştır.² Bundan başka eser üzerine gerek yurt dışında gerek Türkiye'de seçmeler hâlinde (Hammer-Purgstall; Şemseddin Sâmî; Abdülbaki; Ergun, *Türk Şairleri*; Uraz; Olgun; Köprülü; Yesirgil; Eyüboğlu; Timurtaş; İpekten; Küçük, *Seçmeler*; Çavuşoğlu, *Bâkî ve...*; Doğan; M. Kaplan, Macit, *Söz..*)³ ve/veya popüler denilebilecek bazı yayınlar da (F. Öztürk, *Bâkî Dîvân*; Kanar) yapılmıştır. Furkan Öztürk'ün doktora tezi olarak hazırlayıp (2007) sonradan yayımladığı iki ciltlik *Bâkî Dîvânı Sözlüğü*'nden de (2017) söz etmek gerekir.

Bir Karmaşa: Şiir Mecmuaları ve *Dîvân* Nüshalarında Bâkî Şiirleri

Bâkî'nin *Dîvân*'ında bulunmadığı hâlde şiir mecmualarında yer alan çok sayıda şiiri vardır. Bu kısmen diğer dîvân şairleri için de geçerli bir husus olsa da Bâkî'nin bu tür şiirlerinin pek çok mecmuada ve çok sayıda bulunması ayırt edici ve ilginç bir özelliktir. Öyle ki sadece bu hususta yapılan yayınlar bile küçük bir bibliyografya oluşturacak yoğunluktadır (Zülfe; Taş; Öztürk-Fidan; Kesik, “Bir Yazmadan”; Kesik, “Bazı Şiir”; Kesik, “Bazı Şiir ... 2”; Kesik, “Bâkî'nin”; Bahadır; Köksal; Kılıç-Çelik; H. Kaplan; Kacar). Bu çalışmalardaki şiirlerin Bâkî'ye aidiyeti, tartışmaya açık bir konu olsa da sonradan ortaya çıkarılan bu şiirlerin büyük çoğunluğunun ona ait olması kuvvetle muhtemeldir. En azından Bâkî'ye ait olmadığı kesin olarak tespit

edilmiş olanlar dışında kalanları aksi ispatlanana kadar Bâkî'nin şiiri olarak kabul etmek gerekir.

Bâkî'nin şiirlerinin bazı *Divân* nüshalarında da ciddi farklılıklar gösterdiğini biliyoruz. Bu hususta da iki önemli yayın yapılmıştır. İlkinde Beyhan Kesik, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 2735 numarada kayıtlı *Bâkî Divânı* nüshasını tanıtarak bu nüshada yer aldığı hâlde Küçük neşrinde bulunmayan biri eksik 8 gazel ile muhtelif nazım şekillerinden 40 civarında ilâve beyti neşreder (Kesik, “Bir Yazmadan”). Hasan Kaplan da yayımladığı hacimli makalesinde, Bâkî'nin yayımlanmamış şiirlerine dair yapılan yayınlardaki şiirlerin ayrıntılı bir analizini yaptıktan sonra *Divân*'ın İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı K. 779'da kayıtlı nüshasında bulunan 23 gazeli yayımlar. Bunların 7'si sadece Ergun neşrinde yer alırken 16'sı Ergun ve Küçük neşirlerinde bulunmamaktadır.

Bugüne kadar yapılan *Bâkî Divânı* neşirleri arasında en çok başvuru alan çalışma Sabahattin Küçük'ün 12 yazma nüshayı değerlendirdiği yayınıdır (1994). Ergun'un, üçü kendi elinde, biri, Talat Çankırı [Onay]'da, diğerleri İstanbul'daki iki kütüphanede bulunan toplam 29 yazma nüshayı “tedkik”, “gözden geçirmek” ve “karıştırmak” (Ergun, *Bâkî* XIII) suretiyle yayımladığı *Divân* ise akademik çalışmalarda o kadar rağbet görmemiştir. Ergun'un “Benim tashihini yapmak ve bazı yazma nüshalarla matbu nüshaları karşılaştırmak suretiyle tabettirdiğim bu nüsha, münderecatı itibarıyla diğer iki matbu nüshadan zengindir.” (Ergun, *Bâkî* X) diyerek kendi neşrinden önce yapılan İstanbul ve Leiden basımlarını da çalışmasında kullandığını ifade etmesine rağmen kullandığı yazma nüshaların hangileri olduğunu açıkça kaydetmemesi⁴ ve yer yer verdiği nüsha farklarında yazma nüshalar için sadece “nüsha” tabirini kullanarak -mezkûr iki matbu nüsha dışında- şiirlerin kaynağını belirtmemiş olması, tenkitli metin neşri usulü açısından bu yayının ciddi bir nakıması durumundadır.⁵ Ergun neşrinde 556, Küçük neşrinde 548 gazel mevcuttur. Basımı Küçük'ten 59 yıl önce yapılan Ergun neşrinde bu sayının fazla olması ilginçtir. Kullanılan nüshalara dikkat edildiğinde bu farkın önemli bir sebebinin Küçük'ün kullanmadığı Mızıkâ-yı Hümayûn Destgâhları'nda yayımlanan İstanbul 1276 (1859) baskısını Ergun'un bir nüsha olarak kullanması olduğu söylenebilir.⁶

Bâkî üzerine yaptığı kayda değer çalışmalarıyla tanıdığımız Hasan Kaplan, Ergun neşrinde yer aldığı hâlde Küçük neşrinde bulunmayan bazı şiirler üzerine yaptığı araştırma sonucunda;

Bu incelemelerde basılı divanlarda yer almayan Bâkî mahlaslı şiir sayısı 60 gazel, 3 tahmistir. Küçük (1994) baskısında ise Bâkî'ye ait kabul edilen gazel sayısı 548'dir. Bu sayıya 60 gazel ve Ergun (1935) baskısında yer alıp Küçük (1994) baskısında yer almayan 31 gazel de dâhil edildiğinde (Tüm bu şiirlerin Bâkî'ye ait olduğu kabul edildiği takdirde, zira bazı şiirlerin Bâkî'ye ait olmadığı açıktır.) Bâkî'nin gazel sayısı 638'i bulacaktır. Bu sayı farklı mecmualar ve divan nüshaları incelendikçe değişecektir. Bazı şiirlerin hatalı kayıt olduğu ortaya çıkarken bazı şiirlerin ise Bâkî'ye ait olduğu kesinlik kazanacaktır. (230)

tespit ve değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu, yukarıda da ifadeye çalıştığımız gibi diğer klasik şairlerin dîvânlarında -bu yoğunlukta- karşılaşmadığımız bir durumdur.

Burada sorulması gereken soru iki uçludur: İlki, Bâkî'nin *Bâkî Divânı* neşirlerinde yer almadığı hâlde şiir mecmualarında bu kadar çok sayıda şiirinin neden bulunduğu⁷; ikincisi de bazı *Bâkî Divânı* nüshalarında diğer nüshalarda bulunmayan yine çok sayıda şiirin neden yer aldığıdır.

Şiirlerin bulunduğu kaynaklar itibarıyla farklı sorulması gereken bu soruların cevaplarının sıhhati, mezkûr şiirlerin sahihliği hususunda da kayda değer olacaktır.

Öncelikle *Divân* neşirlerinde yer almadığı hâlde mecmualarda -hatta *Divân* neşirlerinde yer alanların bazıları da- yer alan şiirlerin bir kısmı gerçekte Bâkî'ye ait değildir. Bu çok önemli bir noktadır. Şiir mecmuası derleyicileri ve *Divân*'ı istinsah edenler başka şairlerin şiirlerini şu veya bu sebeple mecmualara veya *Divân* nüshalarına nakletmişlerdir. Bu, esasında öteden beri bilinen bir husustur. Bunu fark eden Ergun “Maamafih Bakî mahlâslı bütün manzumelerin bizim Bakî'ye aid olamayacağı da muhakkaktır. Nettekim Bâkî'ye atfedilen bir iki manzumenin başka şairlere de isnad edildiğini gördüm.” (*Bâkî* XIV) demektedir. Kaplan, mezkûr makalesinde bu hususu müşikâf tespit ve değerlendirmelerle ortaya koymuştur. Buna göre Ergun neşrindeki 5, Küçük neşrindeki 2 şiir başka şairlere aittir (226). Yine Kap-

lan'ın çalışmasında, çeşitli makalelerle şiir mecmualarında yer alıp *Dîvân* neşirlerinde bulunmayan şiirler olarak neşredilen kimi şiirlerin de aslında başka şairlere ait olduğu belirlenmiştir. Nitekim makalemize konu olan *Dîvân* nüshasındaki şiirlerden birinin de aşağıda görüleceği üzere Kemal Paşazâde'ye ait olduğu fark edilmiştir. Demek ki mecmua derleyicilerinin ve *Dîvân* müstensihlerinin -bilerek veya bilmeyerek- başka şairlere ait şiirleri mecmua ve *Dîvân* nüshalarına Bâkî'ye mal ederek almaları bu karmaşanın önemli bir sebebi olarak önümüzde durmaktadır.

Bize göre ikinci bir sebep de Bâkî'nin *Dîvân*'ını birçok kez ele alması; günümüz tabiriyile ifade edecek olursak *Dîvân*'ının bir nevi yeni baskılarını yapmış olmasıdır. *Dîvân*'ın ilk tertibini daha gençlik yıllarındayken Kanunî'nin emriyle oluşturduğu bilinmektedir (Ergun, *Türk Şairleri* II/699). *Dîvân*'ın 997/1588'de, henüz Bâkî hayattayken istinsah edilen İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları 84 numarada kayıtlı nüshanın sonunda şu kayıt, bu durumu teyit etmesi bakımından önemlidir: “Bâkî'nin en son cem ve ihtiyar eylediği nüshasından nakl olunup daha sonra mukabele olundu.” (Macit, “*Dîvân*”). Belli ki Bâkî, *Dîvân*'ını her yeniden tertip edişte bir yandan yeni yazdığı şiirleri ilave ederken bir yandan eski tertiplerdeki bazı şiirleri yeni tertipten çıkarmıştır.

Bu karmaşanın üçüncü ancak tali bir gerekçesi olarak başta kendisi gibi XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan çağdaşı Dellâkzâde Bâkî olmak üzere mahlastaşı diğer şairlerin şiirlerinin onun şiirleri arasına karışmış olması ihtimalinden söz edilebilir. Kaynaklarda Dellâkzâde Bâkî'nin çok sayıda şiiri olduğunun kaydedilmesi, özellikle onunla ilgili böyle bir ihtimali güçlendirmektedir.

Bu konuda son olarak şunu söylemek isteriz. Bu makale ve konuya dair daha önce yapılan çalışmalar, *Bâkî Dîvânı*'nın yeni bir tenkitli basımını zorunlu kılmaktadır. Son yıllarda yapılan bir çalışmada *Dîvân*'ın 144'ü Türkiye kütüphanelerinde, 39'u yurt dışındaki kütüphanelerde olmak üzere 183 yazma nüshası tespit edilmiştir⁸ (Aktaş 884-891). Şu ana kadar hazırlanan en sağlam neşir olarak kabul edilen -ki bizce de öyledir- Küçük neşrinde 12 nüshanın kullanıldığı ve Türkiye dışındaki yazmaların değerlendirilmediği düşünüldüğünde sadece Bâkî'nin sağlığında istinsah edilen nüsha sayısı 20'ye yakın olan *Bâkî Dîvânı*'nın bütün tertiplerini içeren, mecmualarda ve bazı cönklerde bulunan şiirlerinin de -doğrudan *Dîvân* metnine alınmak-

sızın ama *Divân* metninin arkasına ek olarak- dâhil edileceği bir külliyât hâlinde yayımı elzem görünmektedir.

Yeni Nüshanın Tavsifi, Muhtevası ve *Divân* Neşirlerinde Bulunmayan Şiirler

Nüsha Tavsifi

Bu çalışmaya konu olan *Bâkî Divânı* nüshası Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır.⁹

Koyu kahverengi, madalyon şemseli meşin cilt içindeki nüshanın zamanla düşen alt ve üst deffelerine yeşil bir kâğıt yapıştırılmıştır. Kapak içlerinde yeşil tonlu battal ebru bulunan ciltte mıklebin de sonradan düştüğü cildin fizikî durumundan anlaşılmaktadır. 129 yaprak tutarındaki nüsha, 180x105 mm dış, 145x60 mm iç ölçülerinde, krem renkli, büyük kare çizgi filigranlı, az âharlı, bütün sayfaları altın suyu cetvelli kâğıda, çift sütun üzerine, her sayfada 17 satır olarak talik hatla yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Ancak III. Mehmed (saltanat dönemi: 1595-1603) için yazılmış kasidelerin ve ondan bahseden bir gazelin varlığına nazaran bu nüshanın Bâkî'nin son tertip ettiği *Divân* grubuna dâhil olduğu söylenebilir. Fizikî görünüm olarak XVII. yüzyıl istinsahına benzemektedir. İlk yaprak eksiktir. Orijinalinde bulunmayan yaprak numaraları, nüsha kütüphaneye girdikten sonra kurşun kalemle verilmiştir. Şiirlerin takibinden 30b-31a sayfaları arasında yaklaşık 8-9 yaprağın eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Başı:

Şu gibi nâr-ı kahrından erir bir demde Rüyinten
Tökünsa şu'le-i şemşiri nerm eyler Nerimân'ı

Sonu:

Eger belâgat-i Bâkî feşâhat-i Hâfız
Biyâbî ez-sühân-ı şeyh ü güfte-i vâ'iz
Meşev be-cânib-i işân demî çü men lâhız
Çü gül be-dâmen ez-in bağ miborî Hâfız
Çi gam zi-na're vü feryâd-ı bağbân dâri

Nüshanın Muhtevası

Elimizdeki nüsha da diğer *Bâkî Divânı* nüshaları gibi mürettep olmakla birlikte eserde birkaç kısa kasidenin gazeller arasında, terkîb-i bend ve terkîb-i bendlerin kasideler arasında yazılması gibi tertibe uymayan durumlar vardır. Farsça manzumelerin yazımında da bir dağınıklık görülmektedir. Farsça gazeller Türkçe gazellerle aynı kafiye sırasında iken Farsça iki kısa mesnevi ile matla'lara “Müfredât-ı Fârisî” başlığı altında ve kasidelerle tahmisler arasında; Farsça iki tahmise ise en sonda yer verilmiştir.

Divân'daki toplam 588 adet şiiri dillerine göre tasnif ettiğimizde ortaya çıkan dağılım şöyledir:

Türkçe şiirler: İki eksik 27 kasîde, 11 kıt'a, 1 mesnevî, 2 terkîb-i bend, 1 terci'î-i bend, 1 muhammes, biri eksik 2 tahmîs (Muhibbî ve Selîmî'nin gazellerini), 465 gazel, 23 kıt'a, 37 matla' ve müfred olmak üzere 570 şiir. 3 Türkçe gazel mükerrer yazılmıştır.

Farsça şiirler: 2 mesnevî (Her ikisi II. Selîm övgüsünde biri 2, diğeri 6 beyit), 2 tahmîs (ikisi de Hâfız'ın gazelini), 10 gazel, 4 matla' olmak üzere toplam 18 şiir.

Nüsha tavsifinde ifade edilen tahmisler ve gazeller kısmındaki eksiklikler göz önüne alındığında, nüshanın ilk hâlinde 490 civarında gazel bulunduğu, toplam şiir sayısının da 710 olduğu tahmin edilebilir.

Köksal nüshasında, Ergun neşrinde bulunmayan: 10 gazel, 1 kıt'a, 18 matla'-müfred: toplam 29 şiir; Küçük neşrinde bulunmayan 18 gazel, 2 kıt'a, 19 matla'-müfred: toplam 39 şiir; hiçbir çalışmada geçmeyen, ilk defa burada yayımlanan: 6 gazel, 1 kıt'a, 13 matla'-müfred: toplam 20 şiir mevcuttur.

Divân'ı hem *Bâkî Divânı* nüshaları özelinde hem de genel olarak *divân* istin-sahı geleneği çerçevesinde farklı kılan bir özellik de derkenarlarda, Bâkî'nin bazı şiirlerine yazılmış nazirelere yer verilmiş olmasıdır. Bu nazirelerden üçü 'Ulvi'ye aittir. Kâni'î-i Saqızî, Muhibbî, Hayâlî ve Ümîdî'nin ikişer, diğer şairlerin birer naziresi kaydedilmiştir. Müstensihe göre bu 17 şair ve bunların Bâkî'ye nazire yazdıkları şiirlerin kafiye ve/veya redifleri şöyledir:

'Azmi (73b: “-yı söyletseñ” redifli şiire nazire); Dâ'î (89a: “-uñ ucından” redifli şiire nazire); Hayâlî (81a: “-il” kafiyeli şiire nazire; 97b: “-e şu” redifli şiire nazire); Kâni'î-i Saqızî (101b: -ānuña kafiyeli-redifli şiire nazire; 54b

“-arı gör” kafiye-redifli şiire nazire); Keyfî (104b “-âmına” kafiye-redifli şiire nazire); Lisânî (55a: “-arı görsünler” kafiye-redifli şiire nazire); Muhibbî (Sultân Süleymân) (105a “-âmına” kafiye-redifli şiire nazire; 109a: “-dur yine” redifli şiire nazire) Sâ’î (110b: “-üya” kafiye-redifli şiire nazire); Şâbirî (104b: “-âmına” kafiye-redifli şiire nazire); Şâdıķ (111a: “-âda” kafiye-redifli şiire nazire); Şânî (105a: “-âmına” kafiye-redifli şiire nazire); Sûzî (109b: “-âdur yine” kafiye-redifli şiire nazire); Sûzî-i Sakızî (36a: “kendidür” redifli şiire nazire); Tiĝî (77b: “Devr-i la’lünden...” diye başlayan “-ek” kafiyeli şiire nazire); ‘Ulvi (62b: “-aramaz” kafiye-redifli şiire nazire; 63a: “-âremüz” kafiye-redifli şiire nazire; 76b: “-etün” kafiye-redifli şiire nazire); Ümidî (71b “-enün” kafiye-redifli şiire nazire; 73b: “-âbuñ” kafiye-redifli şiire nazire); Veysî (89b: “ucundan” redifli şiire nazire).

17 şaire ait bu 24 nazirenin Bâkî’nin takipçilerini tespit noktasında değerli kayıtlar olduğu izahtan varestedir. Ayrıca bu şairlerin bazılarının edebiyat tarihimizde meçhul kimseler olması bu metinleri daha önemli kılmaktadır. Şöyle ki; kaynaklar XIX. yüzyıla kadar Türk edebiyatında ‘Azmi mahlaslı bir şairden söz etmiyorlar. Bu ‘Azmi’nin bilinmeyen bir şair olduğu anlaşılıyor. XVI ve XVII. yüzyıllarda yaşamış Kânî’î mahlaslı iki şair biliniyorsa da bu mahlasta “Sakızlı” bir şaire rastlanmadı. Bâkî’yi tanzir eden şairler arasında, biri “Sûzî-i Sakızî” olarak tefrik edilen iki Sûzî var. Sakızlı olanın başka biri olması kuvvetle muhtemeldir.

Metinler

Bu çalışmada, daha önce hiçbir kitap veya makalede yayımlanmamış, ilk defa burada yayımlanacak olan şiirler tam metin olarak verilecek, Küçük ve/veya Ergun neşirlerinde bulunmayan ancak sonradan yazılan bazı makalelerde de yer aldığını tespit ettiğimiz şiirlerin ise sadece matla beyitleri kaydedilerek ilgili çalışmalara atıf yapılmakla yetinilecektir. En sonda da *Divân*’ın derkenarlarına yazılan nazire şiirlerle Bâkî’nin bu nazirelere esas olan şiirlerinin matla beyitlerine yer verilecektir.

Daha Önce Herhangi Bir Yerde Bâkî'ye Ait Olarak Yayımlanmamış Şiirler

Gazeller

-1-¹⁰

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Bir perî-peyker güzel şâh-ı¹¹ cihândur kâse-bâz
Nice şüretde¹² görünür dil-sitândur kâse-bâz
- 2 Âşiyân-ı bülbül-i cândur elinde kâsesi
Bir yüzi gül kâmeti serv-i revândur kâse-bâz
- 3 Mihr-i gerdüna işâret eyle[se] barmağ ile
Dönderür bir âfet-i devr-i zamândur kâse-bâz
- 4 Kâse gibi kelle-i 'uşşâkı gerdân eyleyen
Fitne-i devr-i zamân âşüb-ı cândur kâse-bâz
- 5 Şanma destinde tabak şâh-ı gül üzre Bâkiyâ¹³
Nâliş eyler bülbül-i bâğ-ı cinândur kâse-bâz

-2-¹⁴

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1 O beş kâfür[î] şem 'a 'anberîn dâğ oldı çün revnağ
Gören pervâne dil lâyıq-durur dirse aña elyağ
- 2 Yed-i beyzâ'-i Mūsâ'dur meger kim pençesi yârûñ
Kim okur âyet-i "innî enallâh"¹⁵ gö[r]en el-hağ
- 3 Vücûdı levhasında gör o mihr-i 'âlem-ârânuñ
Kef[i] bir şems ü [mâh-ı nev]¹⁶ benâni anca beş barmağ
- 4 Yumup açınca el ol husrev-i hâver didi iller
Nice beş mâh-ı nev bir âfitâb-ı 'âlemi çoçmağ
- 5 Kef-i dildâra fi'l-cümle olurdu anı beñzetmek
Eger mâh-ı tamâma beş hilâli eyleseñ mülhâğ

-3-¹⁷

fè'ilâtün fè'ilâtün fè'ilâtün fè'ilün

- 1 anda gitseñ nice meh-pāreye uğrar yolun
Misl ü mānendi 'aceb var mıdur İstanbul'un
- 2 Pādīşāhum nice yıldur yiler üftādelerün
apuda yoklaması 'ādet iken ma'zülün
- 3 Dāğlarla pür iken sine cebe şatma bize
Sende mi bulunur ey h'āce bir iki pülün
- 4 Kim görürse seni bu tarz-ı levendāne ile
Cān u dilden nice olmasun efendī ulün
- 5 Dīde-i asret-ile hāk-i rehūnde nigerān
oma Bākī ulunu eyle şehā mabülün

-4-¹⁸

fè'ilâtün fè'ilâtün fè'ilâtün fè'ilün

- 1 Hānemüz yūmn-i udūmuñla gülistān itdün
Gonca-i bahtımı aduñ beni hāndan itdün
- 2 Vādī-i guşşada püyān iken āvāre gönül
Hānkāh-ı kerem-i luţfuña mihmān itdün
- 3 Nazar-ı merametün olalı seyl-i eşke
Çeşm-i a'dāyı 'aceb derd-ile giryān itdün
- 4 Luţfuñ ābād ideli alb-i arāb-ābādı
Hāsidün hātır-ı ma'mūrını vīrān itdün
- 5 İltifātuñla cihān mülkine şıgmaz Bākī
Bir gedā iken o bī-āreyi sulţān itdün

-5-¹⁹

meā'ilün meā'ilün fè'ülün

- 1 Gelür ta'nı raībün cāna müşkil
Yüzün görmek anuñ cānā ne müşkil

- 2 Döker ol şüh kınum yire tırmaz
İçer kınumı kına kına müşkil
- 3 Gönül âsân irem dir zülf-i yâre
Görinmez murğ dâm u dâne müşkil
- 4 İşümi 'ağd-ı zülfünde kılor pîç
Revâ mı pâdişâhum şâne müşkil
- 5 Vişâlün-çün neler çekmişti Bâkî
Dimezse tañ mı ol hicrâna müşkil

-6-²⁰

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1 Gül-i hamrâda şanma jâlelerdür naqş-ı gülşende
'Arağ-riz oldu haddünden olup ey gönca şermende
- 2 Aşılup karşıña kimse göğüs germezdi ey mâhum
Eger âyineveş yüz gösterici olmasañ sen de
- 3 Getür âyine-i ruhsâruñ ağzuma inanmazsañ
Helâk oldum şehâ bu zehr-i hicrânuñla ben bende
- 4 Beni dür eyledün çün cennet-i küyuñdan ey hürî
Hele gendüm nice âdem diyem bildüm bugün ben de
- 5 Niğâruñ zülfü vü hâli degüldür fitneden hâli
Buradan Bâkî'nün hâli olupdur key perâkende

Kıt'a

-1-²¹

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Çünkü hüküm-i kâdir-i kayyüm-ı kassâm-ı ezel
Taht-ıla [tâ] tahta-i tâbütü takسیم itdi[ler]
- 2 Bahtı gör kim tahta-i tâbüta bindi Bâyezîd
Tahtı bir şah-ı Selimü't-tab'a teslim itdi[ler]

Müfred ve Matlalar

-1-²²

meḡâ'ilün meḡâ'ilün meḡâ'ilün meḡâ'ilün

Cenâb-ı mey görünmez gözlere cism-i laṭîf oldu
Mey-i engûrı tenhâca şıkar 'âlem zarîf oldu

-2-²³

meḡ'ülü meḡâ'ilü meḡâ'ilü fe'ülün

Beñzetme şakın kendüni ḡâk-i reh-i yâre
'Âşıkları ey sürme seni yola çekerler

-3-²⁴

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Yâre kes sîneme cânâ beni ḡarḡ eyle deme
Bir nişânuñ ola varduḡda diyâr-ı 'ademe

-4-²⁵

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Terk-i ser eyledi dil çoçmaḡ için sîm-tenün
Başdan geçmese çoçmazdı seni pîrehenün

-5-²⁶

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Böyle miydi 'ahd ü peymānuñ bizümle ey felek
Cām-ı mey ola şikeste ḡahve fincānı dürüst

-6-²⁷

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Tāze tāze dāḡlar cânâ dil-i maḡrūrda
Güyyâ birkaç kızarmış kirdedür tennūrda

-7-²⁸

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Şabr it şarâb-ı telhe diyü kılma baña cebr
Muhtâc-ı merr-i şâfiye olmaz müfid şabr

-8-²⁹

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Çeşmün esîri nergis-i gülşende kılsa seyr
Aña ne 'ayn diye bilür dil-berâ ne gayr

-9-³⁰

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl

Mey-i la'li şun sâkiyâ bî-direng
Şitâb üzredür çarh-ı pîrûze-reng

-10-³¹

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Hurûş itsem ten-i zerd-ile güyâ şir-i ğarrānam
Ney-i nālân benüm yanumda bir kara kulağumdur

-11-³²

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Didi dil-ber cefâ deşinde ben yollar keser şirem
Ham-ı zülf-i siyehkârum benüm kara kulağumdur

-12-³³

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Dil-ârâ kâmeti şimşâda nisbet şâh-ı tûbâdur
Nihâl-i kadd-i dil-ber haq bu kim a' dâdan a'lâdur

-13-³⁴

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

Her bir varağından sebağ al berg-i hazānuñ
Ta'lim idiyor saña fenâsını cihānuñ

Nüshada bu şiirlerden başka *Divân* neşirlerinde ve diğer çalışmalarda geçmeyen bir gazel daha vardır. Ne var ki bu gazel -birçok nüshanın delâletiyle- *İbni Kemâl Divânı*'nda (Saraç 161) da mevcuttur. Kemal Paşazâde'nin vefatında (1534) Bâkî sekiz yaşında bir çocuk olduğuna göre bu şiirin Bâkî'ye ait olma ihtimali yoktur. Nüshada bulunması hasebiyle 34b sayfasında bulunan mezkûr gazelin de metnini İbni Kemal'in şiiriyle karşılaştırmalı olarak verelim:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Ğamzeñüñ hañçerlerin zaħm[ın] dehānum şandılar
Şu'le çıkdı âteş-i dilden zebānum şandılar
- 2 Ğamzeñ oķı zaħmınuñ kanı aķarken gördiler
Gül yüzüne karšu çeşm-i hūn-feşānum şandılar
- 3 Bî-hod oldum yār gitdükdē gözümün demleri³⁵
Üstüme ağlaşdılar kim girdi³⁶ cānum şandılar
- 4 Bād-ı āhumdan çün oldı tār-ı³⁷ zülfün bî-ķarār
Şalınur yanuñda³⁸ cān-ı nā-tüvānum şandılar
- 5 Cüybarı gördiler Bâķi³⁹ kenār-ı servde
Ayağuna yüz sürer eşk-i revānum şandılar

Divân Neşirlerinde Bulunmayan Yapılan Kimi Çalışmalarda Yer Alan Şiirler

Gazeller

-1-⁴⁰

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Halk-ı 'ālem yüzüne mihr-i dıraşşān dirler
Yine arduñca dönerler meh-i tābān dirler
- 2 İl terāzūya urup mısr-ı melāhatde şehā
Sence var mıydı ola Yūsuf-ı Ken'ān dirler
- 3 Nesl-i Ādemden eyā hūrî-şifat dünyāda
Gelmedi sencileyin āfet-i devrān dirler
- 4 Hecr-i (...) ⁴¹ ser-i zülfinde zülāl-i la'lin
Zulmet içinde olur çeşme-i hayvān dirler

5 Bilmeyen jâle şanur ol boyı servüñ Bâkî
Leblerinden utanur ğonca-i ħandân dirler

-2-⁴²

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Kanda bir gül olsa⁴³ bülbülden⁴⁴ nevâ eksük degül
Hüb olan yirlerde lâ-büd mübtelâ eksük degül
- 2 Didi ey⁴⁵ nergis gözün dünyâda olsun yâr ile
Şağ olan başa cihânda bir külâh⁴⁶ eksük degül
- 3 Meclis-i vâ'ızde âh itsem n'ola 'aşkuñ añup⁴⁷
Serv olıcağ bir mağâmda anda âh⁴⁸ eksük degül
- 4 Vireli cânâna dil her-dem akar kanlu yaşum
'Aşğ arasında lâ-büd⁴⁹ mâ-cerâ eksük degül
- 5 Dir cemâlini gören⁵⁰ ağıyâra yârün Bâkiyâ
Dâyim işbu⁵¹ derdmende bir belâ eksük degül

-3-⁵²

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1 Şafâlar kesb ider senden saña her kim vara⁵³ kıblem
Saña dirsem 'aceb mi kıble-i ehl-i şafâ kıblem
- 2 Benüm⁵⁴ mihrâb gibi kıbleden dönsün yüzüm⁵⁵ âhîr
Eger yüz döndürürsem⁵⁶ secde kılmakda saña kıblem
- 3 Degül zemzem deñizler ka'ba gelmez yaşuma nisbet
Dükenmez haşr olunca şerh olursa mâ-cerâ kıblem
- 4 Zârardur 'ömre Merve haqqı-çün kat'â şafâyıla
Bu zülf-i Ka'be-püşî kesmege sa'y itme a kıblem
- 5 Cemâlünle devâ it hasretünle Bâkî cân virdi
Siyehler Ka'be giydi açdılar zemzem aña kıblem

Müfredler

-1-⁵⁷

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Ben nâ-tüvâna zerrece yokdı⁵⁸ teraḥḥumı
Kâfir teraḥḥum eyler eger görse ḥälümi

-2-⁵⁹

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Zaḥm-ı ğamzeñ ḥâtır-ı ağyârı âzâr eylemez
Güyiyâ bir cânverdür tığlar kâr eylemez

-3-⁶⁰

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Sâkî-i bezm sürer zevk u şafâsın kadeḥüñ
Rind-i mey-ḥâre çeker cevr ü cefâsın kadeḥüñ

-4-⁶¹

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Firâkuñ derdi deryâ-yı firâvân eyledi yaşum
Ḥurüş itdürdi bād-ı âhum anuñ mevcidür қаşum

-5-⁶²

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Sür ḥâk-i reh-i yâre yüzün çehre toz olsun
Erbâb-ı vefâ bezmine varmağa yüz olsun

*Küçük Neşrinde Bulunmayan Şiirler*⁶³

Gazeller

-1-⁶⁴

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1 Cihānuñ ni' metinden kendü âb u dānemüz yegdür
İlüñ kâşānesinden ğüşe-i virānemüz yegdür

-2-⁶⁵

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Zaḥm-ı dilden kan aḳar bu çeşm-i giryân bî-ḥaber
Ġarḳa virdi 'âlemi bir ḳatre 'ummân bî-ḥaber

-3-⁶⁶

fē'ilâtün fē'ilâtün fē'ilâtün fē'ilün

- 1 Yine şol deñlü cefâ eyledi sengin-dilümüz
Daḳı güzeller adın aınmağa varmaz dilümüz⁶⁷

-4-⁶⁸

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1 Benüm didârsuz bâğ-ı cinânda gönlüm eglenmez
Niğaruñ küyını ister yabânda gönlüm eglenmez

-5-⁶⁹

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Nâmûs u nengi terk idici bî-nevâlaruz
Râh-ı maḥabbete düşeli ḥâk-i pâlaruz

-6-⁷⁰

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Görelüm ḥaṭṭuñ didüm luṭf it tağılsun zülfe dek
Didi yılan ayağıdur gören ölür anı bek

-7-⁷¹

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 'Âşıkâne gönlünü aḳıtmasaydı yâre şu
Olmaz-ıdı vâd-i 'ışḳa düşüp âvâre şu

-8-⁷²

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1 Çıḳdı meṭâ'-ı ḥüsn ü melâḥat bahâlara
Hep nâz u şivedür şatılan bî-nevâlara

-9-⁷³

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Zinde kıldı 'âlemi⁷⁴ bād-ı bahārî cān gibi
Rûh-baḥş oldu peyām-ı vuşlat-ı⁷⁵ cānān gibi

Kıt'a

-1-⁷⁶

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

- 1 Şu'arâ ḥaylini defter idicek dest-i⁷⁷ kazâ
Maḥv u isbât-ıla pür itdi nice evrâkı
- 2 Kazıdan⁷⁸ nice[yi] yañlış [bu] diyü defterden
Bâkî'ye idüp⁷⁹ işâret didi şahḥu'l-bâkî

Matla

-1-⁸⁰

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Çehresinde görinen şanmañ o ḥüninüñ dehān
'Âşıkın qurbān iderken şıçramış bir kaṭre qan

125b sayfasının derkenarında “li-Şâ'ir min eş-Şu'arâ” başlığı altında bir kıt'a mevcuttur. Azîz Mahmûd Hüdâyi'ye (ö. 1628) ait görünen (Tatcı ve Yıldız 266) ve müstensihin hangi vesileyle *Divân*'a kaydettiği anlaşılmayan iki beyitlik kıt'a şudur:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Beyza-i zâğı kosañ ṭāvüs-ı kıdsî altına
Cennet-i ḥuld-ı berîni aña ger seyr eyleseñ
- 2 Mîve-i cennetle âb-ı kevser-ile besleseñ
Zâğdur peydâ olan bîñ dürlü tebdîr eyleseñ

Sonuç

Türk edebiyatı tarihinin en önde gelen birkaç şairinden biri olan Bâkî, başka eserleri de bulunmakla birlikte *Divân*'ıyla şöhret bulmuş, özellikle de gazelleriyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Ne var ki Bâkî ve eserleri üzerine ya-

pılan ilmî yayınların, onun haklı şöhretiyle mütenasip olduğu söylenemez. *Divân*'ı dışında kalan eserleri üzerine yapılan çalışmalar ise yetersizdir. Hâlbuki sanatkâr bir “küll” hâlinde zuhur eder. Bir sanatkârı devrinden bağımsız düşünemeyeceğimiz gibi diğer eserlerinden de mücerret bir hâlde sağlıklı değerlendirmemiz oldukça müşküldür. Bu itibarla, kendisi *Divân*'ın muhtelif üretimlerine almamış olsa da şiir mecmualarında yer alan ve ona ait olduğuna kanaat getirilen şiirleri de dâhil olmak üzere bütün eserlerinin tespit edilip yayımlanması Bâkî araştırmaları bakımından oldukça önemlidir.

Bâkî'ye olan rağbetin öteden beri var olageldiğinin iki sağlam delili vardır. İlki, *Divân*'ının -tespit edilebilen- 180 civarında el yazması nüshasının varlığıdır. Bâkî'nin gazelleri, bir nazım şekline olan alakanın tekessüfü açısından diğer şairlerle mukayese edilemeyecek kudret ve kabiliyettir. Bu yoğun ilgi, Bâkî'yi şiir mecmualarında da en çok şiiri bulunan şairlerden biri olarak karşımıza çıkarır ki ikinci delil de budur. Ne var ki *Divân* nüshalarının çokluğu ve Bâkî şiirlerinin şiir mecmualarındaki kesafeti birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada, bir özel kütüphanede bulunan, bilinmeyen bir *Bâkî Divânı* nüshası tanıtılmış ve şairin bu nüshada bulunan bilinmeyen ve/veya yayımlanmamış şiirleri tespit edilerek neşredilmiştir. Bundan başka, metinler incelendiğinde görüleceği gibi -makalede ele alınan nüshaya da sirayet eden- bazı problemler değerlendirilmeye ve bunlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleye dair görüş ve değerlendirmeleriyle sundukları katkı dolayısıyla değerli meslektaşlarım Doç. Dr. Hasan Kaplan ve Doç. Dr. Furkan Öztürk'e teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Yeni harflerle basılan ilk divân da, eserini 1933'te “Neşâti” başlığıyla neşreden Sadettin Nüzhet'e aittir.
- 2 Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap serisinden yapılan bu elektronik yayında nüshalar vb. değerlendirmeler bulunmaksızın doğrudan metinlere geçilmiştir.

- Yayımların tarihi de bulunmayan bu transkripsiyonsuz yayında nüsha farkları kaldırılmış, Farsça şiirler de çıkarılmıştır. bk. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- 3 Bu eserlerin bazıları birçok kez basılmıştır. Burada ilk basımların tarihleri verilmiştir.
 - 4 Ergun, kitabının girişinde “.. istifade ettiğim Bakî divanının yazma nüshaları ‘Bibliyografi’de gösterilmiştir.” (Bâkî XIV) demesine rağmen eserde “Bibliyografya” bulunmamaktadır.
 - 5 Burada, özellikle imla bakımından devrine göre çok ileride bir çalışmaya imza atan Ergun’u eleştirmek gibi bir niyetin olmadığını vurgulamak isteriz. Hatta Dârülfünun’da bile metin neşri ameliyesine dair bir çalışmanın, belki bilginin dahi bulunmadığı bir dönemde yapılan bu neşir takdire şayandır. Bu anlamda, Ergun’un *Bâkî Divânı* neşrinin sadece Türkiye’de Latin harfleriyle yapılan ilk divan neşri değil, aynı zamanda ilk tenkitli metin neşri olarak yol açıcı bir işlevinin de bulunduğunu söylemeliyiz.
 - 6 İstanbul 1276 baskısında Ergun neşrinde bulunduğu hâlde Küçük neşrinde yer almayan 12 gazel tespit ettik. Ergun’un bu şiirleri eserine aktarırken mezkûr baskıdaki hataları düzelttiği fark edilmektedir. Bu 12 şiirin Ergun neşrindeki şiir ve sayfa numaraları şöyledir: 48/112, 90/138, 91/139, 188/199, 214/215, 396/340, 397/340, 436/366, 374/447, 550/444, 565/455, 219/218.
 - 7 Bu noktada, yapılan çalışmalarda İstanbul 1276 baskısının ya fark edilmediği veya göz ardı edildiğini vurgulamak gerekir.
 - 8 Şahsî kütüphanemizdeki iki nüsha dışında başka şahsî kütüphanelerdeki nüshalar ve söz konusu listede yer almayan bildiğimiz bazı nüshaların varlığı düşünüldüğünde nüsha sayısının “200 civarında” olduğu söylenebilir.
 - 9 Söz konusu kütüphanede talik hatla yazılmış, 15 kaside, 1 terakib-i bend, 1 kıt’a, 2 tahmis ve 348 gazelin bulunduğu Yz. 118-D. 3 numarada kayıtlı bir *Bâkî Divânı* nüshası daha vardır (bk. Köksal vd. 143). Makaleye konu olan nüsha ise adı geçen kütüphanenin katalogunun yayımından sonra kütüphaneye giren yazmalardandır ve henüz yer ve tasnif numarası verilmemiştir.
 - 10 62b-63a. Bu gazel *Nevî Divânı*’nda da (Tulum-Tanyeri, 331) vardır. 7 nüshada bulunduğuna göre Nevî’ye ait olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.
 - 11 şâh-ı: şüh-ı, Tulum-Tanyeri.
 - 12 şüretde: şüretden, Tulum-Tanyeri.
 - 13 şâh-ı gül üzere Bâkiyâ: şâh üzere güldür Nevî’iyâ, Tulum-Tanyeri.
 - 14 68b, derkenarda.
 - 15 Kasas suresi 30. ayetten kısmî iktibas. ...إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ... Ayetin tamamı şöyledir: Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki)

- ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin rabbi olan Allah’ım.”
- 16 Bir sonraki beyte göre böyle bir metin tamerini uygun gördük.
17 74b, derkenarda.
18 77a-b.
19 78a, derkenarda.
20 114a.
21 126a, derkenarda. Kınalızâde’ye göre bu şiir Firakî’ nindir (Kutluk II/744).
22 127a, derkenarda.
23 127a, derkenarda. Bu şiir *Riyâzî Tezkiresi*’ne göre Dânişî’ye aittir (Açıkgöz 146).
24 127a, derkenarda.
25 127a, derkenarda.
26 127a, derkenarda.
27 127b.
28 127b.
29 127b.
30 127b.
31 128a.
32 128a.
33 128a.
34 128a, derkenarda.
35 gözümün demleri: gözüm merdümleri, Saraç.
36 gitdi: çıktı, Saraç.
37 târ-ı: müy-ı, Saraç.
39 Bâkî: açar, 2021.
40 48a-b. Kesik, “Bâkî’nin” 340. H. Kaplan bu şiiri bir mecmuada daha tespit etmiştir (227).
41 Nüshada bu kısım boşdur. Kesik “Bir Yazmadan”: “İste ey dil”.
42 79a -derkenarda-. Kesik, “Bir Yazmadan” 340; Kaplan 243.
43 olsa: varsa, Kesik, “Bir Yazmadan”.
44 bülbülde: bülbülden: H. Kaplan.
45 ey: kim, Kesik, Bir Yazmadan.
46 cihânda bir külâh: bugün tâc u şabâ, Kesik, “Bir Yazmadan”.
47 aňup: görüp, Kesik “Bâkî’nin”, H. Kaplan.
48 maķâmda anda âh: maķâm anda hevâ, Kesik, “Bir Yazmadan”.
49 arasında lâ-büd: olan arada elbet, Kesik, “Bir Yazmadan”; H. Kaplan.
50 gören: görüp, H. Kaplan.
51 Dâyim işbu: Dâyimâ bu, Kesik, “Bir Yazmadan”.

- 52 84b. H. Kaplan 244. “Bu şiir, Zâtî Divânı’nda (Tarlan 459) yer alan 955 numaralı şiirle aynıdır. Nüshada beş beyit olan gazel, Zâtî Divânı’nda dokuz beyittir.” (H. Kaplan 244)
- 53 saña her kim vara: diye her kim saña, H. Kaplan.
- 54 Benüm: Yüzüm, H. Kaplan.
- 55 yüzüm: benüm, H. Kaplan.
- 56 döndürürsem: döndürem hem, H. Kaplan.
- 57 127b. Kesik, “Bazı Şiir” 121.
- 58 zerrece yokdı: zerre kadar yok, Kesik 2012b.
- 59 128a. Kesik, “Bazı Şiir” 121.
- 60 128a. Kesik, “Bazı Şiir” 121.
- 61 128a. Kesik, “Bazı Şiir” 122.
- 62 127b. Kesik, “Bazı Şiir” 121.
- 63 Bu öbekte bulunan şiirlerin sadece matla beyitleri verilecektir.
- 64 57b. Mahmûd Abdülbâkî 110; Ergun, *Bâkî* 374; H. Kaplan 245.
- 65 59a. Köksal 329; Ergun, *Bâkî* 340. Bu şiir Harvard Üniversitesi Houghton Ktp. MS Turk 59 numaralı şiir mecmuasında (73a) da Bâkî adına kayıtlıdır: bk. H. Kaplan 229.
- 66 61a. Ergun, *Bâkî* 460.
- 67 “dilümüz” kelimesi nüshada “yüzümüz”.
- 68 61b. Ergun, *Bâkî* 457.
- 69 62a. Ergun, *Bâkî* 483; H. Kaplan 242. Gazel ayrıca TBMM Kütüphanesinde LD-194/126 numaralı *Bâkî Divânı* nüshasında (50a) da yer almaktadır. bk. H. Kaplan 242.
- 70 77b. Ergun, *Bâkî* 489.
- 71 97b. Mahmûd Abdülbâkî 198; Ergun, *Bâkî* 444; H. Kaplan 245. Gazel, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi’nde yer alan *Divân-ı Bâkî* adlı 1762-63 tarihli nüshada da (234. yk., derkenar) yer almaktadır. bk. H. Kaplan 245. Kaplan, gazelin, bazı beyitlerinin *Hayâlî Bey Divânı*’nda da yer almasından hareketle Hayâlî’ye ait olması gerektiğini düşünmektedir.
- 72 114a. Mahmûd Abdülbâkî 226; Ergun, *Bâkî* 127; H. Kaplan 247. Bu gazel bazı farklılıklarla Tulum-Tanyeri (1977: 499-500) tarafından yayımlanan *Nev’î Divânı*’nda 454. gazel olarak kayıtlıdır. bk. H. Kaplan 247. Köksal nüshasında 97b sayfasının derkenarında Hayâlî’nin söz konusu gazeli Bâkî’ye nazire olarak gösterilmektedir.
- 73 120b. Mahmûd Abdülbâkî 235; Ergun, *Bâkî* 191.
- 74 kıldı: kaldı, Mahmûd Abdülbâkî.
- 75 vuşlat-ı: vaşl-ı, Mahmûd Abdülbâkî.
- 76 126a, derkenarda. Mahmûd Abdülbâkî 250; Ergun, *Bâkî* 480.

- 77 dest-i: kilk-i, Mahmûd Abdalbâkî.
78 Kâzıdan: Kâzıdı, Mahmûd Abdalbâkî.
79 “Bâkî’ye idüp” ibaresi nüshada “İdüp Bâkî’ye” şeklindedir.
80 127b. Ergun, *Bâkî* 486.

Kaynaklar

- Abdülbaki. *Baki*. Türk Neşriyat Yurdu, 1932.
- Açıkgöz, Namık. *Riyâzî Muhammed Efendi - Riyâzuş-şu'arâ*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf>0.
- Aktaş, Muhammed Mutlu. “Bâkî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi.” *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, vol. 4, no. 4, 2018, ss. 876-913.
- Bahadır, Savaşkan Cem. “Bâkî’nin Pervane Bey Mecmuası’nda Yer Alan Yayınlanmamış Gazelleri.” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 8, no.1, 2013, ss. 187-213.
- Çavuşoğlu, Mehmet. “Bâkî.” *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Cilt, 1991, ss. 537-540.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Bâkî ve Divân’ından Örnekler*. Kitabevi Yayınları, 2001.
- Doğan, Muhammed Nur. *Bâkî*. Metropol Yayınları, 2002.
- Dvořák, Rudolf. *Bâkî’s Diwan Ghazalijjat*. 2 cilt, Brill, 1908-1911.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Baki Hayatı ve Şiirleri Cilt: I: Divan*. Suhulet Kitap Yurdu, 1935.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*. 2. Cilt, Bozkurt Basımevi, 1936 (?).
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Bâkî*. Kitaş Yayınları, 1972.
- Hammer-Purgstall, J. *Bâkî’s des größten türkischen Lyriker, Diwan*. Im Verlage der C. F. Beckschen Buchhandlung, 1825.
- İpekten, Haluk. *Baki Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Kacar, Kübra. “Bâkî’nin Yayınlanmamış Bazı Şiirleri (Bir Gazel, İki Beyit).” *Karadeniz Araştırmaları*, vol. XVII, no. 65, 2020, ss. 281-287.
- Kanar, Mehmet. *Bâkî Divân*. Ayrıntı Yayınları, 2019.
- Kaplan, Hasan. “Bâkî’nin Basılı Divanlarında Yer Almayan Şiirleri ve Divanının Bir Nüshası Üzerine Bazı Notlar.” *International Journal of Language Academy*, vol. 6, no. 2, 2018, ss. 223-253.
- Kaplan, Mahmut. *Şiirin Sultanı Bâkî*. Etkileşim Yayınları, 2013.

- Kesik, Beyhan. "Bir Yazmadan Hareketle Bâkî'nin Yayınlanmamış Şiirleri." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 7, no.1, 2012, ss. 1489-1500.
- Kesik, Beyhan. "Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler." *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 9, 2012, ss. 115-122.
- Kesik, Beyhan. "Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler-II". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 8, no. 13, 2013, ss. 337-350.
- Kesik, Beyhan. "Bâkî'nin Yayınlanmamış Bazı Şiirleri (Üç Gazel Bir Matla)." *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, no. 2, 2016, ss. 79-85.
- Köksal, M. Fatih. "Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Divânında Bulunmayan Bazı Şiirleri." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 10, 2013, ss. 319-330.
- Köksal, M. Fatih, Kaçar, Mücahit, ve Mevlüt İlhan. *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. Kesit Yayınları, 2018.
- Köprülü, Fuat. "Bâkî." *Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi*. Ahmet Halit Kitabevi, 1949, ss. 257-320.
- Kutluk, İbrahim. *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-şuarâ*. 2. cilt Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divânı Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 1982.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî ve Divânından Seçmeler*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divânı*. TDK Yayınları, 1994.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divânı*. TDK Yayınları, 2019.
- Kılıç, Muzaffer, ve Büşra Çelik. "Bâkî'nin Gazellerine Ek ve Derzi-Zâde 'Ulvî'ye Nazîreleri." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 18, 2017, ss. 253-332.
- Macit, Muhsin. *Söz Mülkünün Sultanı Baki*. Muhit Kitap, 2021.
- Macit, Muhsin. "Divân (Bâkî)." *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 24 Eylül 2021, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-baki>.
- Mahmûd Abdalbâkî. *Divân-ı Bâkî*. Muzika-i Hümayûn Hazret-i Mülûkâne Litoğrafya Destgâhı, 1276.
- Olgun, Tahir. *Bâkî'ye Dâir*. Aydınlık Basımevi, 1938.
- Öztürk-Fidan, Gülşah Gaye. "Konya Mevlana Müzesi 2095 Numarada Kayıtlı Mevlevilikle İlgili Bir Mecmuadan Hareketle Bâkî'nin Yayınlanmamış Bir Şiiri." *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 2, 2010, ss. 95-108.

- Öztürk, Furkan. *Bâkî Divânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2007.
- Öztürk, Furkan. *Bâkî Divânı*. Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Öztürk, Furkan. *Bâkî Divânı Sözlüğü Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*. DBY Yayınları, 2017.
- Saraç, M. A. Yekta. *Kemâl Paşazâde – Divân ve Diğer Şiirler*. TDK Yayınları, 2021.
- Şemseddin Sâmî. *Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntehasası*. Mahmud Bey Matbaası, 1317.
- Taş, Hakan. “Bâkî'nin Divân'da Bulunmayan Bir Gazeli ve Feyzî'nin Nazîresi.” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 2010, ss. 181-192.
- Tatcı, Mustafa, ve Musa Yıldız. *Aziz Mahmûd Hüdâyî Divân-ı İllâhiyât*. H Yayınları, 2008.
- Timurtaş, Faruk K. *Bakî Divanı'ndan Seçmeler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Tulum, Mertol, ve M. Ali Tanyeri. *Nev'î - Divan*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Uraz, Murat. *Bâkî (Yetiştığı Asır, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirlerinden Parçalar)*. Tefeyyüz Kütüphanesi, 1938.
- Yesirgil, Nevzat. *Bakî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*. Varlık Yayınları, 1953.
- Zülfe, Ömer. “Yahya Bey'in Bir Gazeline Bâkî'nin İki Tahmisi.” *Ayla Demiroğlu Kitabı*. ed. Adem Ceyhan. Kutup Yıldızı Yayınları, 2006.

A New Copy of *Bâkî's Dîvân* and Bâkî's Poems That Are Not in *Dîvân* Publications*

M. Fatih Köksal**

Abstract

The most brilliant period of classical Turkish poetry was the 16th century; the science, art and literature center of the 16th century was Istanbul; and the greatest poet of the period in Istanbul was Bâkî. Bâkî was known as “the sultan of poets” in his time. His poems, and especially his ghazals, were recorded in hundreds of poetry collections (*mecmû'a*) besides the manuscripts of his *Dîvân*. Bâkî's unpublished poems may be found in mostly poetry collections and in some *Dîvân* copies. In a copy of *Bâkî's Dîvân*, which is in the personal library of M. Fatih Köksal, there are 20 unknown poems of Bâkî, 6 of which are ghazals, 1 of which are kıt'a, and 13 of which are matla-müfred. Another interesting feature of the Köksal's copy is that 24 imitations (*nazîre*) of 17 poets, some of which are not mentioned in the sources, were recorded in the margins.

In this article, after evaluating the existence of Bâkî's poems that are included in some poetry collections but not in *Dîvân* copies, the said *Dîvân* copy will be introduced and the transcribed text of 20 unpublished poems will be published. The first couplets (matla') of the poems that are not found in the *divan* copies but have been brought to light by some publications will also be included.

Keywords

Bâkî, ghazal, unknown poems, *Bâkî's Dîvân*, classical Turkish literature.

* Date of Arrival: 07 February 2022 – Date of Acceptance: 26 April 2022

You can refer to this article as follows:

Köksal, M. Fatih. “Bâkî *Dîvânı*'nın Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin *Dîvân* Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri.” *bilig*, no. 104, 2023, pp. 27-53.

** Prof. Dr., İstanbul Kültür University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature – İstanbul/Türkiye

ORCID: 0000-0003-1056-9957

mfkoksal@gmail.com

Новый список «Дивана» Баки и стихи Баки, которых нет в изданиях «Дивана»*

М. Фатих Кёксал**

Аннотация

Самым блестящим периодом классической турецкой поэзии был 16 век; центром науки, искусства и литературы 16 века был Стамбул, а величайшим поэтом того периода в Стамбуле был Баки. Баки в свое время был известен как «султан поэтов». Стихи Баки, и особенно его газели, были записаны в сотнях поэтических сборников (меджмуа) помимо рукописей его Дивана. Неопубликованные стихи Баки можно найти в основном в поэтических сборниках и в некоторых копиях Дивана. В копии Дивана Баки, находящейся в личной библиотеке М. Фатиха Кёксала, есть 20 неизвестных стихотворений Баки, 6 из которых газели, 1 - кита, а 13 из них - матла-мюфред. Еще одной интересной особенностью экземпляра Кёксала является то, что на полях записаны 24 подражания (назире) 17 поэтам, многие из которых не упоминаются в источниках.

В этой статье, после обзора стихотворений Баки, которые включены в некоторые поэтические сборники, но не включены в экземпляры Дивана, будет представлен упомянутый экземпляр Дивана и опубликованы расшифровки текстов 20 неопубликованных стихотворений. Будут представлены первые строфы (матла) стихов, которых нет в списках диванов, но которые были выявлены в некоторых публикациях.

Ключевые слова

Баки, газель, неизвестные стихи, диван, классическая турецкая литература.

* Поступило в редакцию: 07 февраля 2022 г. – Принято в номер: 26 апреля 2022 г.
Ссылка на статью:

Köksal, M. Fatih. "Bâkî Dîvânî'nin Yeni Bir Nüshası ve Bâkî'nin Dîvân Neşirlerinde Bulunmayan Şiirleri." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 27-53.

** Проф., д-р, Стамбульский Университет Культуры, факультет искусств и наук, кафедра турецкого языка и литературы – Стамбул/Турция
ORCID: 0000-0003-1056-9957
mfkoksal@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Orhun ve Selenge Havzası'ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirigsurları*

Oktay Özgül**

Yavuz Günaşdı***

Öz

2017-2018 yılları arasında Moğolistan'ın Orhun ve Selenge Havzası'nda yüzey araştırmaları gerçekleştirdik. 2017 yılında gerçekleştirilen çalışma boyunca Moğolistan'da 2.154 km yol katedilmiş, 3 aymak (bölge), 9 balık (şehir), 12 kült alanı ve kurgan merkezi, 4 runik yazıtlı belge (dikilitaş ve kaya üzeri yazmaları), 1 petroglif ve 7 müzede çalışma yapılmıştır. 2018 yılı yüzey araştırmamızda ise, 2.470 km yol katedilmiş, 2017 çalışmalarından farklı olarak 3 aymak, 2 balık ve manastır merkezi, 6 kült alanı, 9 kurgan merkezi, 2 petroglif alanı ve 2 müze ziyaret edilmiştir. Çalışmalarımızın büyük bir kısmında literatürde *Khirigsuur* diye geçen bazı kurgan tipi mezarlar önemli bir yer kaplamıştır. Orhun ve Selenge Havzası'nda oldukça fazla rastlanan kirigsurların Geç Tunç Çağı sonu ve Erken Demir Çağ boyunca arttığını, tipolojik bakımından Moğolistan'ın doğu ve kuzeybatı bölgelerindeki kirigsurlarla da benzerlikler taşıdığını tespit ettik. Makalemizde Orhun ve Selenge Havzası'ndaki kirigsurların dağılımı, tipolojisi ve dönemin sosyal yaşamındaki yerleri tayin edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Moğolistan, Orhun ve Selenge Havzası, Kirigsur, Geç Tunç Çağ, Erken Demir Çağ.

* Geliş Tarihi: 29 Aralık 2021 – Kabul Tarihi: 14 Eylül 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Özgül, Oktay, ve Yavuz Günaşdı. "Orhun ve Selenge Havzası'ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirigsurları." *bilig*, no. 104, 2023, ss. 55-93.

** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Bişkek / Kırgızistan; Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Erzurum / Türkiye
ORCID: 0000-0003-0575-0436
oktay.ozgul@manas.kg / oktay.ozgul@atauni.edu.tr

*** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Erzurum / Türkiye
ORCID: 0000-0001-7955-3756
gunasdi@atauni.edu.tr

Giriş ve Coğrafya

2017-2018 yılı Moğolistan Orhun ve Selenge yüzey araştırmalarımızı sanat tarihçi, arkeolog, coğrafyacı, arkeojeofizikçi ve tarihçilerden oluşan geniş bir ekiple tamamladık¹. Ülke ve arazi şartlarının zorluğu karşısında ekip çalışmalarının ne kadar önemli olduğu gerçeği bu araştırmalarda bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu zorluklar karşısında ekibimiz tarafından Orhun ve Selenge Havzası'ndaki pek çok kirigsur alanında mimari çizim, belgeleme çalışması yapılmış ve bölgenin Demir Çağ'daki ölü gömme uygulamalarına ışık tutacak veriler elde edilmiştir (Ceylan, "Moğolistan" 111-146; Ceylan, "2018" 143-170).

Sibirya ile birlikte konar-göçer yaşamın Asya kıtasındaki en eski kanıtlarını barındıran Moğolistan ve Altay Dağları, Tunç Çağı'ndan sonra batıdan gelen yeni göç dalgalarına ve yoğun bir iskâna sahne olmuştur² (Gryaznov 11; Allard ve Erdenebaatar 548). Bölgenin yaşanabilir alanlarının büyük bir kısmını kapsayan Altay Dağları bugün dört ülkenin sınırları içinde kalır: Rusya, Moğolistan, Çin ve Kazakistan. Moğolistan, Orta Asya'nın doğusunda, deniz ve okyanuslara kıyısı olmayan geniş bir ülkedir. Yüz ölçümünün büyük olmasına rağmen sadece iki ülke ile sınır komşusu olan Moğolistan, Kuzeyde Rusya Federasyonu; güney, doğu ve batıda ise Çin Halk Cumhuriyeti ile çevrelenmiştir (Foto 1).

Batı ve kuzey bölümünde ormanlarla örtülü yüksek dağ sıraları arasına sıkışmış göllerle kaplı havzalar, merkezi kısımlarında büyük ölçüde bozkırlarla kaplı platolar, doğu ve güneyde ise yarı kurak alanlarla, çöllerden oluşan genel görünüm dikkat çeker. Moğolistan deniz seviyesinden ortalama 1580 metre yükseltiye sahiptir. Moğolistan'da üç büyük dağ kuşağı yer almaktadır: Bunlar; batıda Altay Dağları'nın kolu olan ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Moğol Altayları, Gobi Altayları ile bu dağlık kuşağa aynı doğrultuda paralel uzanan Hangay Dağları ve başkent Ulan Batur'un kuzeydoğusunda yer alan Hentiy Dağları'dır. Ülkenin batısında bulunan Altay Dağları'nın bir kolu olan Moğol Altayları ve Gobi Altayları yaklaşık olarak 1.600 km uzunluğunda, Gobi Çölü'ne doğru gittikçe yükseltisi azalan bir kuşak oluştururlar. Bu dağların batı bölümü daha fazla yükseltiye sahiptir ve Moğolistan'ın en yüksek noktasını oluşturan Mönh Hayrhan Dağı (4.362 m) bu bölüm üzerinde yer almaktadır. Bu sıradağlar, ana nehirlerin su toplama havzalarını oluşturur. Orhun, Eroo, Selenge, Tuul, Kha-

raa, Khov, Onan, Bulgan, Khanui, Ider ve Herlen nehirleri Moğolistan'ın ana nehirleri ve kollarıdır (Withanachchi vd. 8). Güneyde yer alan Gobi Çölü, Çin ile Moğolistan arasında uzanmaktadır. Genelde, Moğolistan nehirleri ilk doğdukları bölgelerde dik bir eğime sahip ve akış hızları fazladır. Daha sonra geniş vadiler içerisinde hızları azalır ve menderes oluşturarak akarlar. Kuzey Moğolistan'ın su havzaları, Selenge ve Orhun nehir sistemi tarafından boşaltılmaktadır. Moğolistan'ın en büyük akarsuyunu Selenge (Selenga) Irmağı oluşturmaktadır. Rusya sınırlarına girmeden önce Suhbatar'ın kuzeyinde Orhun Irmağı ile birleşerek, Rusya'da dünyanın en derin gölü olan Baykal Gölü'ne dökülür. Uzunluğu 1.024 km, su toplama havzası ise 447.000 km²'dir. Selenge Irmağı aynı zamanda Moğolistan'ın 21 idari bölgesinden birine adını verir. Yaklaşık 1.130 km uzunluğundaki Orhun Nehri ise, tamamı Moğolistan'ın sınırları içinde yer alan en uzun nehirdir (Kasimov vd. 2-3; Yıldırım 23). Kuzeyde Rusya sınırından önce Selenge'ye katılarak kuzeye doğru akar. Bu iki nehir arasındaki coğrafya, eski Türk kültürünün önemli arkeolojik kalıntılarını barındırır.

Moğolistan'ın hidrografik yapısı insanların bireyselden toplumsala, klandan devlete geçişin de temel şifrelerini barındırır. Su kaynaklarının olduğu havzalar Erken Tunç Çağı'ndan itibaren nüfusun arttığı bölgeler olmuştur. Otlakların bolluğunun yanı sıra göç yolları üzerinde de yer alan su havzaları zaman içerisinde Proto-Türk kültürünün de ortaya çıktığı, yoğrulduğu yerler olarak karşımıza çıkar. Bu ve benzeri havzalardaki kültürel devamlılık Demir Çağ ve Erken Orta Çağ'da da devam etmiştir. Türkler arasındaki gömü adetlerinin, Orta Çağ'a kadar neredeyse değişmeden süregeldiği dikkate alınırsa; kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarının, bölgenin Proto-Türk ve Türk dönemi için oldukça fazla arkeolojik malzeme barındırdığını anlamak daha kolay olur (Çeçen-Bahar vd. 9; Yılmaz 4).

Avrasya bozkırlarında binlerce yıllık bir geçmişe dayanan konar-göçer yaşam; atın evcilleştirilmesini, diğer hayvanlarla birlikte tüketilmesini, tekerlekli araçların benimsenmesini, hayvanların kurban edilmesini ve bu kurbanların tümülüs veya kurganların altına gömülmesi gibi birtakım uygulamaları kapsıyordu. Bu süreçte her ne kadar bölgesel farklılıklar ve kronoloji hala tartışmalı olsa da, konar-göçer yaşamın genellikle yerleşik ve tarımsal bir yaşam tarzından önce geldiği kabul edilmektedir (Allard ve Erdenebaatar 5; Houle ve Bayarsaikhan 5).

Çeşitli farklılıklar olsa da İç Asya konar-göçerlerinin yıllık hareketleri, sürülerini yılın en zor zamanında (kış aylarında) yaşatmak için korunaklı ve izole edilmiş bir kamp alanını aramakla geçer. Konar-göçerler, ilkbaharda, hayvanlarını eski haline getirmek için en yakın ve en erişilebilir taze otlaklara doğru hareket ederler. Yaz ayları, suyun bol olduğu, erişilebilir vadilerin iskân edildiği, toplanma zamanıdır. Sonbahar, önümüzdeki kışın sürülerini güçlendirmek için korunaklı vadilere tekrar geri dönüş zamanıdır. Hareketlerin uzunluğu ve sıklığı, sosyal manzara ve çevresel duruma bağlı olarak oldukça değişkendir. Krizler ortaya çıktığında, çobanlar plansız hareket ederler, sürülerini korumak için uyum sağlar, otlatma ve barınma kaynaklarını paylaşmak için başkaları ile entegrasyona ihtiyaç duyarlardı³ (Khazanov 98-98; Wright 145; Gömeç 35-36; Durmuş 7).

Konar-göçerlik ve yerleşiklik kavramları konusunda pek çok araştırmaları bulunan A. Khazanov, konar-göçerliğin tüm ön koşullarının M.Ö. II. bin yılın ortalarında yerine getirildiğini savunur (190-191). Bu görüşe kısmen katılmakla birlikte biraz daha erken döneme ait olan kaya resimlerinde organize olmuş avcı-çoban topluluklara ait tasvirlerin bölgenin konar-göçer yaşamına dair daha eski kanıtlar sunduğunu ifade edebiliriz (Fitzhugh 16; Kubarev 151-153-190-201; Ceylan ve Özgül 627).

M.Ö. I. bin yılın başlarında, Moğolistan'ın büyük bir bölümünde silahlı atlı konar-göçer nüfusun hâkimiyeti göze çarpar. Bu konar-göçer nüfus grupları teknoloji ve üslupla ilgili yeniliklerin uzak mesafelere yayılmasına yardımcı olmuştur. Gobi Çölü vasıtası ile Tarım Havzası'na kadar ulaşan bu yenilikler, aynı zamanda ölü gömme biçimlerinin de yayılmasını sağlamıştır (Festa 4; Wright 141; Özgül 306-307; Özgül ve Ceylan 473). Her iki bölgede de ortaya çıkan benzer kirgisur yapıları ve kült alanlarında ortaya çıkan materyaller, bu durumu gözler önüne sermektedir (Hoisaefer 355; Yang 20-22). Sık sık yapılan yer değiştirmeler, daha fazla konut hareketliliğini, giderek artan kuraklık; yerleşik gruplardan gelen nüfus baskısını ve uzman bir konar-göçer ekonominin ürünlerine olan talebi arttırmaya başlamıştır.

İlgili Çalışmalar

Moğolistan'da ilk arkeolojik araştırmalar 1889 yılında Rus bilim insanı N. M Yadrintzev'in, Moğol İmparatorluğu'nun başkenti Karakorum şehrindeki kazıları ile başlamış olsa da; 1925 yılında Sovyet Bilim Akademisi tarafından

P. K. Kozlov'un Noyon Dağı'nda keşfettiği Hun dönemine ait kurgan mezarlarını araştırmak için Moğolistan'a özel bir araştırma ekibi göndermesiyle detaylı kurgan çalışmaları başlamıştır (Dalkhaa 9-10-11). 1940 yılında H. Perlee, Töv Aymak Avdarbayan Sum'daki Avdar Dağı çevrelerindeki birkaç kurgan kazısı yapmıştır. Bu kazı, Moğol bilim insanları tarafından yapılmış ilk bilimsel çalışma olarak kayıtlara geçmiştir (Dalkhaa 11). Daha sonra A. P. Okladnikov tarafından 1948-1949 yıllarında, Arhangay Aymak/Tamsak Bulak denilen yerde Paleolitik ve Neolitik dönem araştırmaları yapılmıştır (Okladnikov ve diğ. 105).

1983-1989 yılları arasında A. P. Derevyanko, D. Dorj ve ekibi Moğolistan'ın merkezinde ve batısındaki birkaç bölgede, Paleolitik dönem araştırmaları yürütmüşlerdir. 1992-1993'te Moğol-Kore işbirliğiyle "Doğu-Moğolistan" projeleri çalışma kapsamındaki arkeolojik yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. 1994-2001 yılları arasında Moğolistan-Rusya-Amerika iş birliğiyle yürütülen "Altay" projesi ile Altay Dağı çevresindeki Kar Yamaat, Tsagaan Salaa, Baga Oigur, Kara Us, Tsagaan Us ve Hatuu denilen yerlerde birçok petroglif araştırması yürütülmüştür (Dalkhaa 12-13).

Kirigsurlarla ilgili önemli çalışmalar ise 2000'li yıllardan sonra başlamıştır. F. Allard ve D. Erdenebaatar'ın "Moğolistan'ın Tunç Çağı'nda Kirigsurlar, Ritüel ve Hareketlilik" adlı çalışması, Fitzhugh, William W. 2009 yılında yayımlanan "The Mongolian Deer Stone-Kirigsur Complex: Dating and Organization of a Late Bronze Age Menagerie" adlı çalışması ve son dönemde Marcella Festa, Francis Allard-Diimaajav Erdenebaatar ve Joshua Wright'ın çalışmaları konunun daha ayrıntılı olarak ele alınmasına imkân tanımıştır. Turbat Ts- Ch. Amartuvshin- U. Erdenebat'ın 2003 yılındaki "Egin Gölü Vadisindeki Arkeolojik Kalıntılar" adlı çalışmaları ve 2017-2018 yılında A. Ceylan başkanlığında yürütülen "Moğolistan, Orhun ve Selenge Havzası Yüzey Araştırmaları" kirigsurların anlaşılması ve fonksiyonel yapılarının ortaya konulmasına katkı sağlamıştır (Ceylan, "Moğolistan" 111-146; Ceylan, "2018" 143-170).

Moğolistan'da Tunç Çağı sosyal hareketliliğinin göstergelerinden birisi olan ve arkeologlar tarafından hala tam anlamı ile çözülemeyen genellikle merkezi bir taş höyük, yüzey taşlarından oluşan kare veya dairesel bir "çit" ve küçük taş höyükler ile dairelerden oluşan, "kirigsur" adlı farklı bir yapı türü ön plana çıkmıştır (Allard ve Erdenebaatar 548; Lazzerinia vd. 2).

Kırgızca'da, “Kırgız yuvası (evi)”, “Kırgız cesedi”, “Kırgız kemikleri” gibi anlamlarda kullanılan “kirigsur” ile ilgili olarak Roux, kereksür, teriminin *ke'ür, keğür, iikeğür, kör, gör*, gibi kelimeleri de içerdiğini ifade etmektedir (Roux 230).

Konu ile ilgili çalışmaları bulunan bir diğer bilim insanı Barthold, Moğolcada yer alan “kuruk” kelimesinin “kirigsur” kelimesi ile benzerlik taşıdığını; Moğolların kullandığı “kurık”, “guruk” şeklindeki bu kelimenin Türkçe olduğunu söyler. Bu kelimenin Moğollarca kullanılan ve anlamın “yasak yer” olduğunu açıklayan Barthold, bunun sebebini özellikle hükümdarların gömüldüğü veya yaşadığı yerlerin “yasak yer” olarak sayılmasıyla açıklar (523). Konu ile ilgili araştırmaları bulunan Türk bilim insanı Çoruhlu da saray dâhil olmak üzere, zaman içinde sıradan insanlara yasak olan bütün yerlerin, bu kelime ile ifade edildiğini belirtmiştir (31). Moğolistan'daki yüzey araştırmalarımızda da Moğolların kirigsurların oldukları bölgelere olan yaklaşımları son derece saygılı idi. Bu durumu yukarıda bahsetmiş olduğumuz geleneğin bir devamı olarak kabul etmek sanırız yanlış olmaz.

Kirigsur şeklinde isimlendirilen yapı türünde bazen giriş yolu şeklinde tabir ettiğimiz yollar ve diğer yapılar da mevcuttur. Bu gizemli yapı türü, Moğolistan'ın Orta, Batı bölgelerinden Hentii Aymak'ın batı kısmına, Suhbaatar Aymak'ın kuzey taraflarından Buryatya'ya, Tuva'ya ve Doğu Türkistan'ın batı kısımlarına kadar yayılmıştır (Allard vd. 203-205).

Arkeolojik çalışmalardaki yaklaşımlardan dolayı kirigsurların tanımlamasına yönelik iki önemli eğilim ortaya çıkmıştır; Birincisi, bu yapıların evrensel veya tutarlı bir şekilde mezar höyükleri gibi olmadığıdır; İkincisi ise, bu anıtları anlamamanın kritik bir parçası olan yüzey özelliklerinin onları tanımlamadaki belirleyici özellikleridir (Wright 352).

Kirigsurların kurganlar ile kısmi benzerliği vardır. Çoğunlukla gezici konar-göçerlerle ilişkili olarak görülürler, ölçek olarak benzerler ve kompleksler halinde organize olurlar. Ancak içerikleri, iç mimarileri, dış görünüşleri ve zemin seviyesindeki özelliklerin varlığı bakımından farklılık gösterirler (Wright 352). Onların bu farklı özellikleri aynı zamanda onları tanımlamak için gerekli belirteçleri de sağlar. Kirigsurların en yaygın özellikleri, höyükleri ve onları çevreleyen çitleridir; bunun ötesinde yer seviyesi özellikleri oldukça değişkendir.

İçeriklerinin yoksulluğu nedeniyle, birçok kirigsurun öncelikle mezar anıtları olarak değil de sosyal eylem odakları olarak inşa edildiği araştırmacılar tarafından dile getirilir (Wright 353; Allard ve Erdenebaatar 547; Lepetz vd. 177). Bu nedenle kirigsurların anlaşılmasında zemin seviyelerinin özelliklerinin önemli bir yeri vardır. Zemin seviyesi, kirigsurların merkezi höyüklerin etrafındaki alanı düzenlemesine katkı sağlar ve böylece anıtların etrafında sosyal alan yaratıp formlarını tanımlayarak, onları kendi ortamlarına ve sosyal bağlarına konumlandırır (Kazuo vd. 52, fig. 80).

Genellikle anıtsal özelliklerin pek çok çeşidi, hiyerarşinin ötesine geçerek alternatif sosyal alan âlemlerine giden sosyal sistemlerde organizasyonu yaratan ve yansıtan yapılar olarak görülmüştür. Bununla birlikte kronolojik sıradaki anıtlar, anıtsal kayıttaki sürekli olan değişimi ve uzun zaman dilimlerindeki detayları barındırır. Bu anıtlar arasında karşılaştırma yapmak ise toplumdaki dönüşümlerin, değişen algıların ve yeni mekân kullanımlarının büyük ve somut örnekleri hakkında bilgi edinmemizi sağlar.

Çoğu kirigsur, çapı 10 metreden, yüksekliği ise, 2 metreden az olan merkezi kurganların etrafında inşa edilmiştir. İlgili zemin seviyesi özellikleri 0,2 hektar veya daha azını kapsamaktadır. Bu boyut aralığında araştırma bölgemizde binlerce kirigsur vardır. 1 dönüme kadar uzanan maksimum yer seviyesi özellikleri ile daha büyük boyutlarda daha az sayıda kirigsur bulunur. Bir eşitsizlik ortamında, bu en büyük anıtların arkeologlar tarafından sosyal bir hiyerarşideki en önemli bireyler için yapılan anıtlar olarak yorumlanması beklenir. Ancak durum böyle değildir. Yapılan çalışmalar, geleneksel olarak daha küçük inşa edilen kirigsurların biçimsel benzerlikleri, kullanımları ve geçmişleri hakkında çizilebilecek paralellikler, ölçeğin istisnai derecede yüksek bireysel statünün bir göstergesi değil, gerçekten grup katılımının bir ölçüsü olduğunu göstermiştir (Wright 148).

Büyüküğünün yanı sıra, mega anıtlar, inşa edildikleri bölge için tipik olan kirigsurlardan çok az farklıdır. İç Asya kurgan mezarlarında görülen genel form benzerliğinden farklı olarak, kirigsurların bileşen tipleri ve konfigürasyonları ne kadar büyük olursa olsun hemen hemen aynıdır. Aynı çitler, birleşik mezar anıtları ve uydu tepeliklerinin hepsinin orantılı olduğu kanıtlanmıştır. Bunlar, bir grup içindeki farklılıkları gösteren benzer alanlar ve bölünmeler sunarak, zaman içinde tekrar gözden geçirilebilecek önemli yerler olarak karşımıza çıkar (Wright 149). Bu nedenle kirigsur yapıları-

na farklı bir açıdan yaklaşırsak, büyük bir anıtın şaşırtıcı görsel etkisinin, daha küçük anıtların etkisini gölgede bıraktığını görürüz. Bu nedenle tek bir alanda her yanı anıtlarla çevrili olma durumu, kalıcı bir varlığın mesajını iletmeyi amaçlar ve bir topluluğun o yere yaptığı yatırımı işaret eder.

Tablo 1

Farklı Yerlerdeki Kirigsur Boyutları

Khirigsuurs	Mound Footprint (m ²)	Enclosed Area (m ²)
Average of Egiin Gol khirigsuurs	81 ± 45 (n = 216)	274 ± 278 (n = 143)
Largest khirigsuur in Egiin Gol	380	2120
Average of Baga Gazaryn Chuluu	63 ± 19 (n = 266)	248 ± 337 (n = 167)
Largest in Baga Gazaryn Chuluu	314	2249
Urt Bulagyn khirigsuur	530	26441*
Shurgan Bayan khirigsuur	1963	6082
Sandaohaizi khirigsuur	4536	34636

Not: Bu değer, çitin kapalı alanıdır ve anıtın etrafındaki geniş uydu alanlarını içermez (Wright 151).

Üstteki tabloda farklı yerlerdeki kirigsurların boyutları gösterilmiştir. Buradaki ortak nokta, ebatların farklı ölçekte olmasına rağmen, fonksiyonların aynı olmasıdır.

Mezarların kurganların altına gömülmesi, Orta Asya'nın çok iyi bilinen ve yaygın bir özelliğidir. Merkezi Sibiry ve Moğolistan'ın güneyi M.Ö. III. bindeki Afanasyevo Kültürü'nün, taş çitlerle çevrili gömüleri içeren mezarlarıyla ön plana çıkar (Vadetskaya 56; Gryaznov 47-48; Volkov 320). M.Ö. II. binyılda doğu bozkırlarının özelliklerini taşıyan Andronovo kültürü, taş höyük-taş levha sandık mezarlar, yüzey taşlarından veya dikey plakalardan yapılmış dört kenarlı daire şeklindeki kurganlar ve içindeki defin uygulamaları, kirigsurlar ile olan geçişi sağlar. İnsan gömülerine eşlik eden veya ayrı çukurlara gömülen at başları ve toynak parçalarının bulunması, bu geçişe iyi bir örnektir (Allard ve Erdenebaatar 560). Yine uygulamadaki benzer-

lik açısından Tuva'daki Arzhan I olarak bilinen M.Ö. IX-VIII. yüzyıla ait kurganın, ahşap kütüklerden inşa edilmiş yaklaşık 100 bölmeye bölünmüş büyük bir dairesel yapının merkezindeki bireylerin kalıntılarını kapsadığını söyleyebiliriz. Tamamen süslenmiş atları içeren bir ana mezardan oluşan dairesel bir taş çitin, mezarın çevresini oluşturması da kırigsur geleneğinin bazı özelliklerini yansıtır. Buna rağmen, Arzhan Kurganı Moğolistan'ın kırigsur yapılarına bazı açılardan benzese de, yine de kendine has ayırt edici özellikleri ile tam bir krali kurgan özelliği taşımaktadır (Parzinger 338-339).

Moğolistan'da Tunç Çağı'nda başlayan ve Erken Demir Çağ boyunca da devam eden kırigsur kültüründe çoğunlukla atlar ve diğer küçükbaş hayvanlar birlikte gömülüyorlardı (Taylor vd. 84; Gryaznov 102-104). Mezarların çok az bir kısmında insan kemikleri bulunmuştur. Bunun en güzel örneği Urt Bulagyn Kırigsuru'nda görülür. Radyokarbon tarihlerine göre M.Ö. 1040-850 ve M.Ö. 975-680 tarihleri arasına yerleştirilen kırigsurdaki kazılarda mezarların ikisinde hiçbir eser, insan veya hayvan kalıntısı bulunmazken, üçte birinde sadece birkaç hayvan kemiği bulunmuştur. 5,7 x 5 m ölçülerindeki alandaki en büyük gömü, kısmen insan kalıntılarını ve birkaç çiftlik hayvan kemiğini içermektedir (Allard ve Erdenebaatar 551). İnsan, hayvan ve ekseriyetle at kemiklerinin birlikte mezarlara gömülme geleneği Demir Çağı'nda da devam etmiştir. Moğolistan'ın batısında Hovd bölgesindeki bir mezar kazısında kurban edilmiş at, kıyafetleriyle gömülmüş bir kadın ile birlikte günlük hayatta kullandığı malzemeler ve mumyalanmış at iskeleti ortaya çıkarılmıştır (Onar vd. 276). Bu ve benzer çalışmalarda da çoğu zaman, höyükler tek bir atın içinde barındırılabilceği kalıntılar içerir. Ancak bu kalıntıların bazen birden fazla at iskeletinden de kaynaklandığı da olur (Foto II). Atın bazı parçalarının hayvanın ölümünden kısa bir süre sonra taze ve temizlenmeden (yani yapışan etle birlikte) bırakıldığı ve kafatası da dâhil diğer parçaların, ölümden sonra bırakıldığı açıktır. Kazı yerlerinde genelde atların kalıntıları gömülmemiş, daha ziyade toprak yüzeyine yerleştirilmiş ve taşlarla kaplanmış. At kalıntılarının tümü, olay yerinde kurban edilen hayvanları temsil etmemektedir (Lepetz vd. 177).

Moğolistan'daki kırigsur çalışmaları Arhangay Aymak'daki Hangay sıradağlarının kuzeyinde bulunan Khanuy Nehri ve Kuzeybatı Moğolistan'daki Egiin Göl çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu iki bölgenin konar-göçer yaşam için uygun şartlar sunması, konar-göçer kültürlerin mezarlarının yoğun bir

biçimde bu bölgelerde bulunmasına sebep olmuştur. Biz de bu düşünceden hareketle Moğolistan konar-göçer yaşamı hakkında önemli kanıtlar sunan kirigsurlar hakkındaki araştırmalarımızı Khanuy Vadisi'nde ve Orta Selenge Havzası'nda gerçekleştirdik. Çalışmamızda özellikle Kağanlar Vadisi diye tabir ettiğimiz bazı özel kirigsur alanlarını da tespit ettik. Daha önce yapılan bir çalışmaya atıfta bulunarak isimlendirdiğimiz “Kağanlar Vadisi” Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'nı kapsayan dönemde Yukarı Orhun Vadisi Bölgesi'ndeki en özel ölü gömme alanlarından biridir. 2017-2018 yılları arasında yukarıdaki çalışmalara ilave olarak farklı ölçekli kirigsurlarda tarafımızdan fotoğraflama ve çizim çalışmaları yapılmıştır (Foto II).

2017-2018 Kirigsur Araştırmaları

2017-2018 yılında gerçekleştirilen çalışma boyunca Moğolistan'da 4.624 km yol katedilmiş, 3 aymak (bölge), 11 balık (şehir), 18 kült alanı ve kurgan merkezi, 4 runik yazıtlı belge (dikilitaş ve kaya üzeri yazmaları), 2 petroglif alanı ve 7 müze ziyaret edilmiş/çalışılmıştır (Foto III, Çalışma Bölgesi).

Uran Togoo Kirigsuru I^a: Khanuy Vadisi'nin stratejik durumu ve küçükbaş hayvancılık için elverişli olması Eski Çağ'dan beri bölgede nüfus birikimine ve konar-göçer toplulukların hareketliliğine sahne olmuştur. Yapılan pek çok çalışmada da bu durumu doğrular nitelikte kanıtlar vardır (Seitsonen vd. 3; Johannesson 19-20; Littleton 6) (Foto IV-V-VI-VII). Bu nedenle vadiyi besleyen Khanuy Nehri boyunca pek çok kurgan bulunmaktadır. Uran Togoo Kirigsuru değişik çaptaki kurganlardan kare planlı kromleki bir Geç Tunç/Erken Demir Çağı kurganıdır. Yerden çok yüksek olmayan ve tepe kısmı yığma taşlardan oluşan höyüğün çit duvarlarının bazıları zamanla yok olmuş ve taş sırası bozulmuştur. Çitin iç kısmındaki höyüğün üzerindeki taşlar zeminden başlayıp 40-50 cm'lik bir yükseklikle tepe kısmında son bulmaktadır. Mezar kullanımında kullanılan taşlar çoğunlukla fazla iş gücü gerektirmeyen taşınması kolay olan 30-40 cm çapındaki taşlardan oluşur. Kurganın güney kısmında “uydu kurgan” diye tabir edilen 7 adet 1,5x1,5 m ölçülerinde küçük kurgan bulunmaktadır (Ceylan, “Moğolistan” 117). Bu durum hemen hemen kare ve yuvarlak planlı kirigsurlarda ortak görülen bir özelliktir (Foto VIII-IX-X-XI). Çitin dışında kalan uydu höyüklerinin fonksiyonları ile ilgili yapılan kazı çalışmalarında çoğunlukla at kafatası ve çeşitli hayvan iskeletleri ile ritüellerde kullanılan bazı törensel malzemeler ele geçirilmiştir. Bundan dolayı kirigsurların çevresindeki uydu höyükleri

kirigsur fonksiyonunun tam olarak ortaya konulmasında ve ritüel uygulamalarının değişkenliklerinin belirlenmesinde fayda sağlar. Bununla birlikte, gelişigüzel uydu kurganlardan veya diğer yer seviyesi özelliklerinden gelen kalıntılar, bazen yüzyıllar veya daha fazla farklılık gösteren bir tarih aralığı sunar. Eldeki veriler, bu kalıntıların inşa edildikten sonra anıtlara konulmuş olduğunu ve bu tür uyduların eklenmesinin nesiller boyunca devam ettiğini düşündürmektedir. Yakın zamanda Khanuy Vadisi'ndeki yapılmış olan Urt Bulagyn Kirigsur kazısında birçok uydu höyükte at kafatasları ve/veya boyun omurları bulunmuştur (Allard ve Erdenebaatar 551). Yine bu çalışmada konar göçerler arasında, dini uzmanların liderlik örneklerinin nadir olmadığı ifade edilerek, uydu höyüklerdeki uygulamanın, Moğol Şamanizm'inin Tunç Çağı'ndaki ritüel uygulamalarıyla ilgili daha fazla ipucu sunabileceği ortaya konulmuştur (Allard ve Erdenebaatar 557; Erdenebaatar 190). Uran Togoo Kirigsuru'nu bölgenin devasa kirigsurlarından biri olan Urt Bulagyn ile sadece fiziksel özellikleri ile mukayese edersek zemin yüksekliğinin daha az olduğunu, uydu höyük sayısının Urt Bulagyn'a göre daha az olduğunu ve toplam çapının biraz daha küçük olduğunu görürüz. Kazı çalışması yapamadığımızdan ötürü içerik ile ilgili herhangi bir önerimiz olmamakla birlikte kazısı yapılmış orta ölçekli kirigsurlarla aynı morfolojik özellikleri gösterdiğini ifade edebiliriz.

Uran Togoo Kirigsuru II^f: Khanuy Nehri'nin her iki yakasında, nehrin plato yaptığı yerde toplu halde kurganlar bulunmaktadır. Khanuy Nehri'nin doğu yakasındaki kirigsurlardan olan Uran Togoo II'nin doğuya bakan cephesindeki dromos dikkat çekicidir (Foto XII-XIII-XIV) (Ceylan, "Moğolistan" 118). Kirigsurun üst kısmındaki taşların diğer kirigsurlar ile hemen hemen aynı özellikte olduğu görülür. Zemin seviyesinden yükseldikçe taş yoğunluğu artmaktadır. Kare planlı çitin etrafındaki taş dizilerinin düzenli olduğu ve ortalama 35-45 cm ebatlarındaki taşların sayısının 50-60 arasında olduğu görülmüştür. Bölgede rastladığımız kirigsurların içinde dromosu düzgün bir görünüme sahip olan kirigsur'un dromosu 2 m genişliğindedir. Yapı itibariyle Hovsgöl Aymak'ta açılan bir kirigsurun girişine benzemektedir (Frohlich vd. 16-17).

Khanuy Vadisi EDC Kirigsuru⁶: Khanuy Nehri'nin batı yakasındaki kurganlardan biri olan Khanuy Vadisi EDC Kirigsuru, yaklaşık 100 m. çapı ile oldukça dikkat çekici özelliğe sahip kirigsurlardan biridir. Merkezde yer alan

kurganın etrafı dört yöne oturan taşlar ile dikdörtgen bir çit ile çevrelenmiştir. Kirigsurun kuzeydoğu tarafında yan yana 7 adet dikdörtgen şeklindeki kült alanları yer almaktadır. Bu kült alanının sağ tarafında ve sol tarafında da 4'er tane olacak şekilde toplamda 8 adet uydu kurgan bulunmaktadır (Ceylan, "Moğolistan" 120). Bahsetmiş olduğumuz kurganın en dış hattını ayrıca çevreleyen 47 adet küçük uydu kurgan mevcuttur. Bu uydu kurganlar kuzeydoğu tarafında belirli aralıklarla dizilmiş olup daha düzenli bir görünüme sahip iken; batı tarafında kalan uydu kurganlarının kuzeydoğu tarafındaki uydu kurganlarına nazaran daha geniş aralıklarla yerleştirildiğini görmekteyiz (Foto XV-XVI). Bölgede rastladığımız kirigsurlara göre daha büyük olan kirigsur, anıtsal bir özelliğe sahiptir. Anıtsallığı sağlayan şey, merkezi höyüğün etrafındaki çit ile merkez arasındaki mesafenin genişliği ve höyüğün tepe kısmındaki taş sayısının fazlalığıdır. Bununla birlikte, Orta Asya kurgan mezarlarında görülen genel biçim benzerliğinden farklı olarak, kirigsurların bileşen tipleri ve konfigürasyonları ne kadar büyük olursa olsun hemen hemen hepsinde aynıdır. Çitler, kollar, birleşik mezar anıtları ve uydu tepecikler hepsinde orantılıdır. Kirigsurlar arasındaki farklılık, inşa biçimlerinin aynı, ölçülerinin farklı olmasından kaynaklanır. Burada da incelediğimiz kirigsur, yapısal olarak 100 m gibi büyük bir çapta olmasına rağmen, çitleri, kolları, birleşik mezar anıtları ve uydu tepeciği ile, diğer küçük çaplı kirigsurlar ile aynı özelliklere sahiptir.

*Tünhel Kirigsuru*⁷: Tünhel Köyüne yakın bir açıklıkta yer alan bir kısım Erken Demir Çağı kirigsurların varlığını tespit ettik ve bazılarının çizimlerini yaptık. Bu kirigsurların içerisinde Tunhel Kirigsuru diye adlandırdığımız kirigsur, kromlekle yapı, yaklaşık 40 m çapı ve kare planı ile dikkat çekicidir (Foto XVII-XVIII). Yerden çok yüksek olmayan tepe kısmının, yığma taşlardan oluşmuş olduğu ve kirigsuru çevreleyen çit duvarındaki taş sırasının bozulduğu tespit edilmiştir. Kirigsurun güneyinde yaklaşık 2, 2,5 m ölçülerinde 1 adet uydu kurgan ve kurganın güneydoğu köşesinde yığma taşlar mevcuttur (Ceylan, "2018" 151). Tepe kısmındaki taşların çoğu ya kaçak kazı ya da çökme neticesinde içeri doğru kaymıştır. Bir kirigsurun zemin seviyesindeki özellikleri ne kadar ayrıntılı olursa olsun, taşın çoğu merkezi höyüğün içindedir. Bu görüntü aynı zamanda yapının görsel etkisinin bir ölçüsünü de sağlar. Çünkü kapladığı alan ve yükseklik tipik olarak ilişkilidir. Moğolistan'ın kuzeyindeki kirigsur yapıları, ölçü bakımından daha çok orta ve güney bölgelerdeki kirigsurlarla benzer. Mesela Gobi Çö-

lü'nün kuzeybatısındaki Bor Ovoo ve Khyar Kharaach Sitesi'ndeki pek çok kirigsur ile Tunhel bölgesindeki kirigsurlar dönemsel kronoloji bakımından da uyumluluk gösterir (Miyamoto 77). Bununla birlikte kirigsur kazılarının, Moğolistan'ın kuzeyinde, Orta ve Güney Moğolistan'a göre daha az olduğu görülür. Ancak bu veri yetersizliği kirigsurların Kuzey Moğolistan'da azaldığı anlamına gelmemelidir. Yine de araştırma yaptığımız bölgenin tamamını düşündüğümüz zaman kirigsur dağılımının düzenli olduğu ancak ölçek bakımından bir eşitsizliğin olduğunu ifade edebiliriz. Kirigsur dağılımında temel olan gösterge coğrafi etmenlerin dağılımdaki rolüdür. Khanuy Vadisi'nden kuzeye doğru yaptığımız araştırmada bu dağılımın ortaya çıkmasında Orhun ve Selenge gibi iki önemli nehrin belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Erken Demir Çağ boyunca hemen hemen Moğolistan'ın tamamında ortaya çıkan kirigsur kültürü ve levha mezar kültürü, aynı zamanda bozkırlarda atlı savaşçı bir kültür olarak ortaya çıkan Proto-Türk kültürünün de yayılmaya başladığı bir dönemi yansıtır. Tunhel bölgesinde inceleme yapmış olduğumuz kirigsurlar, bölgedeki Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağ mezar kültürleri arasındaki ritüel uygulamalarındaki geçişi yansıtmaması bakımından önemlidir.

Sarıngöl EDÇ Kirigsurları: Çalışmamızın en verimli alanlarından birini, Ulaan-Baatar-Suhbaatar yolu üzerinde, Darhan'ın hemen kuzeyinde bulunan Sarıngöl ve civarı oluşturmuştur. Burada yer alan EDÇ kirigsurlarına “*Sarıngöl Kirigsurları*” adı verilmiştir. Bölge ritüel alanı için uygun özellikler taşımaktadır. Su ve otlak bakımından zengin olan bölgede yer yer ormanlarla kaplı bitki örtüsü, kirigsur dağılımında sanırım etkili olmuştur. Aynı zamanda bölge çok büyük vadilere açılma özelliği göstermediği için ritüel ve törensel mekân için uygun bir alan özelliği göstermektedir. İnceleme yapmış olduğumuz kirigsurun çapı yaklaşık 40 m, kare planlı ve kromleklili bir Erken Demir Çağ kirigsurudur. Kirigsuru çevreleyen çit duvarındaki taş sırası düzensiz olup, çitin köşeleri yığma taşlarla oluşturulmuştur (Foto XIX-XX). Yerden çok yüksek olmayan tepe kısmı, yığma taşlardan yapılmıştır. Ayrıca kirigsurun kuzeydoğu tarafında 1 adet, yaklaşık 4,5 metrelik uydu kurgan yer almaktadır (Ceylan 151). Kirigsurun çevresinde kendisi ile benzer ölçekli 10'un üzerinde kirigsur yer almaktadır. Diğerlerinden farklı olan tarafı bu kirigsurun çapının biraz daha büyük ve planının daha belirgin olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı bölgede bu kirigsurun çizimini yaptık. Sarıngöl Kirigsuru'nu diğerlerinden farklı kılan bir diğer tarafı ise

dağın eteğinde değil de dağın yukarı kısmına doğru inşa edilmiş olmasıdır. Mezar höyüğünün tepe kısmındaki taşların içeriye doğru çöktüğü gözlemlenmiştir. Bu durumu kaçak kazılara bağlamak ne kadar doğru bilemeyiz ama kanaatimizce doğal bir çökme sonucu olduğudur. Mezar höyüğündeki taş sayısı ve düzenleme biçimi kirigsurun fonksiyonunun anlaşılmasındaki önemli ayrıçlardan biridir. Konu ile ilgili bazı çalışmalarda da ifade edildiği gibi höyüğün tepesindeki taş fazlalığı insan emeği ile doğrudan bağlantılıdır (Wright 150). Mezarın üstünde yer alan bazı taşlar, 40 cm genişliğinde ve 80 cm uzunluğundadır. Yine mezarın tepe kısmında irili ufaklı pek çok taş olması dikkatlerden kaçmamıştır. Özellikle kirigsurun dört köşesindeki büyük anıtsal taşların ayakta olması ve dikine durması kirigsuru farklı kılan unsurlardan bazılarıdır.

Burgatay EDÇ Kirigsuru: Bölgede tespit etmiş olduğumuz EDÇ kirigsurlarından biri de Burgatay EDÇ kirigsurudur. Özellikleri itibarıyla oldukça dikkat çekici olan kirigsur, yaklaşık 35 m çapında ve kare bir plana sahiptir. Yerden yüksekçe ve yığma taşlarla oluşturulmuştur. Kirigsurun orta kısmı, çukur görünümlü ve aşağıya doğru inen bir açıklığa sahiptir (Foto XXI-XXII). Kirigsurun batı tarafında yan yana dizilmiş, her biri yaklaşık 3 metrelik 9 adet uydu kurgan yer almaktadır. Ayrıca bu uydu kurganlar ile kirigsurun batı duvarı arasında kalan yaklaşık 1 metrelik 2 adet uydu kurgan göze çarpmaktadır (Ceylan 157). Merkezi höyüğün üst kısmındaki taşların büyüklüğü oldukça dikkat çekicidir. Yığma taşlardan oluşturulan tepe kısmındaki büyük anıtsal taşların yerlerinden söküldüğü ve ihtimalle kaçak kazı yapıldığı anlaşılmaktadır. Alanda kaçak kazı yapıldığı için merkezi höyüğü çevreleyen büyük anıtsal taşlar yerlerinden çıkarılmıştır. Çıkarılan taşların etrafında herhangi bir maddi kalıntıya (kemik parçası-seramik buluntusu-metal eşya vb.) rastlanmamıştır. Bu kirigsurun yapımında oldukça fazla işgücünden yararlanıldığı, taşların ebatlarından ve höyüğün tepe kısmındaki mimari örgüden anlaşılmaktadır. Kirigsurun batı tarafındaki 9 adet uydu kurgandaki taşlar da diğer uydu kurgan taşlarına göre oldukça büyük ve düzgündür. Kirigsurun yanında Karasuk Kurganları diye bilinen levha mezarların da bulunması oldukça dikkate değer bir durumdur. Bir levha mezar kültürü olarak Moğolistan bozkırlarında ortaya çıkan bu kültür ile aynı dönemi paylaşan kirigsur kültürü, bölgedeki ölü uygulamalarındaki sürekliliği ve kültürel benzerliği yansıtır (Jettmar 98-99). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Orta Asya'nın klasik kurgan kültürü diye tabir ettiğimiz

kültürü, kirigsurlardan ayıran temel şey aslında mezarın ölçülerindeki eşitsizlikten kaynaklanır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, kirigsur gibi farklı isimlendirmeler de olsa, Andronovo Kültürü ile başlayan, Karasuk, İskit, Taştık, Tagar ve Hunlar ile devam edip Göktürkler'e kadar uzayan bir zaman aralığında (bu zaman aralığı M.Ö. 1750- MS 750) bozkırlardaki ölü gömme uygulamaları, sosyal yaşam biçimi ve hiyerarşik yapılar çok az değişime uğramıştır. Bozkırdaki ritüellerin ve törensel etkinliklerin sürekliliği ve nesiller boyunca hiyerarşik yapılarla aktarımı onların mekânsal örgülerinde de çok büyük değişimlerin yaşanmasına imkân tanımamıştır. Bu durumu en iyi özetleyen anıtsal yapılar belki de kirigsurlardır. Geç Tunç Çağı başlarında ortaya çıkan ve Erken Demir Çağ boyunca bütün Moğolistan'ı ve Güney Sibiryayı kaplayan kirigsurların yüzey yükselteleri ve çaplarında anormal derecede eşitsizlik olsa da, materyal bakımından hemen hemen hepsinde aynı maddi kalıntılar göze çarpar. Kirigsur etrafındaki uydu kurgan ve merkezi höyüklerdeki at kafatasları ve insan kemikleri bu maddi kalıntıların bazılarıdır.

Kağanlar Vadisi Kirigsurları: 2017-2018 yılı Orhun ve Selenge Havzası çalışmalarımızın en verimli bölgelerinden birini yine Orhun havzası içinde kalan ve “Kağanlar Vadisi” olarak isimlendirdiğimiz bir alan oluşturmaktadır. Kayıtlarda rastlayamadığımız bu alan, öyle görülmektedir ki, tüm Avrasya bozkırı içinde en hemen hemen hepsinin aynı döneme ait olduğu en büyük toplu kurgan alanlarından biridir. Öyle etkileyici bir görüntüsü vardır ki, bölgeyi isimlendirirken Altay-Sayan Bölgesi-Uyuk Vadisi'nde yer alan İskit ve öncesi döneme ait Demir Çağ kurganlarının yoğunluğundan dolayı verilen “*Krallar Vadisi*” (Caspari 1-2; Vadetskaya 56) isminden yola çıkarak “*Kağanlar Vadisi*” şeklinde Türkçe bir isim vermeyi uygun gördük (Ceylan 2018 158). Bölgede EDÇ'den Orta Çağ da kapsayan bir zaman aralığı içinde inşa edilmiş kurganlar bulunmaktadır. Kurgan alanının tam karşısından Trans-Sibiry tren hattı geçmektedir (Foto XXIII-XXIV-XXV). Kağanlar Vadisi'ndeki kirigsurların sayısı 75 tanedir. Çapları 50 m ile 100 m arasında değişen kirigsurlar, hem kare plan hem de yuvarlak plan özelliği göstermektedirler. Ancak yuvarlak planlı kirigsurlara göre kare planlı kirigsurların sayısı daha çoktur. Orhun Nehri'nin menderesler çizdiği bir uzun vadide yer alan kirigsurların olduğu alan, yörede hayvancılık yapan Moğollar tarafından da kutsal bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bu bilgiyi bölgede at çobanlığı yapan bir Moğol'dan aldık. Kurganların bulunduğu vadi, kuzeye

doğru Khanuy Vadisi'ne açılmaktadır. Oldukça uzun “V” profilli bir görünüme sahip olan vadinin çok özel bir yere sahip olduğu, su kaynakları ve otlakların zenginliği ile Trans-Sibirya yol ağının ortasında bulunmasından anlaşılmaktadır. Kısıtlı zamanımız ve imkânımıza rağmen kurgan alanındaki bütün kurganlarda belgeleme çalışması gerçekleştirdik. Kirigsurların ortak özelliği, Orhun Ve Selenge Havzası boyunca gördüğümüz binlerce kirigsurur ile aynı inşa modeline ve aynı ölçeklere sahip olmasıdır. Ancak burasını özel kılan şey, vadinin çok korunaklı bir yapıya sahip olması ve aynı zamanda çok büyük bir kült alanı olma özelliği göstermesidir. Bu kadar dikkat çekici bir alanda muhakkak bazı deformasyonlar da olacaktır. Kirigsurların bazılarının çitleri hasar görmüş, bazılarının giriş kısımları tahrip edilmiş ama yine de büyük bir kısmı korunmuştur. Kurgan alanının orta kısımlarındaki kirigsurlar çevredekilere göre daha büyük tasarlanmıştır. Bu durum kirigsurlardaki değişkenliği yansıtan normal bir parametredir. Vadinin alt kısımlarındaki kirigsurların çapı daha büyüktür. Ortalama 60x90 m arasında değişen kirigsur çapı vadinin dağa doğru olan kısımlarında 10x20 ve 15x30 m arasında değişen çaplara kadar gerilemektedir. Bu durumu vadedeki siyasi hiyerarşideki değişmeler ve sosyal yapılarıdaki hareketlilik ile açıklayabilmek için kazı bulgusuna ihtiyaç vardır. Onun için vadede mutlak surette kazı yapılması gerekmektedir. Kağanlar Vadisi diye isimlendirdiğimiz alanla ilgili sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, burası mevsimlik konar-göçerlerin yaşadığı bir hayvancılık sahasından ziyade konar göçer bir halde yaşayan insanların ölümlerini gömdükleri ve inanç uygulamalarını yılın belirli mevsimlerinde gerçekleştirdikleri bir ritüel alanıdır. Yüzyıllar içinde kullanıldığı anlaşılan bu kutsal alan, burayı inşa eden topluluklardan sonra gelenler tarafından da kullanılmıştır. Bu durum kirigsurların fazla tahrip olmamasından ve yörede yaşayanlar tarafından hala kutsal bir mezarlık alanı olarak tanımlanmasından anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Moğolistan'ın Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağ süreci, küçük taş mezarlar ve ritüel alanların yanı sıra bulunması zor olan (ve yakın zamana kadar arkeologlar tarafından çok az ilgi gören) geçici kamp alanları ile karakterize edilen oldukça dağınık bir arkeolojik manzara gösterir. Bu manzarada çalışma yaptığımız Khanuy Vadisi ise kirigsur yapılarının tarihsel sürecini göstermesi bakımından büyük önem taşır. Geç Tunç Çağı'ndan Erken De-

mir Çağ'a geçişle birlikte bölgedeki nüfus hareketliliği artmıştır. Bölgedeki mezar sayılarındaki ve ritüel alanlarındaki artışı bu sosyal hareketlilikle açıklayan bilim adamlarının yorumlarına katılmakla birlikte; konar-göçerlerin mekân kullanımındaki becerilerinin, kirigsurlarla birlikte arttığı görülmüştür.

Bölgede Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'nda başarılı hiyerarşik siyasi konfederasyonların ortaya çıkışı, muhtemelen daha hiyerarşik sistemin merkezi unsurlarının sonunu ya da başarısızlığını doğurmuştur. Bu, Tunç Çağı konar-göçerliğinin yüzyıllar boyunca istikrar kazanması döneminden sonra meydana gelmiştir. Ortaya çıkan hiyerarşinin sınırlarında, burada tartışılan anıtsal mekanlar bir dizi iç içe geçmiş çekişmeli mekanlar olarak bir dönüşüme uğramıştır. Çok az değişiklik gerektirdiğinden, topluluk entegrasyonu için orijinal olarak inşa edilen yapılar, hiyerarşik farklılığı tanımlamak ve göstermek için araçlar haline gelmiştir. Bununla birlikte kirigsurlar, kurganlarla aynı modeli takip etmemektedir. Kurganlarda sıklıkla, höyüğün boyutuna bağlı olarak farklı ayrıntı düzeylerine sahip gömüler bulunur. Şimdiye kadar kazılan Moğolistan Tunç Çağı'na ait büyük kurganların çoğunda hiyerarşinin simgesi olan zengin mezarlar ortaya çıkmamıştır. Buna karşılık kirigsur ile ilgili gömüler, mezar armağanı veya büyük sandukalardan yoksundurlar. Yine kirigsur bileşenleri içinde bulunan hayvan kalıntıları da genellikle eksiktir. Tüm bu faktörler, karmaşık kirigsurların mezar anıtları olmadıklarını düşündürmektedir.

Çalışma alanımızda tespit ettiğimiz ve çizimlerini yaptığımız kirigsurlar Güney Sibiryaya ve Batı Moğolistan ile Orta Kırgızistan Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağ mezarları ile aynı paralel göstergelere sahiptirler. Tespit ettiğimiz kirigsurların çapları 30 m ile 100 m arasında değişkenlik göstermektedir. Kirigsurların kare ve yuvarlak planlı olanların etrafındaki uydu kurganlar, onları tanımamıza ve kategorize etmemize imkân tanımaktadır.

Yüzey özelliklerine ve ebatlarına dayanarak, kirigsurların mezar anıtları değil, öncelikle ritüel etkinlikler için inşa edilmiş olan küçük anıtlar olduğunu ifade edebiliriz. Yine höyüklerin üzerindeki taş miktarları ve ebatları onların ritüel alanı olarak tanımlamamıza fırsat sunar. Benzer kazı çalışmalarında da görüldüğü gibi kazı malzemelerinden fakir olan bu yapıların genelde bir ritüel alanı oldukları yönündeki kuvvetli görüşlerden yukarıda bahsettik. Bununla birlikte tespitini yaptığımız, daha önce literatürde olmayan

ve tarafımızdan Kağanlar Vadisi diye isimlendirilen Vadideki 75 kirigsurun olduğu alan, Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı konar-göçerleri için çok büyük bir ritüel alanıdır. Korunaklı yapısı ve otlak bakımından zengin bir alan olması ve halen daha yerel konar-göçerler tarafından aynı hassasiyetle mezarlara yaklaşılmaması bu durumu doğrulamaktadır. Ancak iddiamızı tam olarak destekleyecek ve neticelendirecek sonuçlar için alanda mutlak surette kazı çalışması yapılması gerekmektedir. Kağanlar Vadisi'nde yapılacak olan kazı çalışması ve çıkacak mezar-ölü armağanları, bölgenin bir ritüel alanı mı yoksa anıtsal mezarlık mı olarak tanımlanmasını sağlayacak kesin bulgular verecektir. Bununla birlikte yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kağanlar Vadisi'ndeki yüzey araştırmamız ve analogik çalışmamız bize bu alanın mevsimlik konar göçerler için bir ritüel alanı olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Khanuy Vadisi'ndeki kirigsurların mimarisi ve fonksiyonlarıyla ilgili önermelerimiz şu şekildedir;

a) Khanuy Vadisi Kirigsurları, Kuzey-Batı Moğolistan-Güney Sibirya ve Kırgızistan coğrafyasına kadar yayılmış olan konar-göçerlerin Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'ndaki hiyerarşik ve sosyolojik dağılımının ortaya konulmasında özgün bir yere sahiptir. Özgünlüğün sebebi, alanın oldukça büyük ve kirigsur geleneğinin sürekli olmasından kaynaklanmaktadır.

b) Kurganların uzun bir süre boyunca mezarlık alanı olarak yeniden kullanıldığı ve bazı durumlarda böyle bir amaç için genişletildiği akla getirilirse, kirigsurların, atalara ait bağların güçlü hatırlatıcıları olarak ve sosyal-törensel etkinlikler için mevsimlik toplanma yerleri olarak kullanıldığını söylemek bizim için yanlış olmayacaktır. Bunun en bariz örneği Kağanlar Vadisi örneğidir.

c) Avcı-toplayıcı topluluklar tipik olarak kalıcı anıtlar inşa etmezler. Ancak bu toplulukların konar-göçer bir sosyal yaşamı benimsemiş sosyal organizasyonun mekânsal zeminini inşa etmek için bazı teşebbüslerde buldukları gerçeğini de inkâr edemeyiz. Bu nedenle Khanuy vadisindeki kirigsurların çok sayıdaki ve etkileyici ölçeği, sitelerin inşası ve uzun bir süre boyunca kullanımları, onların bir dereceye kadar mesken sabitliğine işaret etmektedir. Çünkü bu kadar taşın taşınması ve inşa malzemesi olarak kullanılması için örgütlü iş birliğine ve güçlü bir hiyerarşiye ihtiyaç vardır. Bu nedenle Khanuy Vadisi özelinde Moğolistan'daki kirigsurları Geç Tunç Çağı/Erken

Demir Çağı'nda örgütlü ve gelişmiş bir sosyal yapının ritüel alanları olarak değerlendirmemiz, kanaatimizce daha doğru gibi durmaktadır.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz, kirigsurların morfolojik ve fonksiyonel yapılarının detaylı araştırılması, Moğolistan Erken Demir Çağ'ındaki ritüel alanları ve iskân hareketleriyle; sosyal ve askeri hiyerarşi arasındaki ilişkinin açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Başta araştırma başkanımız Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN olmak üzere bütün ekibimize, bizi destekleyen TİKA'ya, Atatürk Üniversitesine ve Moğolistan Kültürel Miras Merkezine teşekkürü bir borç biliriz.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarların herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Açıklamalar

- 1 Bölgede Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yaşam döngüsü değişmeye başlamıştır. Bunun en açık kanıtları uygun otlak alanlarındaki mezarlarının sayısındaki artıştır. Mezarlar, bozkırlardaki konar-göçerliğin, bir yaşam biçimine dönüştüğünün en açık kanıtlarıdır.
- 2 Bu durum günümüzde de değişmemiştir. İki dönem yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında da mobil yaşamın bazı ufak değişikliklerle günümüze kadar ulaştığı görülmüştür.
- 3 48°56'23"N, 102°46'25"E
- 4 48°57'04.19"N, 102°07'44.89"E
- 5 48°23'08.05"N, 101°14'01.0"E
- 6 48°36'43.6"K, 106°45

Kaynaklar

- Allard, Francis, and Diimaajav Erdenebaatar. "Kirigsurs, Ritual and Mobility in the Bronze Age of Mongolia." *Antiquity*, no. 79, 2005, pp. 547-563.
- Allard, Francis et al. "Recent archaeological research in the KKhanuy River Valley, Central Mongolia." *Beyond the Steppe and the Sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology*, eds. Peterson, D.L. et al., Brill Academic Publishers, 2006, pp. 202-224.
- Barthold, Wilhelm. "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair." (Çev. Abdülkadir İnan), *Belleten*, vol. XI, no. 43, 1947, ss. 515-541.
- Caspari, Gino. "Mapping and Damage Assessment of 'Royal' Burial Mounds in the Siberian Valley of the Kings." *Remote Sens*, vol. 12, no. 5, 2020, pp. 1-10.
- Ceylan, Alpaslan. "Moğolistan Kültür Envanteri Yüzey Araştırması, 2017." *Türkiye ile Moğolistan Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 50. Yılı Anısına Armağan Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, ed. Şaban Doğan, Kesit Yayınları, 2019, ss. 111-146.
- Ceylan, Alpaslan. "2018 Yılı Moğolistan Selenge Havzası Yüzey Araştırmaları." *Türkiye-Moğolistan Diplomatik İlişkilerinin 50. Yılı Münasebetiyle Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Tarih-Dil-Kültür*, yay. haz. Kürşat Yıldırım, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2020, ss. 143-170.
- Ceylan, Alpaslan, ve Oktay Özgül. "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültürünün Erken Dönem Şifreleri Kaya Resimleri." *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, İstanbul*, 2018, ss. 626-632.
- Çeçen, Salih vd. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları*. TİKA Yayınları, 2005.
- Çoruhlu, Yaşar. *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar (Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme)*. Ötüken Yayınları, 2016.
- Dalkhaa, Shinesaran. *Moğolistan Göçebe Kültürlerinin Etnoarkeolojik Açından İncelemesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Durmuş, İlhami. "Eski Türklerde Askeri Kültür." *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, no. 385, ss. 5-25.
- Erdenebaatar, Diimaajav. "Burial materials related to the history of the Bronze Age on the territory of Mongolia." *Metallurgy in Ancient Eastern Eurasia from the Urals to the Yellow River*, ed. K.M. Linduff, 2000, pp. 189-221.
- Festa, Marcella. *Bronze Age Communities and Bronze Metallurgy in Xinjiang*. Doctoral Thesis, Università Ca' Foscari Venezia, 2018.
- Fitzhugh, William W. "Mongolia Field Journal 2008." *American-Mongolian Deer Stone Project: Field Report 2008*, ed. Barbara Betz, The Arctic Studies Center

- National Museum of Natural History Smithsonian Institution, 2009, pp. 5-69.
- Frohlich, Bruno et al. "Bronze Age Burial Mounds (Khirgisuurs) in The Hovsgol Aimag, Mongolia: A Reconstruction of Biological and Social Histories." *Studia Archaeologica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Mongolicae*, tom. (VI) XXVI, fas. 6, 2008, pp. 1-21.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. "Türk Konar-Göçerliği Hakkında Bazı Tespitler." *Yörük Araştırmaları 2*, 2020, ss. 25-39.
- Gryaznov, Mikhail P. *The Ancient Civilization of Southern Siberia (Ancient civilizations)*. Cowles Book Co, 1969.
- Hoisaeter, Tomas Larsen. "Politics and Nomads: the Emergence of the Silk Road Exchange in the Tarim Basin Region During late Prehistory (2000-400 BCE)." *Bulletin of SOAS*, vol. 80, no. 2, 2017, pp. 339-363.
- Houle, Jean-Luc, and Jamsranjav Bayarsaikhan, *Report of the Khanuy Valley Archaeology Project*, 2011.
- Jettmar, Karl. "The Karasuk Culture and Its South-Eastern Affinities." *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, no. 22, 1950, pp. 83-126.
- Johannesson, Erik, G. *Landscapes of Death, Monuments of Power: Mortuary Practice, Power, and Identity in Bronze- Iron Age*, 2011.
- Kasimov, Nikolay et al. "River Water Quality of the Selenga-Baikal Basin: Part II- Metal Partitioning under Different Hydroclimatic Conditions." *Water*, vol. 12, no. 9, 2020, pp. 1-20.
- Kazuo, Miyamoto vd. *Excavations at Bor Ovoo and Khyar Kharaach Sites: The second Report on Joint Mongolian- Japanese Excavations in Outer Mongolia*. Kyushu University Institutional Repository, 2017.
- Khazanov, Anatoly M. *Göçebe ve Dış Dünya; Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hali Üzerine Mukayese*, çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015.
- Kubarev, V. D. *The Petroglyphs Kalbak-Tash I (Russian Altai)*, ed. Jakov A. Sher, Novosibirsk The Institute of Archaeology and Ethnography Press, 2011.
- Lazzerinia, Nicolas et al. "Season of death of domestic horses deposited in a ritual complex from Bronze Age Mongolia: Insights from oxygen isotope time-series in tooth enamel" *Journal of Archaeological Science: Reports* 32, 2020, pp. 1-11.
- Lepetz, Sébastien et al. "Customs, Rites, and Sacrifices Relating to a Mortuary Complex in Late Bronze Age Mongolia (Tsatsyn Ereg, Arhangai)." *Anthropozoologica*, vol. 54, no. 15, 2019, pp. 149-177.
- Littleton, J. et al. "Human Remains from Bronze Age Khirgisuurs in Khuvsgul: A Preliminary Description." *Studia Archaeologica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Mongolicae*, tom. XXXV, fas. 3, 2015, pp. 1-12.

- Okladnikov, Alexey Pavlovich, and R. S. Vasilevetsi. *Novie İssledovaniya Arşan Had v Mongolii*. Izv. So Ah SSSR. No 6, 2, Seriya obşestvennih hayk, Novosibirsk, 1982.
- Onar, Vedat vd. "Horse sacrifice in the Üzüür Gyalan Tomb: An Altai Mountain Kurgan." *Art- Sanat*, no. 11, 2019, ss. 275-298.
- Özgül, Oktay. "Göçerlik Ve Yerleşiklik Arasında Bir Bileşen: Tarım Havzası." *Türk Dünyasının Dünü, Bugünü ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2021, ss. 299-319.
- Özgül, Oktay, ve Nezahat Ceylan. "Göçerlik ve Yerleşiklik Arasında Bir Bileşen; Fergana Vadisi." *Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, 2019, ss. 472-495.
- Parzinger, Hermann. "Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries." *Journal of the British Academy*, no. 5, 2017, ss. 331-355.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, 1994.
- Seitsonen, Oula et al. "Lithics in the steppe landscape: An off-site spatial analysis of stone artefacts in the Khanuy Valley, Mongolia." *Archaeological Research in Asia*, vol. 16, 2018, pp. 1-13.
- Taylor, William et al. "Archaeozoology and Horse Transport in the Deer Stone khirigsuur Complex." *Nomadic Heritage Studies Museum Nationale Mongoli*, tom. XVI, fas. 1- 34, 2015, pp. 84-93.
- Vadetskaya, Elga Borisovna. *Sibirya Kurganları Afanasjev, Okunev, Taştık ve Tagar Kültürüne Ait Materyaller*, çev. Atilla Bağcı, T.K.A.E., 2014.
- Vitalı V. Volkov, "Early Nomads of Mongolia." *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, eds. Jeannine Davis-Kimball et al., 1995, pp. 315-319.
- Withanachchi, Sisira et al. "(Re)configuration of Water Resources Management in Mongolia." *A Critical Geopolitical Analysis ICDD Working Papers*, paper no. 13, 2014, pp. 1-42.
- Wright, Joshua. "Landscapes of Inequality? A Critique of Monumental Hierarchy in the Mongolian Bronze Age." *Asian Perspectives*, vol. 51, no. 2, 2014, pp.139-163.
- Yang, Yunyun. *Shifting Memories: Burial Practices and Cultural Interaction in Bronze Age China*. Master Thesis, Uppsala University, 2019.
- Yıldırım, Kürşat. "Moğolistan'ın Tarihsel Coğrafyası Üzerine Birkaç Not." *Milli Mecmua*, no. 3, Mayıs-Haziran 2018, ss. 21-24.
- Yılmaz, Anıl. "On the Burial Mounds of Ulaan Khermün Shoroon Bumbagar (Maykhan Uul) and Shoroon Dov in Mongolia." *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, vol. VI, no. 2, Aralık 2020, ss.1-16.

Ekler

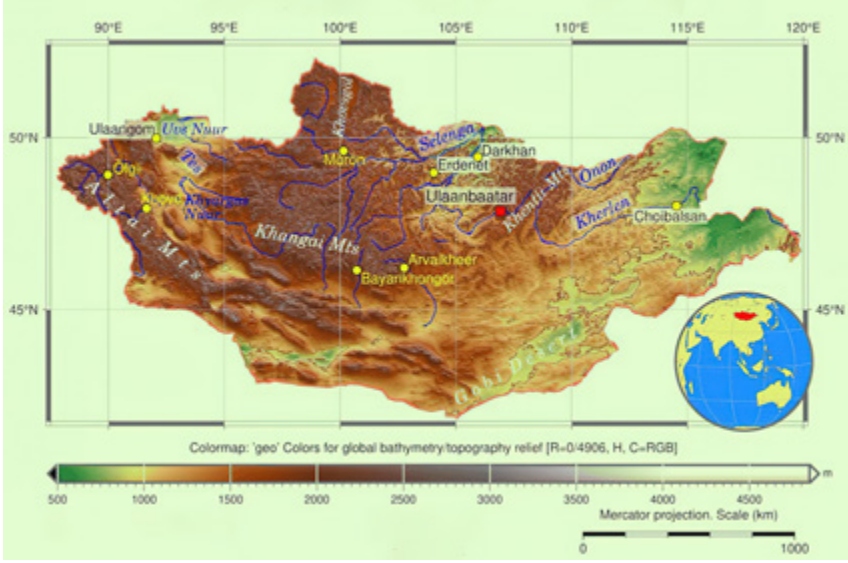

Foto I. Moğolistan Topografya Haritası

Foto II. Khanuy Vadisi Uydu Görüntüsü

Foto III. Çalışma Bölgesi

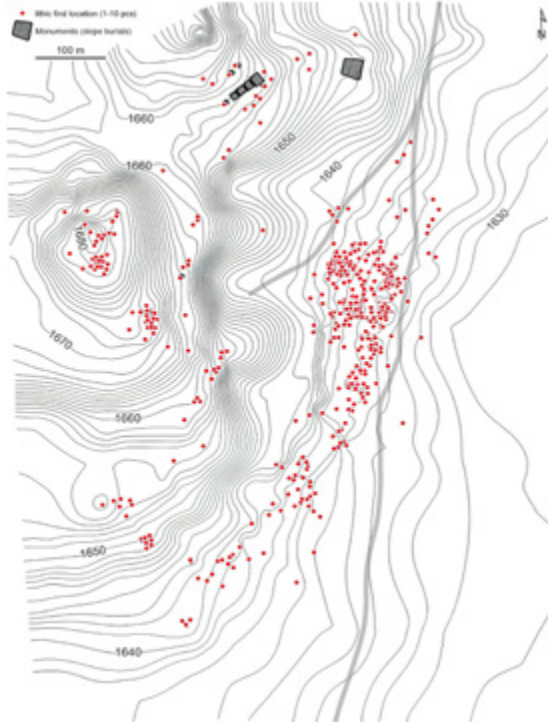

Foto IV. Khanuy Vadisi'ndeki Kırigsurların Dağılımı (Seitsonen, ve diğ.)

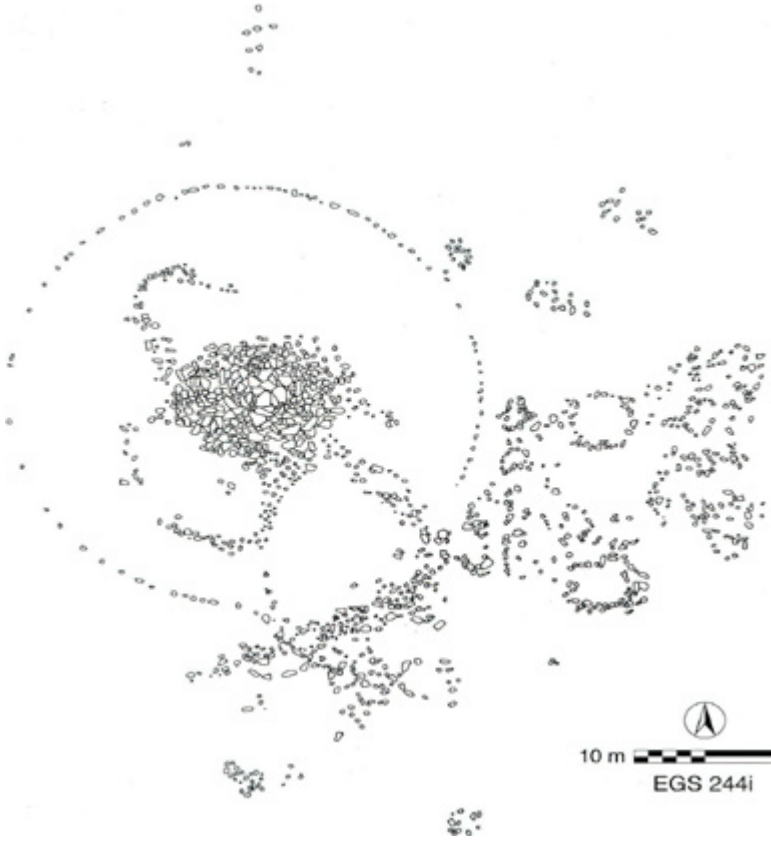

Foto V. Yuvarlak Planlı Bir Kirigsur ve Uydu Kurganlar (Wright 149-Figür 5)

Foto VI. (Lepetz vd. 161, Figür 10)

Foto VII. Ortalama Bir Kırigsur'un Kazı Öncesi ve Sonrası Görüntüleri (Bor Owoo ve Khyar Kharaach Sitesi Kazıları, Kazuo vd. 2017, Figür 80)

Foto VIII. Kare ve Yuvarlak Planlı Khanuy Nehri Kirigsurları/Uydu Görüntüsü

Foto IX. Uran Togoo Kirigsuru I

Foto X. Uran Togoo Kirigsuru I (Uydu Kurganlar)

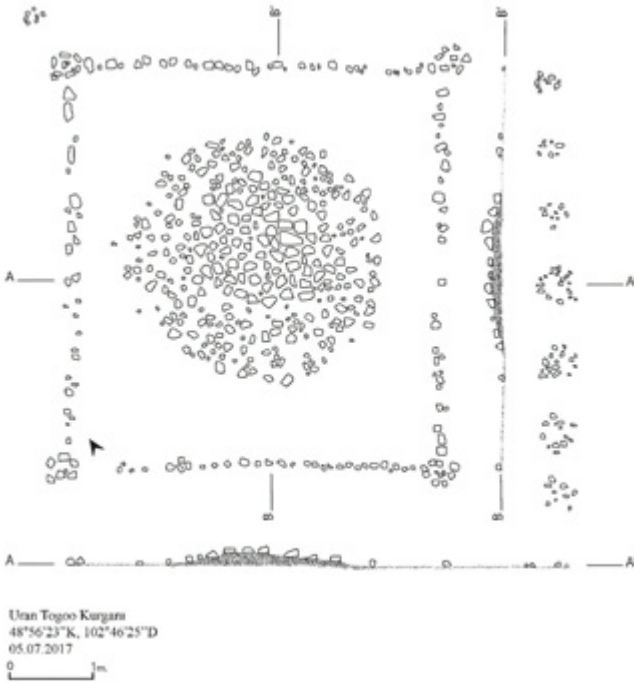

Foto XI. Uran Togoo Kirigsuru I Çizimi

Foto XII. Uran Togoo Kirigsuru II

Foto XIII. Uran Togoo Kirigsuru II (Dromos)

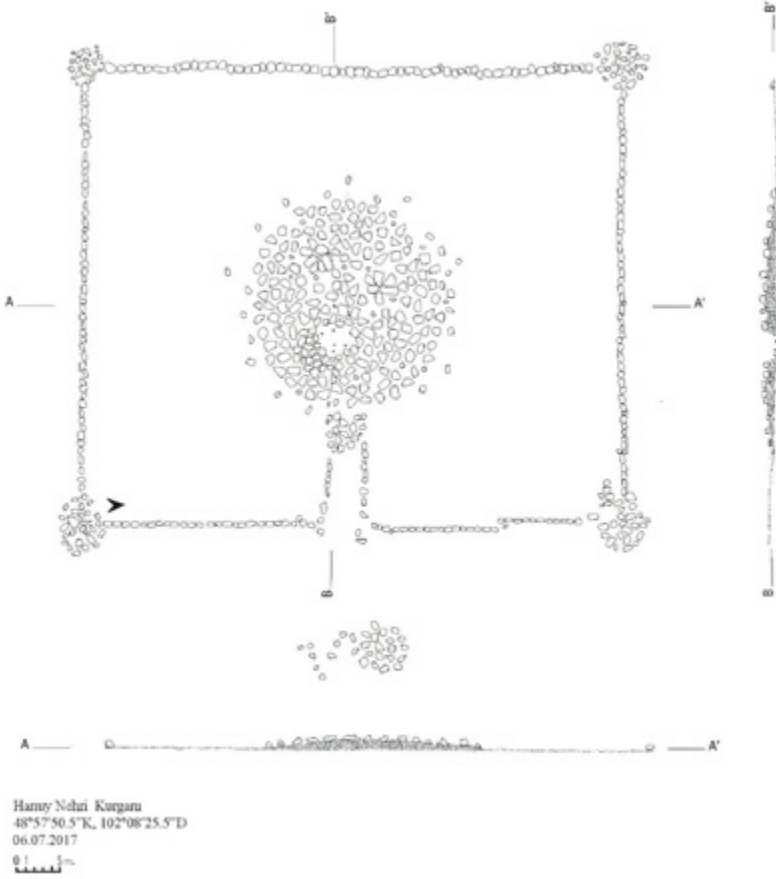

Foto XIV. Urgan Togoo Kirigsuru II Çizimi

Foto XV. Khanuy Vadisi EDÇ Kirigsuru

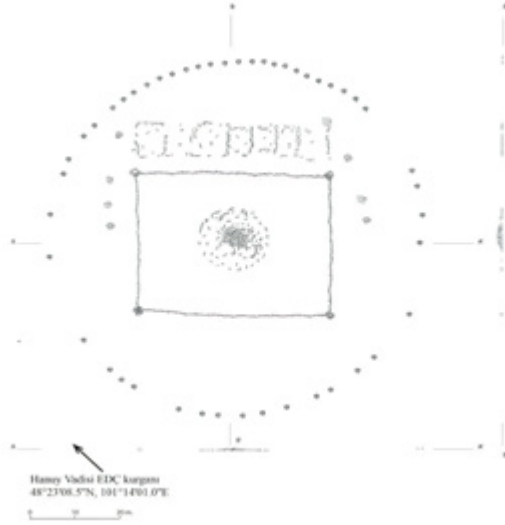

Foto XVI. Khanuy Vadisi EDÇ Kirigsuru Çizimi

Foto XVII. Tünhel EDÇ Kirigsuru

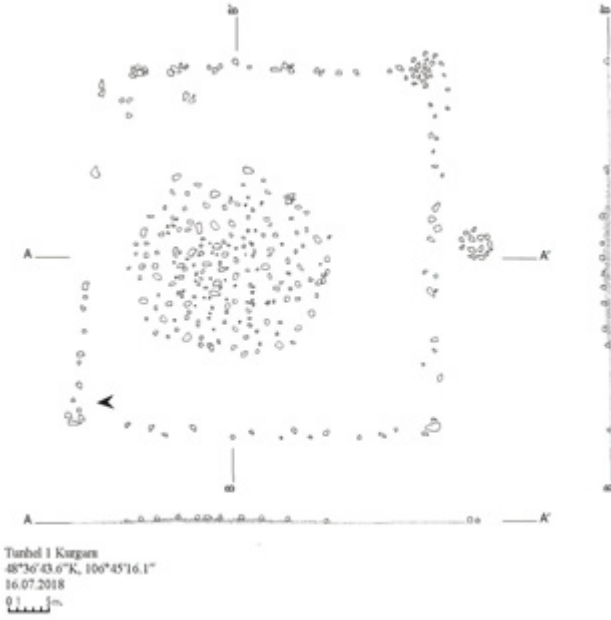

Foto XVIII. Tünhel EDÇ Kirigsuru Çizimi

Foto XIX. Sarıngöl EDÇ Kırigsuru

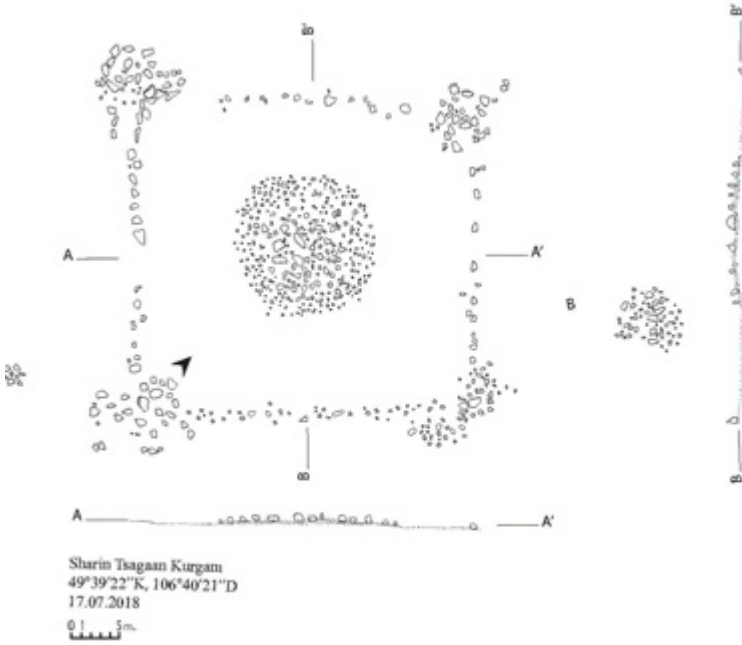

Foto XX. Sarıngöl EDÇ Kırigsuru Çizimi

Foto XXI. Burgatay EDÇ Kirigsuru

Foto XXII. Burgatay EDÇ Kirigsuru Çizimi

Foto XXIII. Kağanlar Vadisi Kirigsurları

Foto XXIV. Trans-Sibiryա Tren Hattı ve “Kağanlar Vadisi”

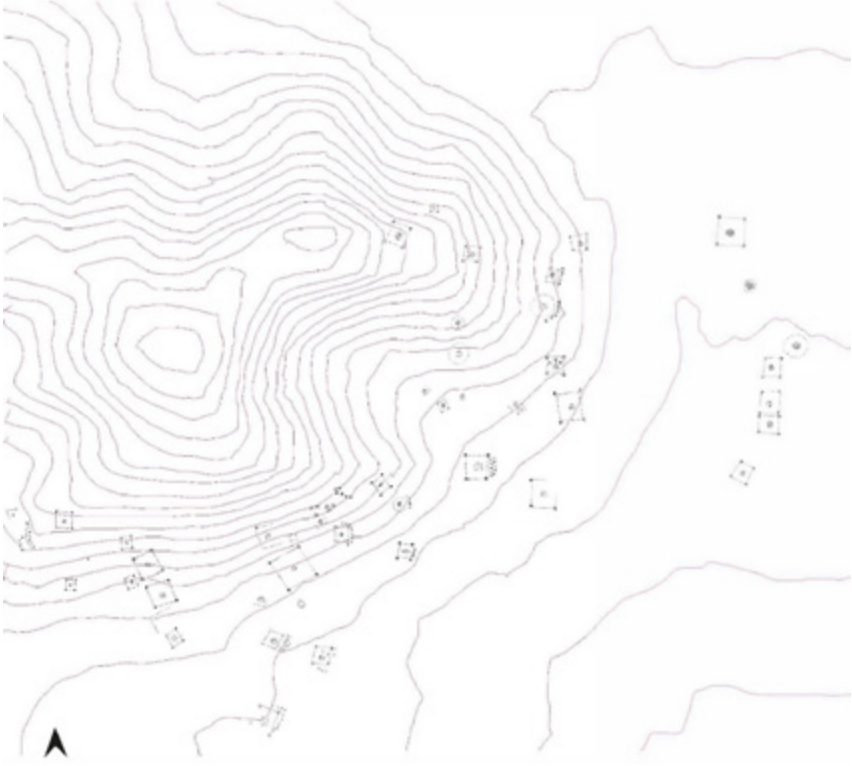

Foto XXV. Kağanlar Vadisi Kirigsurları

Some Kirigsurs of the Early Iron Age in the Orkhon and Selenga Basins*

Oktay Özgül**

Yavuz Günaşdı***

Abstract

Between 2017 and 2018, we carried out studies in the basins of Mongolia, Orkhon, and Selenga. During our research conducted in 2017, the distance of 2154 km was covered in Mongolia and research has been accomplished in 3 regions, 9 cities, 12 cult spaces and kurgans, 4 runic inscriptions (obelisk and rock paintings), 1 petroglyph, and 7 museums. The distance of 2,470 km was covered in 2018 studies and unlike studies in 2017, 3 regions, 2 cities and monastic center, 6 cult spaces, 9 kurgan centers, 2 petroglyphs, and 2 museums were visited. The kurgan-type burials known in the literature as “*Kirigsur*” took an important place in most of our work. It was found out that the number of Kirigsurs, which are very common in the Orkhon and Selenga basins, increased during the Late Bronze Age and Early Iron Age and were typologically similar to the Kirigsurs in the eastern and northwestern regions of Mongolia. This article aimed to determine the distribution area of Kirigsurs in the Orkhon and Selenge basins, their typology, and their place in the social life of the period.

Keywords

Mongolia, Orkhon and Selenga Basin, Kirigsurs, Late Bronze Age, Early Iron Age.

* Date of Arrival: 29 December 2021 – Date of Acceptance: 14 September 2022

You can refer to this article as follows:

Özgül, Oktay, and Yavuz Günaşdı. “Orhun ve Selenge Havzası’ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirigsurları.” *bilig*, no. 104, 2023, pp. 55-93.

** Assoc. Prof. Dr., Kyrgyzstan Turkey Manas University, Faculty of Letters, Department of History/Assignment – Bishkek/Kyrgyzstan ; Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History – Erzurum/Türkiye

ORCID: 0000-0003-0575-0436

oktay.ozgul@manas.kg / oktay.ozgul@atauni.edu.tr

*** Assoc. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History – Erzurum/Türkiye

ORCID: 0000-0001-7955-3756

gunasdi@atauni.edu.tr

Некоторые керексуры раннего железного века в бассейнах Орхона и Селенги*

Октай Озгюль**
Явуз Гюнашды***

Аннотация

В период с 2017 по 2018 год мы проводили исследования в Монголии в бассейнах рек Орхона и Селенги. В ходе исследования, проведенного в 2017 году, было пройдено 2154 км по Монголии, изучено 3 аймака (области), 9 городов, 12 культовых территорий и курганных центров, 4 рунические надписи (обелиски и наскальные надписи), 1 петроглиф и 7 музеев. В нашем исследовании 2018 года было пройдено расстояние 2470 км, было посещено 3 области, 2 города и монастырских центра, 6 культовых территорий, 9 курганных центров, 2 петроглифа и 2 музея. В нашей работе важное место занимало исследование гробниц курганного типа, именуемых в литературе «керексур». Нами было установлено, что количество керексуров, которые очень распространены в бассейне Орхона и Селенги, увеличилось в течение позднего бронзового века и раннего железного века, они были типологически похожи на керексуры в восточных и северо-западных регионах Монголии. В данной статье мы попытались определить распространение, типологию и место керексуров в бассейнах Орхона и Селенги в общественной жизни того периода.

Ключевые Слова

Монголия, Орхонско-Селенгинский бассейн, керексур, поздний бронзовый век, ранний железный век.

* Поступило в редакцию: 29 декабря 2021 г. – Принято в номер: 14 сентября 2022 г.

Ссылка на статью:

Özgül, Oktay, ve Yavuz Günaşdı. “Orhun ve Selenge Havzası’ndaki Bazı Erken Demir Çağ Kirigsurları.” *bilig*, no. 104, 2023, ss. 55-93.

** Доц. д-р, Кыргызско-турецкий университет «Манас», факультет филологии, кафедра истории – Бишкек / Кыргызстан; Университет Атаюнка, факультет филологии, кафедра истории – Эрзурум / Турция
ORCID: 0000-0003-0575-0436

oktay.ozgul@manas.kg / oktay.ozgul@atauni.edu.tr

*** Доц., д-р, Университет Атаюнка, факультет филологии, кафедра истории – Эрзурум / Турция
ORCID: 0000-0001-7955-3756
gunasdi@atauni.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy: Balancing the Threat*

Sami Kiraz**

Abstract

This article aims to determine the main motivation behind Türkiye's involvement in the Libyan Civil War as an active actor since 2019 which can be seen as a deviation from its traditional foreign policy. Türkiye has involved in the Libyan conflict following the establishment of the Eastern Mediterranean Gas Forum (EMGF) which it believes threatens its vital interests in the region. In this study, this involvement is described in the context of Stephen M. Walt's balance of threat theory. It is argued that Türkiye's Libyan policy is essentially a balancing policy against the threat posed by the alliance against its interests in the Eastern Mediterranean region. It is further argued that maintaining stability in Libya led by the Government of National Accord (GNA) is a very important part of Türkiye's regional alliance policy.

Keywords

Balancing Policy, Eastern Mediterranean Gas Forum, Libyan Civil War, Government of National Accord, Balance of Threat Theory.

* Date of Arrival: 22 March 2021 – Date of Acceptance: 11 March 2022

You can refer to this article as follows:

Kiraz, Sami. "The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy: Balancing the Threat." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 95-122.

** Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations – Çorum/Türkiye

ORCID: 0000-0002-6987-9856

samikiraz@hitit.edu.tr

Introduction

Türkiye's active foreign policy towards Libya in the 2010s may seem radical when traditional Turkish foreign policy is considered. The radicalism of the situation is that Türkiye is involved in the civil war in a country that does not share a border by obviously supporting one of the parties by all means. By the agreements Türkiye signed with the GNA on November 27, 2019 it was deemed appropriate to send soldiers to Libya on January 2, 2020 by the Turkish Grand National Assembly (*Resmi Gazete*, "03.01.2020" 1-2). Being involved in the civil war, Türkiye declared its position with the GNA and offered the requested military and technical assistance to the service of its ally. The military ammunition supplied by Türkiye and the technical support provided by Turkish military experts working in the region contributed significantly to the GNA's struggle against the Libyan National Army (LNA) affiliated with the Tobruk Government led by Khalifa Haftar during the civil war.

Traditionally, Türkiye has been involved in conflicts in countries with which it is not a neighbor, whether it has historical and cultural affiliation (such as Bosnia, Kosovo, Afghanistan) or no such background (such as Korea, Somalia) only in the presence of international coalitions (such as UN, NATO, OSCE). The Syria and Iraq operations which it unilaterally engaged in by military means were carried out in the context of the concept of counter-terrorism. The only attempt that cannot be considered in this context is the Cyprus intervention in 1974. Türkiye declared that this operation was based on the 1959 Treaty of Guarantee. Since Türkiye's support to the GNA is different from these interventions, it is regarded in the literature as Türkiye's policy of expanding its regional sphere of influence (Adler-Nissen and Pouliot; Lindenstrauss et al.; Málnássy; Joffe; Janković). However, it is also accepted that Türkiye is being tried to be isolated (Pontera and Ruszel; Aydın and Dizdaroglu; İşeri Bartan; Evaghorou; Taş) or to be surrounded (Özdemir) by its counterparts in the Eastern Mediterranean.

This study focuses on the following questions: What are the dynamics that push Türkiye to take an active stance in the civil war in a country that does not even share a border? Is there a meaningful relationship between the foreign policy pursued towards the GNA, with which the agreement on the delimitation of maritime jurisdiction areas has been signed, and the Eastern

Mediterranean issue? How can it be explained that Libya is the ally Türkiye has chosen to act together on the Eastern Mediterranean issue?

It is claimed that Türkiye's Libya policy has created a military alliance and this alliance is a balancing (threat) policy for Türkiye. Regarding the Eastern Mediterranean problem, it is argued that the Libyan policy was built against the interlocutors' attempts to isolate Türkiye in the region. The main argument of the study is that there is a causality between the emergence of an anti-Türkiye alliance in the Eastern Mediterranean and the militarization of Türkiye's Libya policy. In this context, contrary to the common belief in the literature, Türkiye tries to protect its interests by allying with the GNA against the threat posed by the coalition rather than expanding its sphere of influence. For this reason, the threat that lies at the root of the Türkiye-GNA alliance needs to be examined. It is also argued that Türkiye's Libya policy can be explained in the context of Walt's claim that states have chosen to form alliances to balance the threats against them, that is, they balance the threat.

In the study, Türkiye-Libya relations are divided in three periods. The reason for making such a periodization is that although the Libyan events have shown a similar character from the beginning, Türkiye's attitude in the process has changed. Therefore, it is thought that the motivation source underlying this change cannot be explained in particular to Libya. Türkiye followed the traditional Arab Spring policy during the first two terms (until 2019); implemented a policy that included diplomatic and political support for a government with ideological, cultural, and religious affinity to take over the administration in Libya. In this period while a more passive policy was followed, Türkiye evaluated the Eastern Mediterranean problem as Greece and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC) oriented; it did not accept this issue as the main motivation in Libyan policy. Recently, a policy has been carried out in which Türkiye is actively involved in the civil war and provides both military and political support. The determining factor of this transformation has been the institutionalization of the anti-Türkiye alliance in the Eastern Mediterranean within the body of the EMGF and the policy of isolating Türkiye. The article claims that as a result of this process an increase in Walt's four threat components (aggregate power, proximity, offensive capability, and offensive intentions) has emerged

that has affected Türkiye's strategy and alliance policy. In the study, it was preferred to examine official sources such as the statements of the Ministry of Foreign Affairs of Türkiye and other countries, the minutes of the Parliament, and the discourse of decision-makers to reveal the changing strategies and priorities.

Based on this approach, the study consists of three parts. First, the general principles of Walt's balance of threat theory and its relevance to Türkiye's Libya policy are discussed. In the second part, the developments in the Eastern Mediterranean that form the basis of Türkiye's Libya policy were examined, and Türkiye's arguments and how the threat against Türkiye was institutionalized were evaluated through EMGF. In addition, in this section, the threat posed by the alliance is discussed in the context of Walt's four main components of the threat. In the third part, Türkiye's Libya policy is analyzed by focusing on the change depending on the developments originating from the Eastern Mediterranean. The study has been completed with the findings that it is possible to explain Türkiye's Libya policy through the Eastern Mediterranean issue in the context of the balance of threat theory and evaluations on the possibilities that this policy may reveal in the next period.

Theoretical Framework and Its Appropriateness

It is accepted that security expectations are the main determinants in the establishment of alliance relations between states. In particular, the advantages of defensive alliances include the reduced probability of being attacked (deterrence), more power in the event of an attack (defense), and preventing the alliance of the ally with the opponent (preclusion) (Snyder 110). In addition to this general evaluation, there are different approaches on the conditions under which states will make alliances.

Walt ("Alliance"; "Testing"; "Alliances in Theory"; *The Origins*; "Alliances, Threats"; "The Progressive") explained his balance of threat theory in his publications where he discussed how the US foreign policy orientation should be in the last period of the Cold War. Arguing that the traditional realist balance of power approach does not have sufficient explanatory power when examined over the cases, Walt claimed that the main determinant in the establishment of alliances is the balance of threats. While discussing the

appropriateness of the balance of threat theory, starting from how alliances are formed he explained that states come together as a way to deal with threats.

The claim that states' alliance relations are formed by choosing one of the "balancing" or "bandwagoning" strategies constitutes the starting point of the theory (Walt, "Alliance" 5-8). According to Kenneth N. Waltz (127), balancing is the most common among these strategies. The reason for this is explained by the statement that "secondary states, if they are free to choose, will rally on the weaker side because the stronger side threatens them". On the other hand, Walt opposes the proposition that the secondary power should be preferred over the stronger one since the balance of power theory focuses on power distribution. He emphasizes that another factor is decisive such that the balance of power approach cannot explain why so many states formed alliances against Germany which was in a weaker position in terms of capacity during the World Wars. In this context, he claims that the main determining factor for balancing is not power, but threat and the balance of threat theory will close this gap (Walt, "Testing" 280).

While the balance of power theory predicts that states become allies in response to power imbalances; the balance of threat theory claims that states seek allies when there is a threat imbalance, that is when a state or coalition is particularly dangerous (Walt, *The Origins* 264-265). The degree to which a state threatens others is directly related to the state's aggregate power, proximity, offensive capability, and offensive intentions (Walt, "Alliances in Theory" 4-5). Each of these elements constitutes components of threats. Aggregate power refers to the resources (population, industrial and military capability, technological capability, etc.) owned by a state or coalition. Proximity is seen as another threat source as a state's ability to reflect its power will decrease as distance increases. Coalitions with large offensive capability pose a threat to the weaker ones that can push states into alliances. Finally, the presence of actors thought to have offensive intentions triggers opposing coalitions regardless of the distribution of power. Walt does not prioritize any of these factors. He argues that some of them may come to the fore according to the event and time. At this point, the proposition is that states will form alliances when faced with threats, and they will do this with

less threatening actors due to rationality, except in exceptional cases (Walt, "Alliance" 8-13).

Balance of threat theory has formed the theoretical basis of a significant number of academic studies in the following period. When these studies are examined in general, Priess' article on the formation of the Gulf Cooperation Council (GCC) comes to the fore first. Acting with the argument that the threat perception created by the Iranian Revolution in the countries of the region creates an alliance relationship, Priess discussed the impact of this threat on the formation of the GCC by considering the situations of the countries in question separately. Commenting on Priess' article Cooper argues that not only external threats but also internal threats should be taken into account in the formation of the GCC. For this reason, he calls Walt's theory the "state-centered" balance of threats theory and argues that going beyond this is more inclusive in understanding third-world alliance behaviors. Gause III also accepts the relevance of the balance of threat theory in his article on alliance behavior in the Gulf region but puts the arguments about the source of the threat to the test. It discusses the determinant of domestic and transnational political identity and culture in threat perceptions, especially by claiming that even Walt is not questioning enough about the source of the threat.

Rose and Dusen discussed the consequences of two Islamic revolutions in Sudan (1885 and 1989) on the foreign policy behaviors of neighboring countries Ethiopia and Egypt from the perspective of the balance of threat theory. While the threat perception triggered by the revolution in the countries of the region led to security competition, the links between the revolution and competition were analyzed. Wivel also used the balance of threat theory together with the balance of power theory in his article on Transatlantic relations in the post-Cold War period. Wivel interprets from the perspective of the balance of threat that while the Soviet threat, which no longer exists in the context of the changing conditions of the period, was expected to lead Europe to balance the US, this did not happen. He presented a different perspective with the interpretation that the advanced political integration of the EU took place to balance the unilateralism threat of the US. Vinayaraj, on the other hand, examines the reflection of the threat posed by India to Bangladesh through Walt's classification of threat sources

(aggregate power, proximity, offensive capability, and offensive intentions) and discusses the determinants of regional relations. The changing threat perceptions in the process were also examined from this point of view and a comprehensive case analysis was presented. Tarus and Crandal also examine the reflections of the threat posed by Russia on the foreign policy of Estonia which has a significant dependence on natural gas through the balance of threat theory. Likewise, the authors who examined the four sources of threat argued that Estonian energy policy is a balancing act for this threat. On the other hand, Bock, Henneberg, and Plank claim that Russian actions during the Ukraine Crisis can be explained from the perspective of the balance of threat theory. According to the article, Russia considers these developments as a threat of Western and NATO expansionism and thus carries out a policy to balance this threat. As a result, as is revealed from the literature review, the formation of an opposing alliance and the transformation of this alliance into a threat force the states to enter alliance relations with other states.

While evaluating Türkiye's Libya policy, it is thought that the balance of threat theory offers an appropriate theoretical framework. Türkiye-Libya relations (via the GNA) have created an alliance relationship as a result of mutual agreements since 2019. This alliance is not limited to Türkiye-Libya relations only and that the two actors are committed to acting together toward the Eastern Mediterranean problem. What constitutes this dimension of the alliance is argued by Türkiye that it is the policy of increasing the number of actors with which it can act together in the region and weakening the strategies of the actors on the opposite side. The movement started under the leadership of the GCASC and Greece and expanded to include Israel and Egypt in the 2010s and turned into an anti-Türkiye structure within the body of the EMGF. This alliance led to an increase in Walt's four main components of the threat. Türkiye's response to this structure was to pursue an increasingly militarized policy in the region, on the one hand, and to establish new alliance relations, as claimed in the balance of threat theory, on the other. In this context, the most suitable actor for Türkiye was the GNA, which needed Türkiye's support due to its disadvantaged position in the civil war, but the civil war in Libya required Türkiye's active participation in the process.

The Eastern Mediterranean Issue as a Source of Threat to Türkiye

The Eastern Mediterranean region is a conflict zone due to the conflicts in the policies of the border and cross-border countries regarding the region. The developments of the 21st century have also made the region the focal point of energy-centered conflicts. Many actors have adopted their policies on the extraction, transportation, and sharing of hydrocarbon deposits discovered in the region, and the disagreements on these issues have revealed the “new” Eastern Mediterranean problem. The basis of these problems is the absence of an agreement between the coastal states on the sharing of multilateral maritime jurisdiction areas (Başeren 1-3). The fact that the UN Convention on the Law of the Sea has not been signed by all regional countries is an important obstacle to solving the problem before the law.

Natural gas exploration activities started in the region in the 2000s. They were successful for the first time when Israel discovered a 280 billion cubic meter reserve in the Tamar field in 2009. In the following period, Israel, GCASC, and Egypt made more discoveries in 6 fields (Leviathan, Aphrodite, Zohr, Nur, Calypso, Galucus-1). Exploration and drilling activities involving many companies (ENI, BP, Noble, Exxon Mobile, Total, Novatek, Qatar Petroleum, etc.) have brought about a multinational process (Winrow 47-49). In the Eastern Mediterranean, where 2.83 trillion cubic meters of natural gas was discovered as of December 2020, the exploration, extraction, and production of this gas caused serious disagreements (Bowlus).

From the beginning of the process, Türkiye has taken an opposing stance to the developments. There are two main reasons for this. First, GCASC negotiates maritime jurisdiction delimitation agreements with coastal countries excluding Türkiye and grants licenses for exploration in its region. Türkiye argues that a multilateral approach is required due to the geographical characteristics of the region. Second, GCASC acts as the sole ruler of the whole island. GCASC signed exclusive economic zone (EEZ) agreements with Egypt (2003), Lebanon (2007), and Israel (2010). By adopting a law defining 13 oil exploration fields in February 2007. It made the first international tender for exploration in these areas. Finally, Noble Energy started drilling in the Aphrodite field on September 19, 2011. Türkiye argued that such decisions should not be taken without an agreement between the two parties (TRNC Public Information Office).

When it could not find what was waiting for, it signed a continental shelf delimitation agreement with the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in September 2011, and in April 2012 the Turkish Petroleum Corporation (TPAO) granted an exploration permit in the areas overlapping with the six exploration areas claimed by GCASC. (Aydın et al. 95-96). In the following process, the attempts of companies authorized by GCASC to enter these regions were prevented from time to time by Turkish warships and tensions were experienced (Reuters, *Turkish Blockade*).

The discoveries made in the regions under the jurisdiction of GCASC and Israel brought up the issue of transporting natural gas to European markets, and agreements were planned on various routes. Two important projects came to the fore in this process: the EastMed project and the delivery of liquefied natural gas (LNG) to the markets (Winrow 51).

Developments were seen as a threat by Türkiye and the actions taken were directed toward this threat. In this context, it should be noted that the threat to Türkiye in the Eastern Mediterranean has multiple dimensions. The first is the EEZ agreements made by GCASC with the coastal states since 2003 and the permissions granted for drilling activities in its region (Ministry of Foreign Affairs, *30.01.2007*). This issue is accepted as a threat based on sovereignty. Türkiye, as the country with the longest coastline in the Mediterranean, is squeezed into an extremely limited EEZ area. This attitude is in opposition to Türkiye's basic Cyprus policy, which is determined to protect the sovereign rights of the Turkish Cypriots. Türkiye's main argument is that this regulation is against international law (Ministry of Foreign Affairs 9-10).

The second source of threat is related to the production and transportation of gas discovered in the region. The fact that Türkiye was not included in the partnership formed under the leadership of GCASC, Israel, Egypt, and Greece to transport the gas to be extracted from the Leviathan and Aphrodite fields to European markets and that the rights of the Turkish Cypriots were ignored created a double threat. This situation completely contradicts Türkiye's policy of being an energy hub (Ministry of Foreign Affairs 48-49). When Turkish Foreign Policy literature of the 2000s and 2010s are examined, it should be noted that Türkiye's strategy to become an energy hub has an important place (Coşkun and Carlson; Roberts; Bilgin,

“Energy”, “Energy Policy”; Tagliapietra; Yılmaz and Sever-Mehmetoğlu; Yılmaz-Bozkuş; Erşen and Çelikpala). For this, increasing the number of supplier countries on the one hand and reinforcing its geopolitical importance by becoming an energy transit route on the other hand forms the basis of Türkiye’s energy policy (İşeri and Bartan 114-115).

The EMGF, which is considered to be the most obvious development triggering Türkiye’s threat perception, was established on January 15, 2019, by the energy ministers of GCASC, Greece, Israel, Italy, Jordan, Palestine, and Egypt. It has gained the character of an international organization controversially as of September 2020 (AA, “Doğu Akdeniz”). The infrastructure of EMGF was prepared in the negotiations that started between GCASC, Greece, and Israel. The main objective in the establishment of the Forum was “to ensure the establishment of a sustainable partnership between the actors by increasing the cooperation with the producing countries and the consumer and temporary parties in the region” (Reuters, “Eastern Mediterranean”). It has been stated that the forum is open to the participation of all regional states, provided that they comply with the management principles (DW, “EastMed”).

Coastal countries not included in the forum are Türkiye, Syria, Lebanon, and Libya. These states are known to conflict with forum members on various levels. In this context, it can be claimed that EMGF has a conscious membership logic. Therefore, it was not surprising that Türkiye perceived the forum as being against itself. Some of the statements made in various meetings of the Forum served to strengthen the perception of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs Spokesperson Hami Aksoy said, “If the purpose of this forum was cooperation, Türkiye and Turkish Cypriots would have been invited as well. Formations established against Türkiye and the Turkish Cypriots will not contribute to peace and cooperation in the region” (Ministry of Foreign Affairs, “QA-3”).

While anti-Türkiye discourses came to the fore in various meetings attended by forum members, it is seen in the common texts that Türkiye is mentioned as the country challenging the regional peace and security. For example, in the final declaration of the Greece-Egypt-GCASC summit on October 8, 2019, Türkiye was held responsible for the Cyprus problem, terrorist groups in Syria, sending foreign terrorist fighters to Libya, and militarizing

the problem by violating the Cyprus EEZ (Press and Information Office of Republic of Cyprus). By responding to all the mentioned issues one by one, Türkiye emphasized that these three countries led to a deadlock in the problems to be resolved through dialogue (Ministry of Foreign Affairs, “No: 292”).

Continuing its struggle with EMGF members since 2019, Türkiye faced a new competitive environment in the following period. In particular, the approaches of countries such as France and the UAE have reinforced the perception of threat. While these two states increased their cooperation initiatives with the Forum member countries, they also carried out activities in the region to put Türkiye under pressure by blaming Türkiye. While increasing its military and diplomatic support to Greece, France is trying to change the balance of power. France takes an anti-Türkiye stance in the Eastern Mediterranean. It also became a member of EMGF in March 2021, despite Türkiye’s attempts (*MiddleEastMonitor*, “France”). The UAE, which has been involved in the Eastern Mediterranean issue in recent years and has planned an investment of 100 million dollars in the EastMed project, has been offered EMGF membership by Israel, (*Newsbeazer*). The UAE expresses its anti-Türkiye attitude and defines itself as in an alliance. The open statement of Foreign Minister Enver Gargaş that they are taking positions against Greece, Egypt, France and Türkiye is one of the obvious indicators of this situation (MED Dialogues).

Türkiye condemns EMGF at every opportunity and from time to time blocks ships operating in disputed areas. In addition to this, Türkiye, which also carries out its exploration and drilling activities, strives to discover new reserves. On the one hand, Türkiye develops the inventory of ships to be used in exploration and drilling activities, on the other hand, it mobilizes domestic industry technologies in the development of seismic exploration and drilling vessels (TPAO). Türkiye also notified the continental shelf boundaries in the Eastern Mediterranean region of Türkiye in a letter to the UN. Accordingly, while the continental shelf boundaries in the east are defined by coordinates, it has been declared that the midline is determined on the border with Egypt (UN, “Letter”). With the “Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Türkiye and the Government of National Accord of the State of Libya on the Limitation

of Maritime Jurisdiction in the Mediterranean” in November 2019, some of the western borders were designated and both the continental shelf and the EEZ boundary were determined (*Resmi Gazete*, “07.12.2019” 20-34).

The threats that are claimed to be the source of Türkiye’s alliance with the GNA in this study are threats originating from the Eastern Mediterranean. The developments in the region and the alliance that Türkiye thinks has been formed against itself are the main sources of threat in this sense. In this context, GCASC has started to act together with other regional countries such as Greece, Israel, and Egypt. This alliance has been institutionalized as EMGF and accuses Türkiye of acting against international law in the region and carries out a policy of isolating it in the region thanks to newly established external links (Çubukçuoğlu). Türkiye, which preferred a more moderate foreign policy at the beginning of the process, has taken steps to strengthen its presence in the region since 2017 because of the energy resources discovered in the region and the attitudes of the interlocutor countries that ignore the Cyprus problem. The complexity of the issue and the establishment of the EMGF led Türkiye to follow a balancing threat policy. To understand this behavior, it would be useful to consider the threat posed by the alliance in the context of Walt’s four components.

At the beginning of the process, while the actors with which Türkiye competed were Greece and GCASC, two important actors of the region such as Egypt and Israel were added to these states in the following period. The EU also joined the alliance by supporting GCASC for the possibility of overcoming its energy dependency, and by resorting to the threat of imposing sanctions on Türkiye (*Euronews*). In addition, international energy companies have also sided with GCASC and contributed to the emergence of a situation to the detriment of Türkiye. In the period following Türkiye’s becoming an active party to the civil war in Libya, the UAE and France also had significant effects on the balance of power with their pro-alliance attitudes. This situation also needs to be included in the analysis considering the ongoing process of establishing mutual alliances. France, with its new defense agreements with Greece (*GreekCityTimes*), and the UAE, with the financial support, carry out policies to increase the impact of the alliance. Ultimately, Türkiye faced an alliance that had the potential to be much more effective than the “aggregate power” of the GCASC and Greece.

The fact that Israel and Egypt, Türkiye's neighbors over the Mediterranean, are in the alliance alongside GCASC and Greece, triggers the "proximity" component. Türkiye, which argues that maritime jurisdiction areas should be limited with a multilateral agreement, remained alone in this process. This has led to the strengthening of the threat against it. On the other hand, Türkiye's recent militarization of its regional policy and the deterrence of this policy have faced limitations. The military exercises carried out by the opposing alliance in the region (such as Medusa-8, Medusa-9, and Eunomia), new arms agreements (France24) and the external support of the countries in the region have increased the "offensive capability" of this alliance. As the last component, "offensive intentions" has been the main motivation for Türkiye's balancing policy against the threat. The statements of EMGF members that Türkiye is a threat to peace in the region and that it should be put under pressure (Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs) have been one of the main indicators of the aggression of intentions. In addition, France and the UAE taking a similar stance and being a part of the alliance against Türkiye caused Türkiye to continue to worry in the post-2019 period.

As a result, all four components of threat in Walt's theory can be observed in the emerging alliance. Based on the theory, it is expected that Türkiye should follow alliance-building policies for balancing. Türkiye, which is only in alliance with the TRNC, has tried to follow a rational foreign policy in the context of choosing the most suitable ally. Having troubled relations with Israel since 2010 and with Egypt since 2013, Türkiye's disagreement with Syria, one of the other regional states, since the beginning of the civil war, and also its non-close relationship with Lebanon, limited its alternative ally options. At this point, it preferred to establish close relations with Libya, but the chaos and civil war in Libya forced Türkiye to join the civil war on the side of the GNA.

Türkiye's Libya Policy in the Context of Balancing the Threat

There is a relationship between Türkiye and Libya that feeds on the long-term historical past. After the NATO intervention against Gaddafi in 2011, these relations have transformed by adding new dimensions. After the intervention that Türkiye initially opposed, instability in Libya started and it still continues. Türkiye's policy in this process has transformed over time.

The support given by ideological affinity has evolved into direct involvement in the civil war in the post-2019 period. This process can be analyzed in three periods in terms of its relation to the Eastern Mediterranean issue.

2011-2014 Period: Ideological Approachment Period

When the conflicts started in Libya, Türkiye followed a policy of neutrality and prioritized the removal of Turkish workers from the country and securing its investments (Ministry of Foreign Affairs, “No: 54”). Türkiye initially opposed the idea of intervention, but it changed its stance on the condition that the Libyan people decide on the government in the post-intervention period (*DW*, “Türkiye’nin”). In the post-Gaddafi period, Türkiye sided with the National Transitional Council. It continued its policy under the headings of financial support, financing reconstruction projects, training of law enforcement officers, and technical assistance. At this point, it would be appropriate to consider Türkiye’s policy as a policy of influence rather than an alliance policy.

In this process, Türkiye carried out its policies to support the coming to power of the Muslim Brotherhood and other political Islamist parties. However, the Liberals won in the June 2014 elections. The debates on the legitimacy of the election and the increasing security problems led the House of Representatives to convene in Tobruk, while the National General Congress rejected this decision, called for foreign intervention, and extended its mandate (Szczeplankiewicz-Rudzka 231-232). At the end, civil war started in Libya. Instead of being a party, Türkiye has followed a policy that includes all actors. As Special Representative Emrullah İşler met with all actors in the cities of Tripoli, Tobruk, and Misrata in October 2014 and called for dialogue to end the conflicts (Ministry of Foreign Affairs, “No: 325”).

In this period, there was no significant relationship between Türkiye’s Libyan policy and the Eastern Mediterranean problem, and the Eastern Mediterranean issue was evaluated in terms of Greece and GCASC. These countries, on the other hand, have not yet started to pursue an alliance policy. On the contrary, the Muslim Brotherhood’s close relations with Türkiye, especially in Egypt in the post-Mubarak period, the abolition of the gas delivery application with Israel and the termination of the EEZ agreement with GCASC (Grigoriadis 130), responded to Türkiye’s expectations.

2015-2019 Period: Political/Economic/Diplomatic Support Period

In December 2015, Türkiye took a position alongside the government of reconciliation, which was accepted as the legitimate representative of Libya in the Libyan Political Treaty, and provided political, economic, and diplomatic support to the GNA led by Fayeż al-Sarrac. However, the Tobruk government did not recognize the GNA, and conflicts continued (Kekilli 160-162). In this process, the fact that Egypt, UAE, Jordan, and Saudi Arabia sided with the Tobruk Government led to the regionalization of the issue (Lacher 153). While the tendency of Turkish foreign policy to establish relations with actors with ideological affinity continues to be seen, the emphasis on the Eastern Mediterranean has been much less in question. However, while tension was observed in Libya-centered policies, the addressees of this were Egypt, UAE, and Saudi Arabia. Standing by the GNA, Türkiye did not add military tools to its policy. It preferred to provide economic, political, and diplomatic support.

During this period, new natural gas discoveries in the Eastern Mediterranean, bilateral (Egypt and GCASC) or trilateral (Greece, Greek Cypriot, and Israeli) negotiations, the increasing interest of the EU and some European countries (Italy and France), and international energy companies in the region have been the significant developments. These have led to the formation of an environment that threatens the interests of Türkiye which is against the process with various arguments. Türkiye's reaction was to use military vehicles when necessary to start its research and drilling activities, to prevent the activities carried out in the sovereignty and jurisdiction of its own and the Turkish Cypriots. Therefore, as of the period before 2019, Türkiye has not established a link between its Libya policy and the Eastern Mediterranean issue yet.

The Period After 2019: Direct/Military Intervention Period

The process in which Türkiye tried to balance the emerging threat with its Libya policy started in 2019. The conflicts between the Tripoli and Tobruk governments reached their peak in 2019 and Haftar started the Tripoli attack on April 4, 2019. The attacks resulted in the GNA repelling the attack and liberating Tripoli. Türkiye-GNA relations, on the other hand, were maintained at a high level and political, economic, and military

support was maximized. According to various claims, members of the Free Syrian Army also participated in the struggle and played an active role in the victory of the GNA (Joffé 685). The ceasefire agreement was realized with the proposal of Türkiye and Russia on January 12, 2020, and then new arrangements were decided at the conference held in Berlin (UN, The Berlin”). However, it was not possible to implement the Berlin decisions.

Türkiye’s involvement in the conflicts after the Tripoli attacks initiated by Haftar on April 4, 2019, led to significant changes in the course of the conflicts. Haftar’s forces, which made intense progress especially in April and May, were stopped at the end of May. Many media outlets claimed that Türkiye shipped a significant amount of military equipment to support the GNA (*AlMarsad*). LNA Spokesperson Ahmed al-Mismari also continued these allegations and drew attention to Türkiye’s support for the GNA (*AlJazeera*, “Libya”).

Although Türkiye does not accept the allegations that it provides military support to the GNA, it has not officially denied this. But since the end of 2019, it has started developing its relations with GNA through bilateral agreements. The first of these was the agreement limiting the maritime jurisdiction areas, while the other was the security and military cooperation agreement. Based on the second agreement, the GNA requested military assistance from Türkiye and this request was approved by the Turkish Grand National Assembly on January 2, 2020. Following this process, Türkiye both took part in the ceasefire negotiations with Russia and conveyed its technical and military support to the GNA forces. Türkiye has appointed a Lieutenant General in Libya; air defense systems, technological weapons, signal jammers, and much military equipment have been delivered to Libyan territory (*BBCNewsTürkçe*). In particular, unmanned aerial vehicles contributed to the GNA in the field (*AlJazeera*, *Largest Drone*). While there were allegations that Türkiye would establish an air, land, and naval base in Libya, the “Vatiyye Military Air Base”, which was allegedly under Türkiye’s control, was shot down by the LNA in July. Spokesperson Khaled al Mahjoub announced that similar attacks may continue and that they are at war with Türkiye (*MiddleEastEye*). The process continued until the ceasefire declaration on August 21. Afterward, the negotiations continued, and it was decided to take the country to the elections at the end of the

year by establishing a temporary unity government in March 2021 (*DW*, “Libya’da”).

In this period when alliance formations emerged in the Eastern Mediterranean, Türkiye reinforced its position on the side of the GNA and provided all kinds of assistance including military support. In the same period, EMGF was established. Determining its main objectives as the resolution of energy-centered issues in the region, the Forum described Türkiye’s claims as unfair and endeavored to isolate Türkiye. While Türkiye rejected these attempts, it also tried to create new options for itself. At this point, it started the period of direct involvement with the GNA in the civil war. In this context, the Türkiye-GNA alliance was formed against the EMGF alliance and the defense of the GNA became Türkiye’s priority. Ultimately, Türkiye institutionalized this alliance with two international agreements.

The relationship of these agreements with the Eastern Mediterranean has been frequently and officially announced by the decision-makers. In the statement of the Ministry of Foreign Affairs dated December 1, 2019, it was announced that Türkiye and Libya showed that they will not allow “fait accompli” with this agreement, explaining that Türkiye’s calls to its interlocutors regarding the limitation of jurisdiction within the framework of equity were not answered. In this process, Türkiye’s approach has been explained many times in the discussions on the decisions taken in the Parliament regarding Libya. In the negotiations on the delimitation of maritime jurisdiction areas with Libya on December 5, 2019, Nationalist Movement Party (MHP) Deputy İsmail Özdemir, Member of the Foreign Affairs Committee of the Grand National Assembly of Türkiye, described the developments as unlawful and stated that “the agenda that Greece tried to put into effect with the Greek Cypriot Administration of Cyprus, Egypt, Israel, and other regional countries” could come to an end thanks to the Memorandum. (*TBMM Tutanak Dergisi*, “05.12.2019”). In the negotiations for the ratification of the Security Agreement, then Justice and Development Party (AK Party) Deputy and Chairman of the 75th Term UN General Assembly Volkan Bozkır said, “Today we show the unity and solidarity that our Supreme Assembly has always shown for the effective protection and safeguarding of our country’s interests in the Eastern Mediterranean and North Africa. I believe that they will reveal it once again”, drawing attention

to the connection between the agreement and the Eastern Mediterranean issue (*TBMM Tutanak Dergisi*, “21.12.2019”).

This issue was frequently mentioned in the negotiations of the resolution to send troops to Libya. MHP Group Deputy Chairman Erkan Akçay emphasized the importance of the agreement to protect Türkiye’s rights and interests in the Eastern Mediterranean in his speech in which he stated that “an alliance of evil has been established against Türkiye in the Eastern Mediterranean”. Former Minister of National Defense and AK Party Deputy İsmet Yılmaz also described the memorandums as “a very important response to Greece and the countries that support it, who want to condemn Türkiye to the Gulf of Antalya”. Libya Special Representative and AK Party Deputy Emrullah İşler, on the other hand, pointed out the relationship between Libya and the Eastern Mediterranean policy, stating that ensuring unity, solidarity, and integrity in Libya is complementary to the steps of “following Türkiye’s national interests in the Eastern Mediterranean” (*TBMM Tutanak Dergisi*, “02.01.2020”).

In the ministry statement dated January 9, 2020, it was stated that contrary to the allegations that Türkiye was acting with an expansionist understanding, the agreements that Türkiye signed with the legitimate government of Libya in accordance with international law were “response to the parties trying to ignore Türkiye and the Turkish Cypriots in the Eastern Mediterranean”. On May 11, 2020, the Ministers of Foreign Affairs of Greece, Egypt, UAE, France, and GCASC, declared their condemnation of Türkiye’s intervention in the Libyan Civil War and its activities in the Eastern Mediterranean and referred to the memorandums (Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs). In the response of the Ministry of Foreign Affairs to this declaration, it was declared that these states took advantage of the chaos in Libya and engaged in unlawful activities. It has been declared that the countries participating in the declaration constitute the front against Türkiye, Libya, and the TRNC. In the same text, this alliance was defined as the “alliance of evil” and it was emphasized that this alliance constituted the main axis of Türkiye’s struggle (Ministry of Foreign Affairs, “QA-33”).

Since 2019, Türkiye has sided with the GNA in the Libyan Civil War and has increased this support by including its military vehicles. While the conflicts in Libya have continued since 2014, Türkiye’s only recent support

has been made possible when it started to evaluate Libya and the Eastern Mediterranean problem together, as can be understood from the official discourses. The alliance has directed Türkiye to balance the threat and Türkiye has started to act together with the GNA, which already has good relations but whose power is in danger due to the internal problems. While the Libyan alliance provided Türkiye with a new area of action in the Eastern Mediterranean, it created an opportunity to carry Türkiye's arguments on a legal basis especially regarding the limitation of maritime jurisdiction areas.

Conclusion

In this study, Türkiye's foreign policy towards Libya since 2019 has been analyzed in the context of the balance of threat theory. The Libyan policy was designed as a response to the alliance that was established against Türkiye in the Eastern Mediterranean. This alliance was institutionalized through the EMGF and created an Eastern Mediterranean projection without Türkiye. Four components of threat in Walt's theory were observed in the development of the issue. Based on the theory, it is seen that Türkiye pursues alliance-building policies to balance the threat. The main result of the study is that Türkiye's main priority is to protect its interests in the Eastern Mediterranean which it believes are under threat.

Adding legal instruments to its militarized foreign policy in the region with the agreement signed with Libya, Türkiye strives to help the GNA gain control. Otherwise, it will mean that Türkiye's gains will be lost. Therefore, Türkiye considers its Libya policy and its interests originating from the Eastern Mediterranean together and maintains its insistence on its Libya policy. Struggling for Libya's stabilization under the leadership of the GNA, Türkiye is trying to create a favorable arrangement in the Eastern Mediterranean thanks to the GNA.

Examining Türkiye's policy in the context of the balance of threat theory provides a functional infrastructure for Türkiye's possible alliance policies in the next period. As in the case of Libya, it would not be surprising that Türkiye would seek to develop its own alliance in the future. Constructive messages by Türkiye especially towards Egypt (*TRTWorld*) can be considered as a part of this strategy. These messages resulted in the start of mutual negotiations as of March 2021 (*AA*, "Dışişleri"). In addition to this, it can be

said that there is an increasing tendency to make the maritime jurisdiction delimitation agreement with Libya similar to Israel. Retired Rear Admiral Cihat Yaycı, who is also considered as the drafter of the Libyan agreement, included the details of the possible agreement in an article they prepared with Zeynep Ceyhan and discussed the advantages of this agreement for both sides. This possibility seems important as it will cause Türkiye's theses to find a response in another coastal country.

Furthermore, the discovery of a common mechanism in Libya with the EU members such as Italy and Malta is considered as a possibility, although Italy has concerns (*LibyaHerald*). In this process, the new military cooperation agreement signed between Italy and the GNA can be seen as an important development. The Minister of Defense of the GNA announced this agreement by saying "Agreements to develop bilateral cooperation, which started with the Turkish and Qatari allies, have also been made with Italy" (*MiddleEastMonitor*, "Libya's"). It is again a strong possibility that the common stance on Libya will affect the EU's policy towards Türkiye regarding the Eastern Mediterranean issue.

Türkiye is pursuing a strategy of starting negotiations in which its expectations will be taken into account in the Eastern Mediterranean issue, with the possibility of its Libya policy yielding results. For this reason, Türkiye attaches importance to the Türkiye-Greece talks at NATO. Minister of National Defense Hulusi Akar made a statement after the Greek side did not participate in the technical talks planned to be held on November 30, 2020: "We are not the ones who increase the tension and escalate the events. We try to do our best to solve our problems by talking and negotiating. Unfortunately, our neighbor stubbornly refrains from talking and negotiating on this issue, and is looking for solutions at other doors," and stated that Greece had closed its diplomatic channels (Ministry of National Defense). At this point, it should be noted that Greece mostly takes initiatives with the EU and carries out a strategy of making sanctions decisions against Türkiye.

The process regarding the Eastern Mediterranean issue continues in a tense nature as of March 2021. While Türkiye continues its balancing policy towards the threat, the alliance policies of other states continue to expand. In this context, possible developments such as new discoveries that Türkiye

may make in the region, negotiations with the EU and NATO, and possible new relations with other regional countries are considered possibilities that have the potential to be effective in the transformation of the process and therefore the strategies.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

References

- AA. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Mısır'la diplomatik düzeyde temaslarımız başladı." 12.03.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-misirla-diplomatik-duzeyde-temaslarimiz-basladi/2173448>.
- AA. "Doğu Akdeniz Gaz Forumu Kahire Merkezli Bölgesel Bir Örgüte Dönüştü." 22.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dogu-akdeniz-gaz-forumu-kahire-merkezli-bolgesel-bir-orgute-donustu/1981751>.
- Adler-Nissen, Rebecca, and Vincent Pouliot. "Power in practice: Negotiating the international intervention in Libya." *European Journal of International Relations*, vol. 20, no. 4, 2010, pp. 889-911.
- AlJazeera*. "Largest Drone War in the World: How Airpower Saved Tripoli." 28.05.2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/5/28/largest-drone-war-in-the-world-how-airpower-saved-tripoli>.
- AlJazeera*. "Libya: Haftar Bans Flights, Boats from Turkey." 29.06.2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/6/29/libya-haftar-bans-flights-boats-from-turkey>.
- AlMarsad*. "Turkey Sends Weapons and Armoured Vehicles to Tripoli." 18.05.2019, <https://almarsad.co/en/2019/05/18/turkey-sends-weapons-and-armoured-vehicles-to-tripoli-evidence-posted-by-samoud-brigade/>.
- Aydın, Mustafa, and Cihan Dizdaroğlu. "Levantine Challenges on Turkish Foreign Policy." *Uluslararası İlişkiler*, vol. 15, no. 60, 2018, pp 89-103.
- Başeren, Sertaç Hami. *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*. Türk Deniz Araştırmaları Yayınları, 2010.
- BBCNewsTürkçe*. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk askeri Libya'ya peyderpey gidiyor." 06.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51003190>.
- Bilgin, Mert. "Energy and Turkey's Foreign Policy: The Link Between State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement." *Turkish Policy Quarterly*, vol. 9, no. 2, 2010, pp. 81-92.

- Bilgin, Mert. "Energy Policy in Turkey: Security, Markets, Supplies and Pipelines." *Turkish Studies*, vol. 12, no. 3, 2011, pp. 399-417.
- Bock, Andreas M. et al. "If You Compress the Spring, It will Snap Back Hard: The Ukrainian Crisis and the Balance of Threat Theory." *International Journal*, vol. 70, no. 1, 2015, pp. 101-109.
- Bowlus, John V. "Eastern Mediterranean Gas: Testing the field". *ECFR*. https://ecfr.eu/special/eastern_med/gas_fields.
- Cooper, Scott. "State-Centric Balance of Threat Theory." *Security Studies*, vol. 13, no. 2, 2003, pp. 306-349.
- Coşkun, Bezen Balamir, and Richard Carlson. "New Energy Geopolitics: Why does Turkey Matter?" *Insight Turkey*, vol. 12, no. 3, 2010, pp. 205-220.
- Çubukçuoğlu, S. Süha. "Energy Alliance in a Turbulent Region." 2020, <http://www.energypolicyturkey.com/energy-alliance-in-a-turbulent-region-the-implications-of-the-east-med-gas-forum-for-turkey-and-north-cyprus-trnc/>.
- DW. "EastMed Gas Forum fuels energy diplomacy in troubled region." 08.10.2020, <https://www.dw.com/en/eastmed-gas-forum-fuels-energy-diplomacy-in-troubled-region/a-55206641>.
- DW. "Libya'da tarihi meclis oturumu." 10.03.2021, <https://www.dw.com/tr/libyada-tarihi-meclis-oturumu/a-56827485>.
- DW. "Türkiye'nin Libya politikasına eleştiri." 16.03.2011, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-libya-politikas%C4%B1na-ele%C5%9Ftiri/a-14943958>.
- Erşen, Emre, and Mitat Çelikpala. "Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia." *Energy Policy*, no. 128, 2019, pp. 584-592.
- Euronews*. "AB, Doğu Akdeniz Nedeniyle Türkiye'ye Yaptırım Uygulamak İçin Düğmeye Bastı." 11.11.2019, <https://tr.euronews.com/2019/11/11/ab-dogu-akdeniz-nedeniyle-turkiyeye-yaptirim-uygulamak-icin-dugmeye-basti>.
- Evaghorou, Evaghoras L. "Energy Developments in the Eastern Mediterranean Region and Geostrategic Implications on the Cyprus Issue." *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, vol. 13, no. 1, 2020, pp. 109-133.
- France24*. "Greece Announces Major Arms Purchase as Turkey Tension Rises." 12.09.2020, <https://www.france24.com/en/20200912-greece-announces-major-arms-purchase-as-turkey-tension-rises>.
- Gause III, Gregory. "Balancing What? Threat Perception and Alliance Choice in the Gulf." *Security Studies*, vol. 13, no. 2, 2003, pp. 273-305.
- GreekCityTimes*. "Greece to sign defence deal with France." 16.02.2020, <https://greekcitytimes.com/2020/02/26/greece-to-sign-defence-deal-with-france/>.

- Grigoriadis, Ioannis. "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?" *Middle East Policy*, vol. 21, no. 3, 2014, pp. 124-133.
- Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs. "Joint Declaration adopted by the Ministers of Foreign Affairs of Cyprus, Egypt, France, Greece and the United Arab Emirates." 11.05.2020, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/joint-declaration-adopted-by-the-ministers-of-foreign-affairs-of-cyprus-egypt-france-greece-and-the-united-arab-emirates-11052020.html>.
- İşeri, Emre, and Ahmet Çağrı Bartan. "Turkey's Geostrategic Vision and Energy Concerns in the Eastern Mediterranean Security Architecture: A View from Ankara." Zenonas Tziarras (ed.) *The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral Partnerships and Regional Security*. PRIO Cyprus Centre, 2019, pp. 111-124.
- Janković, Slobodan. "The South and East Mediterranean Power Struggle: Cases of Libya and Syria." *The Review of International Affairs*, vol. 71, no. 1178, 2020, pp. 79-97.
- Joffé, George. "Libya: The New Geopolitical Arena." *The Journal of North African Studies*, vol. 25, no. 5, 2020, pp. 681-688.
- K., Vinayaraj V. "India as a Threat: Bangladeshi Perceptions." *South Asian Survey*, vol. 16, no. 1, 2009, pp. 101-118.
- Kekilli, Emrah. "Anatomy of the Libyan Crisis." *Insight Turkey*, vol. 19, no. 3, 2017, pp. 160-162.
- Lacher, Wolfram. *Libya's Fragmentation Structure and Process in Violent Conflict*. I.B. Tauris, 2020.
- LibyaHerald*. "Increased Turkish, Maltese Italian Diplomacy with Libya." 07.08.2020, <https://www.libyaherald.com/2020/08/07/increased-turkish-maltese-italian-diplomacy-with-libya-the-development-of-a-new-tripartite-relationship-as-italy-attempts-to-pushback/>.
- Lindenstrauss, Gallia et al. "The Perils of the Turkey-Libya Maritime Delimitation Deal." *INSS Insight*, no. 1238, 2019.
- Málnásky, András. "Change of Direction in Turkey's Africa Policy. What is Behind the Turkish Intervention in Libya?" *Strategic Impact*, no. 1, 2020, pp. 74-84.
- MED Dialogues. "Dialogue with Anwar Gargash." 26.11.2020, <https://med.ispionline.it/agenda/dialogue-with-anwar-gargash/>.
- MiddleEastEye*. "Jets Hit Libyan Airbase Recently Captured by Turkish-Backed Forces." 05.07.2020, <https://www.middleeasteye.net/news/jets-hit-libyas-al-watiya-airbase-where-turkey-may-build-base-sources-say>.

- MiddleEastMonitor*. “Libya’s Defence Minister Announces Military Agreement with Italy.” 05.12.2020, <https://www.middleeastmonitor.com/20201205-libyas-defence-minister-announces-military-agreement-with-italy/>.
- MiddleEastMonitor*. “France joins east Mediterranean gas forum.” 11.03.2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210311-france-joins-east-mediterranean-gas-forum/>.
- Ministry of Foreign Affairs. “2021 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız.” 2020, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2021-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf.
- Ministry of Foreign Affairs. “No: 12, 09.01.2020.” https://www.mfa.gov.tr/no_12_gkry-ve-misir-tarafindan-yapilan-ortak-aciklama-hk.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “No: 292, 09.10.2019.” https://www.mfa.gov.tr/no_292_misir-yunanistan-gkry-zirvesi-hk.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “No: 325, 20.10.2014.” https://www.mfa.gov.tr/no_325_20-october-2014_press-release-regarding-the-visit-of-special-representative-mr_emrullah-%c4%b0%c5%9fler-to-libya.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “No:18, 30.01.2007.” https://www.mfa.gov.tr/p_30-january-2007_press-release-regarding-the-efforts-of-the-greek-cypriot-administration-of-southern-cyprus-to-sign-bilateral-agreements-concerning-maritime-jurisdiction-areas-with-the-countries-in-the-eastern-mediterranean_br__p.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “No:54, 22.02.2011.” http://www.mfa.gov.tr/no_54_22-subat-2011_libya_daki-gelismeleri-degerlendirmek-amaciyla-bakanligimizda-yapilan-koordinasyon-toplantisi-hk_tr.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “QA-3, 16.01.2020.” https://www.mfa.gov.tr/sc_-3_dogu-akdeniz-gaz-forumu-hk-sc.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “QA-33, 11.05.2020.” https://www.mfa.gov.tr/sc_-33_gkry-ortak-bildiri-hk-sc.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs. “QA-73, 01.12.2019.” https://www.mfa.gov.tr/sc_-73_yunanistan-ve-misir-aciklamalari-hk-sc.en.mfa.
- Ministry of National Defense. “Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar, Video Telekonferans Yöntemiyle Toplantı Yaptı.” 30.11.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/30112020-84632>.
- Newsbeezzer*. “Israel’s Invitation to UAE to Participate in Eastern Mediterranean Gas Forum!” 24.09.2020, <https://newsbeezzer.com/turkeyeng/latest-news-israels-invitation-to-uae-to-participate-in-eastern-mediterranean-gas-forum/>.
- Özdemir, Çağatay. “The United States-Backed Containment of Turkey in the Eastern Mediterranean.” *Insight Turkey*, vol. 22, no. 2, 2020, pp. 111-126.

- Press and Information Office of Republic of Cyprus. "Joint Declaration of the 7th Egypt – Cyprus – Greece Trilateral Summit." 08.10.2019, <https://www.pio.gov.cy/en/press-releases-article.html?id=10013#flat>.
- Priess, David. "Balance of Threat Theory and the Genesis of the Gulf Cooperation Council: An Interpretative Case Study." *Security Studies*, vol. 5, no. 4, 1996, pp. 143-171.
- Prontera, Andrea, and Mariusz Ruzsel. "Energy Security in the Eastern Mediterranean." *Middle East Policy*, vol. 24, no. 3, 2017, pp. 145-162.
- Resmi Gazete*. 03.01.2020, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/01/20200103.pdf>.
- Resmi Gazete*. 07.12.2019, <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf>.
- Reuters. "Eastern Mediterranean Countries to form Regional Gas Market." 14.01.2019, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-energy-gas-idUSKCN1P81FG>.
- Reuters. "Turkish Blockade of Ship off Cyprus is out of Eni's Control: CEO." 16.02.2018, <https://www.reuters.com/article/us-cyprus-natgas-turkey-eni/turkish-blockade-of-ship-off-cyprus-is-out-of-enis-control-ceo-idUSKCN1G01K0>.
- Roberts, John. "Turkey as a Regional Energy Hub." *Insight Turkey*, vol. 12, no. 3, 2010, pp. 39-48.
- Rose, William, and Eliza Van Dusen. "Sudan's Islamic Revolutions as a Cause of Foreign Intervention in its Wars: Insights from Balance of Threat Theory." *Civil Wars*, vol. 5, no. 3, 2002, pp. 1-64.
- Snyder, Glenn H. "Alliance Theory: A Neorealist First Cut." *Journal of International Affairs*, vol. 44, no. 1, 1990, pp. 103-123.
- Szczepankiewicz-Rudzka, Ewa. "Patterns of Libya's Instability in the Aftermath of the Collapse of Gaddafi's Regime." *African Studies*, no. 42, 2016, pp. 227-246.
- Tagliapietra, Simone. "Turkey as a Regional Natural Gas Hub: Myth or Reality?" *FEEM Working Paper*, no 2, 2014.
- Tarus, Triinu, and Matthew Crandall. "Is Russia a Threat to Estonian Energy Security?" *Baltic Journal of Political Science*, no. 1, 2012, pp. 77-91.
- Taş, Hakkı. "The Formulation and Implementation of Populist Foreign Policy: Turkey in the Eastern Mediterranean." *Mediterranean Politics*, 2020 (Online first).
- TBMM Tutanak Dergisi*. 02.01.2020, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem27/yil3/ham/b04101h.htm>.

- TBMM Tutanak Dergisi*. 05.12.2019, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem27/yil3/ham/b02701h.htm>.
- TBMM Tutanak Dergisi*. 21.12.2019, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem27/yil3/ham/b04001h.htm>.
- TPAO. "Faaliyet Alanları." <https://www.tpao.gov.tr/deniz>.
- TRNC Public Information Office. "Çavuşoğlu: EU's position in the Eastern Mediterranean is Unjust." 11.09.2020, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/en/cavusoglu-eus-position-in-the-eastern-mediterranean-is-unjust/>.
- TRTWorld*. "Is Turkey-Egypt Rapprochement in the Eastern Mediterranean Possible?" 14.10.2020, <https://www.trtworld.com/magazine/is-turkey-egypt-rapprochement-in-the-eastern-mediterranean-possible-40578>.
- UN. "Letter Dated 18 March 2019." 2019, <https://undocs.org/en/A/73/804>.
- UN. "The Berlin Conference on Libya Conference Conclusions." 2020, https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/berlin_conference_communique.pdf.
- Walt, Stephen M. "Alliance Formation and the Balance of World Power." *International Security*, vol. 9, no. 4, 1985, pp. 3-43.
- Walt, Stephen M. "Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia." *International Organization*, vol. 42, no. 2, 1988, pp. 275-316.
- Walt, Stephen M. "Alliances in Theory and Practice: What Lies Ahead?" *Journal of International Affairs*, vol. 43, no. 1, 1989, pp. 1-17.
- Walt, Stephen M. *The Origins of Alliance*, Cornell University Press, 1990.
- Walt, Stephen M. "Alliances, Threats, and U.S. Grand Strategy: A Reply to Kaufmann and Labs." *Security Studies*, vol. 1, no. 3, 1992, pp. 448-482.
- Walt, Stephen M. "The Progressive Power of Realism." *The American Political Science Review*, vol. 91, no. 4, 1997, pp. 931-935.
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley, 1979.
- Winrow, Gareth M. "Discovery of Energy Reserves in the Levant and Impacts on Regional Security." *Uluslararası İlişkiler*, vol. 15, no. 60, 2018, pp. 45-57.
- Wivel, Anders. "Balancing Against Threats or Bandwagoning with Power?" *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 21, no. 3, 2008, pp. 289-305.
- Yaycı, Cihat, and Zeynep Ceyhan. "Israel is Turkey's Neighbor Across the Sea: Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas between Turkey and Israel." *Turkeyscope*, vol. 4, no. 8, 2020, pp. 1-9.
- Yılmaz, Şuhnaz, and Duygu Sever-Mehmetoğlu. "Linking Foreign Policy and Energy Security: An Asset or a Liability for Turkey?" *Uluslararası İlişkiler*, vol. 13, no.52, 2016, pp. 105-128.
- Yılmaz-Bozkuş, Remziye. "Analysis of Turkey's Role as a Possible Energy Hub." *GeoJournal*, vol. 84, no. 5, 2018, pp. 1353-1364.

Türk Dış Politikasında Libya İç Savaşı ve Doğu Akdeniz Meselesi Arasındaki Bağ: Tehdidin Dengelenmesi*

Sami Kiraz**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin geleneksel dış politikasından bir farklılaşma olarak görülebilecek olan 2019 yılından itibaren Libya İç Savaşı'na aktif bir taraf olarak dahil olmasının arkasında yatan motivasyonu tespit etmektir. Çalışmada Türkiye'nin 2011 yılından itibaren benzer bir nitelik gösteren Libya çatışmalarına ancak Doğu Akdeniz'de hayati çıkarlarını tehdit ettiğine inandığı Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurulmasından sonra dahil olduğu iddia edilmektedir. Bu dönüşüm çalışmada, Walt'un tehdit dengesi kuramı bağlamında açıklanmakta ve Türkiye'nin Libya politikasının esasında Doğu Akdeniz bölgesinde kendisine karşı oluşan ittifakın yarattığı tehdide yönelik bir dengeleme politikası olduğu savunulmaktadır. Ayrıca, Ulusal Mutabakat Hükümeti öncülüğündeki Libya'da istikrarın sağlanmasının, Türkiye tarafından bölgede kendi ittifak politikasının çok önemli bir parçası olarak görüldüğü de çalışmanın temel bulgularındandır.

Anahtar Kelimeler

Dengeleme Politikası, Doğu Akdeniz Gaz Forumu, Libya İç Savaşı, Ulusal Mutabakat Hükümeti, Tehdit Dengesi Kuramı.

* Geliş Tarihi: 22 Mart 2021 – Kabul Tarihi: 11 Mart 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kiraz, Sami. "The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy: Balancing the Threat." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 95-122.

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Çorum/ Türkiye

ORCID: 0000-0002-6987-9856

samikiraz@hitit.edu.tr

Связь между гражданской войной в Ливии и проблемой Восточного Средиземноморья во внешней политике Турции: уравнивание угрозы*

Сами Кираз**

Аннотация

Данная статья направлена на выявление основной мотивации участия Турции в качестве одной из активных сторон в гражданской войне в Ливии с 2019 года, что можно рассматривать как отклонение от традиционной внешней политики страны. Турция вмешалась в ливийский конфликт после создания Восточно-средиземноморского газового форума (EMGF), который, по ее мнению, угрожает ее жизненно важным интересам в регионе. В данном исследовании участие Турции описывается в контексте теории баланса угроз Стивена М. Уолта. Утверждается, что ливийская политика Турции, по сути, является политикой балансирования против угрозы, исходящей от альянса, против ее интересов в регионе Восточного Средиземноморья. Далее утверждается, что поддержание стабильности в Ливии во главе с Правительством национального согласия (ПНС) является очень важной частью политики регионального альянса Турции.

Ключевые слова

Балансирующая политика, Восточно-средиземноморский газовый форум, гражданская война в Ливии, Правительство национального согласия, теория баланса угроз.

* Поступило в редакцию: 22 марта 2021 г. – Принято в номер: 11 марта 2022 г.

Ссылка на статью:

Kiraz, Sami. "The Link between Libyan Civil War and the Eastern Mediterranean Issue in Turkish Foreign Policy: Balancing the Threat." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 95-122.

** Доц., д-р, Хеттский Университет, Факультет экономики и управления, кафедра международных отношений – Чорум / Турция
ORCID: 0000-0002-6987-9856
samikiraz@hitit.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924*

Erkam Temir**

Öz

Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi'nin Ağustos 1922-Nisan 1924 tarihleri arasında yayımlanmış Sovyet karikatürlerine nasıl yansıdığı SSCB'nin en eski ve ünlü siyasi mizah dergisi olan *Krokodil* dergisi örneğinde analiz edilmiştir. Makalede ilkin SSCB'de karikatürün propaganda amacıyla kullanımına değinilmiş ve *Krokodil* dergisi ile ilgili kronolojik bilgi sunulmuştur. SSCB'nin dönemin Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu havaya uygun bir şekilde Ankara Hükümeti'nin destekçisi olması nedeniyle, ilgili karikatürlerde Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi'nin ise olumsuz temsil edildiği varsayılmıştır. Belirtilen zaman aralığında yayımlanmış karikatürler taranmış ve tespit edilen karikatürler görsel retorik analizi ile analiz edilerek varsayım sınanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda *Krokodil* dergisinde 1922-1924 yılları arasında yayımlanmış karikatürlerde Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi'nin ise olumsuz bir şekilde temsil edildiği doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

SSCB, *Krokodil* dergisi, karikatür, Mustafa Kemal, Vahdeddin, Abdülmecid, görsel retorik analizi.

* Geliş Tarihi: 07 Ocak 2021 – Kabul Tarihi: 15 Nisan 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Temir, Erkam. "Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924." *bilig*, no. 104, 2023, ss. 123-151.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü – Kastamonu/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4387-2728
erkamtemir@gmail.com

Giriş

Karikatürler, sadece birer güldürü unsuru değil, kimi zaman gündemi belirleyen kimi zaman uluslararası boyutta krizlere neden olabilen çizimlerdir. Uzun metinlerin oluşturamayacağı etkiyi ve akılda kalıcılığı tek bir karikatür kısa bir sürede oluşturabilir. Karikatürler kitleleri harekete geçirme veya onlarda bir tutum oluşturma açısından önemli araçlardır. Özellikle siyasi karikatürler geçmişten günümüze propagandanın önemli öğelerinden olmuştur. Her ikisi de akılda kalıcı ve etkileyici olan mizah ile görselin karikatürde birleşmesi onu daha da cazip ve tesirli hale dönüştürmektedir. Bu nedenle karikatür propaganda için oldukça elverişli bir araç haline gelmektedir.

SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ise karikatürleri etkin bir propaganda aracı olarak kullanan ülkeler arasında en önlere yer almaktadır. Nitekim SSCB’de sadece bu amaçla farklı konularda propaganda üreten *Smehaç* (Смехач - Kahkaha 1923), *Projektor* (Прожектор - Projeكتور 1923), *Krasnaya Niva* (Красная Нива - Kırmızı Arazi 1923), *Bezbojnik* (Безбожник - Ateist/Tanrısız 1923) gibi çok sayıda karikatür dergisi yayımlanmıştır. SSCB’nin en eski ve ünlü siyasi mizah dergisi ise *Krokodil* (Крокодил - Timsah) dergisidir.

Bu çalışmada siyasi karikatürlerin propaganda amacıyla ne şekilde kullanıldığını analiz edebilmek için *Krokodil* dergisinde Ağustos 1922 - Nisan 1924 arasında (SSCB’de derginin ilk sayısının yayımlandığı tarihten Türkiye’de halifeliğin kaldırıldığı tarihe¹ kadar olan dönem) yayımlanan karikatürler taranarak Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi hakkındaki karikatürler görsel retorik analizi ile çözümlenmiştir. Bu dönemin (son iki ay hariç) Lenin’in iktidarda olduğu dönem olması açısından da önemli ve tutarlı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu dönem Kurtuluş Savaşı’nın yaşandığı, Lozan görüşmelerinin ve antlaşmasının yapıldığı, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edildiği, saltanatın ve halifeliğin ilga edildiği özete yoğun gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir.

Bu dönemde Moskova, Ankara Hükümeti’nin en önemli ortaklarından biri olmuştur. Tellal’a göre (156-162) bunun başlıca nedenlerinden biri hem Moskova’nın hem de Ankara Hükümeti’nin “düşmanımın düşmanı dostumdur” anlayışıyla hareket etmesidir. Ankara Hükümeti (Kafkaslarda Bolşevik yönetimin kurulmasına ses çıkarılmamak kaydıyla) bu ilişkilerin doğu

cephesini güvenceye alacağını ve böylelikle tüm gücünü batı cephesine aktarma fırsatı bulacağını düşünmektedir. Nitekim Ankara Hükümeti'yle ilk iletişim kuranlardan biri Moskova'dır. SSCB Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul eden ilk ülkedir. Ankara Hükümeti'nin batıyla kuracağı ilişkilerde Sovyetleri bir koz olarak kullanmak istemesi de önemli bir gerekçedir. Moskova ise İngiltere tarafından desteklenen Yunanistan'a karşı Ankara'nın kazanacağı zaferin, İngiltere'nin sömürüsü altında yaşayan Müslümanları uyandırabilme ihtimalini değerlendirmektedir. Ayrıca bu dönemde Ruslar Türkiye'nin kazanacağı zaferin Moskova'nın güney cephesini güvenceye alacağını ve Boğazların müttefikler yerine Türkiye'nin kontrolü altında olmasının kendi lehlerine olacağını ummaktadır. Böylelikle Moskova soyutlanmaktan kurtulmuş olacaktır. Ankara Hükümeti ile kurulan ilişkiler aynı zamanda Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan halklarıyla kurulan ilişkiler için iyi bir referans olacaktır. Öte yandan Moskova'nın Ankara Hükümeti'ne Bolşevizm'i benimsetme arzusu da bulunmaktadır.

SSCB, Propaganda ve Karikatür

“Propaganda, kolektif tutumların, önemli sembollerin manipülasyonu ile yönetilmesidir” (Lasswell 627) ve devletlerin kamuoyunu etkilemek için kullandığı en önemli yöntemlerden biridir (Bell 65). 1917 yılından itibaren RSFSR (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) ve SSCB etkin ve sistemik olarak propaganda faaliyetleri yürütmüştür.

Lenin ve destekçileri, insani ilişkileri dönüştürmenin ve *yeni komünist insanı* şekillendirmenin tarihi bir görev olduğuna inanmışlardı. Ancak davalarının doğruluğuna olan inançları onları toplumun hayal gücünü ve bakış açılarını şekillendirme gerekliliğine karşı kayıtsız bırakmadı. Sosyal bir hareketin başarısı için sanatın kullanımı ve ikna stratejilerinin öneminin farkındalardı. Komünist propaganda adeta “haçlı gayretini profesyonel beceri ile birleştiren” zorlu bir süreçtir. Lenin'in Marksizm'ini güçlü kılan unsur, siyasal iletişimin gücüne dikkat çekmesidir. Lenin, propagandanın politik bir araç olarak oldukça önemli olduğunu düşünmekte ve iletişimin rolüne vurgu yapmaktadır. “Kelimeler ve resimler, Moskova'nın kapitalizmin toplumsal düzenini zayıflatma ve toplumu Marksist-Leninist temeller üzerinde yeniden inşa etme mücadelesinde mermilerden veya Ruble'den daha sürekli ve belki de daha hayati bir rol oynamıştır” (Barghoor vii-6). Bu nedenle

propaganda SSCB'nin kuruluşundan çöküşüne kadar hayati önem verdiği konulardan birisi olmuştur.

Sovyetler, propaganda denilince akla ilk gelen ülkelerdendir. Öyle ki Lenin türü propaganda olarak adlandırılmış bir propaganda modeli bile türemiştir. Lenin türü propagandada hemen her şey bir fırsat niteliğindedir ve propaganda “devletin politik, ekonomik ve kültürel çalışmalarının bütünü içinde erir” (Domenach 31-39). Gözlemciler ve tarihçilere göre Sovyet propagandası posterlerde, broşürlerde ve gazetelerde özetle her yerdedir (Starks 5). Savaşlar, grevler ve skandallar propagandacının fırsatlarıdır. Lenin türü propagandacı için taktikler durağan değildir. En önemli özelliklerinden biri çok çeşitli bir basın alanına yayılmasıdır. Sovyetler Birliği'nde, aslında birbirinin benzeri olan çok sayıda meslek ve bölge dergisi yayımlanmakta ve her bir dergi kendi kamuoyuna ve farklı ilgi alanlarına yönelik propaganda faaliyeti yürütmekteydi. Kısaca Lenin'in bir propagandacı ordusu olduğu söylenebilir. Komünist propagandanın önemli özelliklerinden biri, yayımlandığı basının çeşitliliğiydi (Domenach 266-270). Özetle SSCB'de tüm yayın organları iktidarın propaganda aracıydı (Temir vd. 66).

Karikatür ise belirli parametreleri izleyerek ve sadık sunumları abartarak bir kişinin görünüşünün seçilen yönlerini vurgular (Ross 286). Bir mizah ögesi olan karikatür propagandanın önemli unsurlarından biridir. İtalyanca *caricare* (yüklemek) kelimesinden türemiştir ve böylece bu sanatı *aşırı yüklü temsil* olarak tanımlamak mümkündür. Tarihi antik çağlara kadar dayanmaktadır. Güdüleri tam olarak bilinmese de Antik Mısır'da insanların hayvanlara benzetilerek resmedilmesi ilk karikatür örneklerindedir. III. Ramses dönemine ait bir papirüste bir aslanın bir antilopla dama oynadığı, aslanın yanında bir sırtlanın flüt çaldığı ve bir kedinin sopa salladığı bir çizim bulunmaktadır. Bu çizimin Mısır Ölüler Kitabı'nda (Ra Nu Pert Em Hru) dama oynayan iki insanın parodisi olduğu düşünülmektedir. Karikatür örnekleri olarak adlandırılacak benzer çizimleri Hint frensklerinde, Eski Yunan'da ve eski tarihlerde birçok farklı kültürde görmek mümkündür. Karikatür geçmişte genellikle otoriteye karşı bir silah olarak kullanılmıştır (Lynch 1-12). Sonrasında karikatürün gücü devletler tarafından da keşfedilmiş ve karikatürler devletlerin propaganda aracı olarak da kullanılmaya başlamıştır.

Karikatür bir insanın, bir topluluğun, bir ulusun, siyasi partinin, fikrin ve sosyal bir sorunun sembolik temsilidir. Karikatürler, özellikle de siyasi karikatürler, fotoğraflar, haberler ve tablolara kıyasla bir temsil sınıfı olarak benzersiz sayılabilirler. Karikatürler bilhassa savaş zamanında (sıcak veya soğuk), karşıt propagandanın yoğun yapıldığı dönemlerde önemini artırır. Güç çatışmalarının yaşandığı dönemlerde karikatür, karşı tarafın itibarını kitle basınında kamu tarafından anlaşılan imgeler kullanılarak yıkmaya yönelik bir silah olarak ortaya çıkmaktadır. Bir karikatürist “muhalefette gerçekliğin bir karşıt görüntüsünü yaratabilir” (Streicher 431-441).

SSCB’de karikatürün temelleri Hristiyanlığın ikonografi geleneğine kadar dayandırabilir (Alaniz 13-31). Karikatürlerin etkin bir şekilde siyasi propaganda amacıyla kullanımı ise I. Dünya Savaşı’nda görülmüştür. I. Dünya Savaşı, karikatürler de dâhil tüm propaganda teknik ve yöntemlerinin yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde siyasi karikatürler toplumu entelektüel ve moral olarak savaşa hazırlamak, vatanseverlik aşılama, zafere olan inancı arttırmak ve aksilikleri açıklamak için kullanılmıştır (Koszyk, Demm 167’den). Bu tecrübe ve siyasi karikatürler de dâhil propagandanın elde ettiği başarı onun sonraki dönemde sistematik bir devlet aygıtı olarak kullanılmasına yol açmıştır.

Sovyet karikatürleri “rejimin açık propaganda araçları”dır (Benson 11, Etty 20’den). Bu karikatürler “siyasi otoriteleri itaatkâr bir kitle izleyicisine bağlayan kusursuz biçimde düzenlenmiş siyasi iletişim sisteminde bir aktarım” biçimidir (Etty 211). Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin Marksist ilkelerle geçmiş geleneklerden ve kapitalist Batı’dan radikal bir kopuş çabasının mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Ülkenin yönetimini devralan Bolşevikler halkı yeni düzene uyarlamak ve geri kalan her şeyi itibarsızlaştırmak için geniş kapsamlı bir propaganda savaşı yürütmüşlerdir. (Alaniz 13-31). Bu propaganda savaşının önemli unsurların biri ise karikatürlerdir. Böylelikle çoğu gazete ekleri olmak üzere birçok hiciv dergisi yayımlanmaya başlanmıştır.

Krokodil Dergisi

Krokodil (1922-2008) dergisi SSCB’de yayımlanan en eski ve ünlü siyasi mi-zah dergisidir (Kijanskaja vd. 71). 1922’de Raboçaya Gazeta’nın (Рабочая газета - İşçi Gazetesi) haftalık eki olarak Moskova’da yayımlanmaya başlayan dergi 1932 yılından itibaren Pravda (Правда) yayınevinde ayda üç kez

müstakil bir yayın olarak çıkarılmıştır. Derginin ilk editörü ve organizatörü Konstantin Stepanoviç Eremeyev'dir. Dergide Demyan Bednıy, Vladimir Mayakovski, Valentin Petroviç Koltsov, İlya Arnoldoviç İlf, Evgeniy Petroviç Katayev, Dmitriy Moor, Viktor Nikolayeviç Deni, Konstantin Pavloviç Rotov, Boris Efimoviç Efimov ve Yuliy Abramoviç Ganf gibi Sovyetlerin ünlü yazar ve sanatçıları görev yapmıştır. Dergi SSCB'de mizah ilkelerinin benimsenmesinde ve hiciv gazeteciliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Büyük Sovyet Ansiklopedisi dergiyi şöyle tanımlamaktadır: “Hiciv ve mizah silahı ile *Krokodil* olumsuz olaylarla mücadele etmekte, Sovyet gerçekliğine yabancı, burjuva ideolojisini ve emperyalist tepkiyi ortaya çıkarmaktadır” (Prohorov 473). Efimov'un anılarına göre derginin ismi için *Kıymık, Diken, Tiğ, Kene, Mengene, İğne* (Böcek iğnesi), *Acı Biber, Dulavratotu* ve *Isırgan Otu* gibi isimler tavsiye edilmiş, ancak Raboçaya Gazeta Yayın Kurulu üyesi Sergey Gessen tarafından teklif edilen *Krokodil* (Timsah) ismi kabul edilmiştir (Efimov 100).

Şekil 1. *Krokodil* dergisinin 27 Ağustos 1922 tarihli ilk sayısının kapak sayfası

SSCB'de tüm medya kuruluşları “Komünist Parti'nin mutlak kontrolü altındadır” (Temir vd. 66). Bu nedenle *Krokodil*'in ortaya çıkışı da yeni devletin ve yeni ideolojinin propagandasının yapılmasına duyulan ihtiyaç ile ilgilidir. *Krokodil* ilk yıllarında koyu bir ideolojik motifle hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki olayları eşit bir biçimde eleştirmiştir. Ancak derginin

baskı sayısı yükseldikçe ve mizah basını üzerindeki devlet kontrolü arttıkça (Nisan 1927’de Merkez Komitesi’nin “Hiciv Mizah Dergileri Hakkında” başlıklı kararı buna örnek olarak gösterilebilir) yazarlar konformist bir tutum sergilemeye başlamıştır. Böylelikle dergi ülke dışındaki olayları sert bir şekilde eleştirmeye devam etse de ülke içindeki olaylara karşı sessiz kalmaya veya daha *yumuşak* bir mizahla yaklaşmaya başlamıştır (Popova 115).

Stalin döneminde *Krokodil*’in görevleri Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Organizasyon Bürosu’nun (ЦК ВКП(б)) 1948 yılında aldığı “Krokodil Dergisinin Görevleri” (Il’ičev 2017) ve 1951 yılında aldığı “Krokodil Dergisinin Eksiklikleri ve İyileştirilmesi İçin Önlemler” (Stalinizm 2017) başlıklı kararlarla tanımlanmıştır. Dergide genel yayın yönetmeni editör vb. görevlerin kimler tarafından yürütüleceğini belirten kararlarda derginin ana görevi “insanların zihnindeki kapitalizmin kalıntılarına karşı savaşmak” olarak ifade edilmektedir. Dergi, hiciv yoluyla “Batı’nın burjuva kültürünü eleştirmek, ideolojik önemsizliğini ve dejenerasyonunu göstermek” ve “güncel uluslararası etkinliklere zamanında yanıt vermek” ile yükümlüdür. Dergiye partinin uyarısı niteliğindeki “Krokodil Dergisinin Eksiklikleri ve İyileştirilmesi İçin Önlemler” başlıklı kararda ise derginin ilgi çekmekte yeterince başarılı olamadığı “*ideolojik ve sanatsal düzeyinin*” yetersiz olduğu söylenmektedir. Kamusal önemi olmayan “anlamsız hikâyeler ve şiirler”, “zayıf çizimler ve karikatürler” yayımladığı “ülkenin iç hayatı ve uluslararası olayları kapsayan” hatalar yarattığı ifade edilmiştir. 1972 yılında dergiye Kızıl Bayrak İşçi Nişanı (Орден Трудового Красного Знамени) verilmiştir. 1973 yılında derginin baskı sayısı 5,5 milyondur (Prohorov 473).

Krokodil’de yer alan karikatürler ve genel olarak derginin mizah tarzı söylemsel, katılımcı ve icracıdır. Bu nedenle söz konusu karikatürlerin tamamı Sovyet propagandası sayılmalıdır. Dergide yayımlanan karikatürlerin üzerindeki temel etki iktidar ve ideolojidir. *Krokodil* Sovyet politikasını anlamada önemli bir arşiv olarak kullanılmaktadır. Sovyetlerin kurulmasıyla birlikte meydana gelen siyasi değişimin derinliğine ve *Krokodil*’in rejime olan bağlılığına rağmen dergi devrim öncesi hiciv geleneği ile özdeşleşmektedir (Etty 17-212). Örneğin *Krokodil*’in kurucularından olan Efimov’un karikatürleri (bu çalışma kapsamında incelenen karikatürler arasında ona ait çizimler de bulunmaktadır) “1917 öncesi ulusal Rus görselleri üzerine inşa edilen

ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının karikatür gelenekleri üzerine kurulu bir tür görsel oksidentalizm (batıcılık) içermektedir ve “devletin güldürü kullanımları ve iktidarla olan bağlantıları hakkında net bir resim” sunmaktadır (Norris 32). Tiyatro geleneklerinin de *Krokodil*'in mizah dünyası ve görsel dili üzerinde önemli etkileri olmuştur. “Gerçekten de dergi karnaval kültürünün metinsel bir biçimi olarak yorumlanabilir”. *Krokodil* dergisinin “karışık bir grafik hiciv teknikleri sistemi olarak anlaşılması” gerekmektedir. *Krokodil* dergisi propaganda paradigmasının tipik bir kullanımına sahiptir. Sovyet medya sisteminin başlıca temsilcilerindedir. SSCB'nin “iç ve dış düşmanlarına güçlü ve ideolojik-görsel dil yoluyla saldırmayı” amaçlamaktadır ve “Devletin ideolojik cephaneliğinde, bir anda düşmanlara zarar vermesi ve yoldaşları davanın doğruluğu konusunda daha fazla ikna etmesi beklenen bir silahtır” (Etty 35-211).

Dergi SSCB'nin dağılmasından sonra da 2000 yılına kadar yayım yapmayı sürdürmüş fakat 2000 yılında ekonomik sebeplerle kapanmıştır. Eylül 2001'de *Noviy Krokodil* (Новый Крокодил - Yeni Timsah) adıyla tekrar yayımlanmaya başlamış, Ağustos 2004'de tekrar kapanmıştır. Ağustos 2005'te *Novaya Gazeta*'nın Genel Yayın Yönetmeni Dimitri Muratov'un da aralarında bulunduğu bir grup tarafından yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde dar bir kitleye göre tasarlanan dergi 2008 yılında tekrar kapanmıştır (Gračev 2014). Dergi hakkında yüzlerce (Rusça ve İngilizce) akademik çalışma yapılmış, hatta hakkında kitaplar yazılmıştır. Ancak Türkiye'yi ve özgül olarak Türk toplumuyla ilgilendiren bir çalışma bulunmamaktadır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında *Krokodil*'de Türkler

Cumhuriyet kurulmadan hemen önce ve kuruluşunun ilk yıllarında Moskova'nın Ankara Hükümeti'ne olan desteği, bilhassa İngilizler ve Avrupa'ya karşı olan tutumu *Krokodil*'de yer alan karikatürlere yansımıştır.

Şekil 2. *Lozan oyuncularını*

Örneğin Aralık 1922’de Mihail Mihayloviç Çeremnih tarafından çizilen ve derginin 18. sayısında “*Lozan Oyuncuları*” (Şeremnih 1922) başlığıyla yayımlanan karikatürde Lozan görüşmelerine katılanlar kumar masasında kavga eden kişiler olarak tasvir edilmiş ve bu kavgaya karışmayarak izleyen dönemin Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Çiçerin Türk karaktere “Kavga bittiğinde elimizde fazladan bir koz olacak!” demektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 3. *Ulusların kendi kaderini tayin hakkı*

Şubat 1923 tarihli derginin 8. sayısında yayımlanan “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” (Maljutin 1923) başlıklı (bu başlık aynı zamanda Lenin’in bu konuda 1914 yılında yazdığı (Il’ič 1914) makalesiyle aynı ismi taşımaktadır) İvan Andreyeviç Malyutin imzalı bir diğer karikatürde ise üst bilgi olarak Bednota (Беднота - Fakirlik) gazetesinden alıntılanan şu ifade bulunmaktadır: “İngiltere’nin kapitalistleri şöyle diyor: Türkler olabilir, ama Türk petrolü olamaz: Bizim olmalı”. Karikatürde işgal altındaki İstanbul sokaklarında yürürken resmedilen İngiliz “İngiliz burjuvası” olarak adlandırılmakta ve şöyle demektedir: “Türkiye’nde (durum) iyi. Minareler Türk minaresi, fesler Türk fesi ama petrol bizim, yasalar da bizim. Türk şalvarını diken Türklerin sadece İngiliz kumaşından dikmeleri için bir kanuncuk çıkarmak gerekecek”. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 4. *Boşuna süt kovası satın aldım*

Haziran 1923 tarihinde derginin 21. sayısında yayımlanan Mihail Mihayloviç Çeremnyh imzalı “Boşuna süt kovası satın aldım” (Čeremnyh 1923) başlıklı karikatürde üst bilgi olarak bir başyazardan aktarıldığı belirtilen şu ifade bulunmaktadır: “Türkiye Lozan Konferansı’nda Ankara keçisi rolü yapıyor”. Karikatürde keçiyi (Türkiye’yi) dağlarda Kovalayan İngiliz ve keçi arasında şu diyalog geçmektedir:

“Sermaye: Keçicik! Dur! Bir kerecik sağmama izin ver bari!

Keçi: Aptalsın! Ankara keçisinden süt mü bekliyorsun?”²

Şekil 5. Kimin ajitasyonu (eylemi) yangın çıkarıcı?

İlerleyen dönemlerde de benzer karikatürler yayımlanmıştır. Örneğin Mart 1925'te derginin 12. sayısında Yuliy Abramoviç Ganf'ın imzasıyla yayımlanan “Kimin ajitasyonu yangın çıkarıcı?” (Ganf 1925) başlıklı karikatürde üst bilgi olarak “İngilizler, SSCB'nin Türkiye'ye kömür ve kibrit göndermesi nedeniyle öfkeleniyor” denilmektedir. Karikatürde İngiltere (sol tarafta) Türk petrollerine göz dikmiş olarak SSBC ise Türkiye'ye dostluğu karşılığında yardım yapan olarak gösterilmektedir. Karikatürde şu diyaloglar geçmektedir: “Türkiye’de İngiliz: Yakıtını ver, dostluğu al! Türkiye’de SSCB: Dostluğu ver, yakıtı al!”.

Tüm bu karikatürler Ankara Hükümeti’ni bilhassa İngiltere ve Avrupa’ya karşı açıkça desteklemektedir.

Retorik ve Görsel Retorik Analizi

Retorik, fikirleri beğenilecek şekilde ifade etme işidir ve “en temelde ikna etmek gayesi” taşımaktadır. Tarihi Antik Yunan’a ve sofistlere dayanmaktadır (Cevizci 731, Temir 60’dan). Meyer’e göre “çoklu yanıt bilimi”dir (7-9). Said ise *eleştirinin* metinsellik, mecazbilim, yapıbozum veya retorik olarak adlandırıldığını söylemektedir (3). “En temel anlamda, retorik şimdi tipik olarak iletişim olarak adlandırılan şey için eski bir terimdir” (Sloan vd. 220-221, Smith vd. 141’dan). Görsel retorik ise görsel imgelerin retorik içerisinde çalışılmasını ifade eden terimdir ve retoriğin kendi tarihine kıyasla tarihi oldukça yenidir. O günlere kadar sadece söylemle ilgili olarak algılanan re-

torik çalışmaların görsel unsurları (ve sözel olmayan diğer unsurları) kapsamına alması gerektiği fikri 1970 yılında ABD’de düzenlenen Ulusal Retorik Konferansı’nda ortaya çıkmıştır. Katılımcılar tüm insan eylemlerine uygulanabilen retorik bir bakış açısı öne sürmüşlerdir. Retorik disiplinin sadece konuşmayı değil matematiği, müziği, resimleri, mimari tarzları vb. (Burke 28) tüm insani sembol sistemlerini *sembolikklik* içinde ele alan Kenneth Burke’yi kucaklaması görsellerin retorikliğine oldukça katkıda bulunmuştur. Hemen akabinde Douglas Ehninger gibi bilim adamları tarafından görsellerin retorik analizinin kapıları ardına kadar açılmıştır (Smith vd. 141).

“Anlamları etkileyen ve yöneten sosyal işlev” (Brummett xiv) gibi retorik tanımları, görsel ile retorik arasındaki uyumu ortaya koymaktadır. Görsellerin retorik çerçevesinde çalışılmasının gelişmiş olmasının önemli sebeplerinden biri görsel imgelerin yaygınlığı ve çağdaş kültür üzerindeki etkileridir. Retoriğin sadece söylemle kısıtlandırılması demek insanları etkileyen sembollerin sadece küçük bir bölümünün analiz edilebilmesi manasına gelecektir. Ayrıca görsellerin retorik söylem retorikliği ile her zaman elde edilmesi mümkün olmayan bir dizi insan deneyimine erişim fırsatı sağlamaktadır. Çok boyutlu ve dinamik insan deneyimlerini ancak görseller ve sezgisel olmayan insan deneyimleri iletebilir. Çünkü bunlar doğrusal değildir ve mekânsal olarak yönlendirilmiştir. Bu nedenle böyle deneyimleri anlamlandırabilmek ve anlatabilmek için bu türden sembollere odaklanmak gerekmektedir. Retoriğin kapsamını genişletme arzusu görsel retorikliğinin giderek yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Böylelikle görsel retorik iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki görsel verilerin incelenmesini içeren bir bakış açısıdır. Bireyler görselleri iletişim amacıyla kullandıkları için burada görsel retorik yaratılmış bir üründür. İkincisi ise araştırmacıların görüntülerin iletişim olayını gerçekleştirdiği simgesel süreçlere odaklanan bir perspektifi ifade etmektedir. İletişimin kendisi ve diğer tüm iletişim türleri gibi görsel retorik bir işaret sistemidir. Bir işaretin başka bir nesneye bağlanması yoluyla iletişim kurar. Bir şeyi görsel retorik olarak nitelendirmek için “bir imge bir işaret olarak hizmet etmenin ötesine geçmeli ve sembolik olmalıdır”. Görsel retorik terimi, sadece görsele iletişimsel bir eser olarak atıfta bulunmak için değil aynı zamanda “bilim insanlarının görsel bir görüntü veya görsel veri alabilecekleri bir perspektifi ifade eder”. Görselin simgesel veya iletişimsel yönlerinin analizini kapsayan teorik bir bakış açısıdır. Görsel retorik “eleştirel-analitik bir araç veya görüntülerin iletişimsel boyutlarını vurgulayan görsel verilere yaklaşma ve analiz

etme yoludur”. Bir görsel retorik analizi görüntünün doğası, görüntünün işlevi ve görüntünün değerlendirilmesi unsurlarını barındırır. Görüntünün doğasında esas olan şey “görsel görüntünün ayırt edici özelliklerinin açıklanmasıdır” (Smith vd. 142-146). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere karikatürler, bilhassa siyasi karikatürler görsel retorik tanımına birebir uymaktadır.

Retorik sunulan öğeler ve önerilen öğelere dikkati içerir. Sunulan öğelerin tanımlanması görselin ana fiziksel özelliklerinin adlandırılması demektir. “Bu aşamada, akademisyen sunulan bu unsurları, görüntünün kütlesini veya büyüklüğünü ilgilendiren alan olarak tanımlar... Akademisyen daha sonra, bir izleyicinin sunulan öğelerden çıkardığı kavramlar, fikirler, temalar ve imalar olan önerilen unsurları tanımlar” (Kanengieter 12-13, Smith vd. 141’den). Bu öğelerin analizi görselin birincil iletişimsel öğelerinin anlaşılmasına ve nihai olarak bir görselin onu izleyenler için sahip olabileceği bir anlamı geliştirmesine fırsat sunar. Görüntünün işlevi görsel retorik için sunduğu işlev veya işlevlerle ilgilidir. Bu noktada fonksiyona odaklanılır ve görselin onu izleyenler açısından ne şekilde işlediğini keşfetmeye çalışılır. Bu işlev görüntünün yaratıcısı tarafından amaçlanan etki ile eşanlı değildir. Görsel imgeler üzerine retorik bir bakış açısı benimseyen akademisyenler, yaratıcının niyetini bir eserin doğru yorumunu belirleme olarak görmezler. Amaç sadece görselin yaratıcısının ve görselin kendisi hakkında biyografik ve tarihsel kanıtlara erişmek değildir. Görselin yaratıcısının niyetini net bir şekilde ifade edememiş olması hatta görselin yaratıcısının asıl motivasyonu hakkında yanılıyor olmuş olması gibi varsayımları da değerlendirir (Smith vd. 146-147).

Özetle analiz görselin yaratıcısının niyetinden bağımsız olabilir. Değerlendirme farklı şekillerde yapılabilir. Örneğin görselin kendi önerdiği işlevlerini yerine getirip getirmediği bir ölçüt olarak kullanılabilir veya görseller işlevlerinin sonuçları ve bu sonuçlarla belirlenen geçerliliklerine ve/veya sonuçların sağlamlıklarına bakılarak değerlendirilebilir. Bu ise görselin analiz edilme nedenine bağlıdır. Örneğin “görüntünün belirli bir etik sistemle uyumlu olup olmadığını veya örneğin özgürleştirici potansiyel sunup sunmadığını keşfetmek” böyle bir analizdir (Smith vd. 146-147).

Örneğin, plastik kaya deseniyle kaplı bir konteyner evini analiz eden bir bilim adamı, onun doğa ile alay ettiğini ve onunla bağlantısını kesmeyi teşvik ettiğini, bu tür bir kopukluğun yeryüzünün

kaynaklarına ciddi zarar verdiği bir dünyada affedilemez olduğunu söyleyebilir. Hangi kıstas kullanılırsa kullanılsın, görüntülere retorik bir bakış açısı benimseyen ve değerlendirmeye odaklanmayı seçen akademisyenler, görüntüler arasında ayırım yaparak retorik ortamın kalitesini artırmakla ilgilendirler. (Smith vd. 147)

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı siyasi karikatürlerin propaganda için ne şekilde kullanıldığını analiz etmek ve bunu yaparken karikatürler üzerinden Sovyetlerin, dönemin Türk devlet adamlarına karşı tutumunu ortaya koymaktır. Araştırma bu tutumu Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi ile ilgili karikatürler üzerinden incelemektedir. Ayrıca bir diğer amaç uluslararası literatürde oldukça önemli bir kaynak olarak görülen *Krokodil* dergisinin söz konusu karikatürlerini Türkçe literatüre kazandırarak araştırmacıların erişimine sunmaktır.

Çalışmada görsel retorik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görsel retorik analizi diğer göstergebilimsel analiz yöntemlerine göre tarihi çizimlere daha dinamik yaklaşma imkânı sunduğu için tercih edilmiştir. Nitekim 100 yıl öncesinin siyasi dünyasında çizilmiş bu karikatürlerin Barthes'in göstergebilimsel incelemesinde olduğu gibi gösterge, gösterilen, gösteren, düz anlam ve yananlam (Barthes 37-155) özelinde veya içerik analizi gibi yöntemlerle analiz edilmesinin yetersiz ve durağan kalabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle analizde görece esneklik tanıyan ve hermeneutik imkânlardan yararlanan görsel retorik analizi uygulanmıştır. Ayrıca retorik analizi gerek görüldüğünde karikatürün metnini ve çizimini birlikte analiz etme fırsatı verdiği için de tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Evreni ve örneklemini Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi ile ilgili *Krokodil* dergisinde Ağustos 1922 - Nisan 1924 arasında yayımlanan (SSCB'de derginin ilk sayısının yayımlandığı tarihten Türkiye'de halifeliğin kaldırıldığı tarihe kadar olan dönem taranmıştır) karikatürler oluşturmaktadır.

Dergi çok geniş bir zaman aralığında (1922 - 2008) ve farklı geniş siyasi konuları kapsayarak yayın yapmıştır. Dolayısıyla tüm yayın hayatı boyunca dergide yer alan karikatürlerin tamamının tutarlılık göstermesi beklenemez.

Ancak analizi yapılan dönem sınırlı bir dönem olduğu için (Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu) böyle bir tutarlılık beklemek mümkündür.

Bu dönem Moskova ve Ankara arasındaki ilişkilerin iyi seyrettiği ve SSCB'de Lenin'in iktidarda olduğu bir dönemdir. Tüm bunlar tutarlılık açısından önemlidir. Bu nedenle çalışma bu dönemle sınırlıdır.

Varsayımlar

Belirlenen zaman aralığında Moskova, Ankara Hükümeti'ni desteklemektedir. Bu nedenle yayımlanan karikatürlerde;

- Ankara Hükümeti ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa olumlu bir biçimde tasvir edilmiştir.
- Padişahlık ve son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdeddin olumsuz bir biçimde tasvir edilmiştir.
- Halifelik ve son Halife Abdülmecid Efendi olumsuz bir biçimde tasvir edilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın evren ve örnekleme çerçevesinde analizi yapılan 8 Ekim 1922 tarihinde yayımlanan “Orta Doğu’da Rüzgâr Şiddetleniyor” başlıklı Dmitriy Moor imzalı karikatür (dergi no: 7-19), 22 Ekim 1922 tarihinde yayımlanan “Baba ve Oğul” başlıklı Boris Efimoviç Efimov imzalı karikatür (dergi no: 9-21), 26 Kasım 1922 tarihinde yayımlanan “Güç ve Rölük” başlıklı Dmitriy Moor imzalı karikatür (dergi no: 14-26), 3 Aralık 1922 tarihinde yayımlanan başlıksız Dmitriy İvanoviç Melnikov imzalı karikatür (dergi no: 15-27), 24 Aralık 1922 tarihinde yayımlanan “Niyetsiz Hacı” başlıklı İvan Andreyeviç Malyutin imzalı karikatür (dergi no: 18-30) ve 15 Nisan 1924 tarihinde yayımlanan “Elma dalından uzağa düşmez” başlıklı Şestopalov Nikolay İvanoviç imzalı karikatür (dergi no: 7-87) dâhil toplam altı adet karikatür bulunmaktadır. Karikatürlerin listesi şu şekildedir:

Tablo 1

Karikatürlerin kronolojik listesi

Karikatür Başlığı	Dergi No	Karikatürist	Tarih
Orta Doğu'da Rüzgâr Şiddetleniyor	7 (19)	Dmitriy Moor	8 Ekim 1922
Baba ve Oğul	9 (21)	Boris Efimoviç Efimov	22 Ekim 1922
Güç ve Rölik	14 (26)	Dmitriy Moor	26 Kasım 1922
-	15 (27)	Dmitriy İvanoviç Melnikov	3 Aralık 1922
Niyetsiz Hacı	18 (30)	İvan Andreyeviç Malyutin	24 Aralık 1922
Elma Dalından Uzağa Düşmez	7 (87)	Şestopalov Nikolay İvanoviç	15 Nisan 1924

Şekil 6. *Orta Doğu'da rüzgâr şiddetleniyor.*

Dmitriy Moor imzası ve “Orta Doğu'da Rüzgâr Şiddetleniyor” (Moor 1922b) (На ближнем востоке ветер крепчает) başlığıyla Ekim 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürde üst bilgi olarak gazetelerden aktarılan şu ifade yer almaktadır: “Yunan Kralı Konstantin tahttan indirildi. Türk Sultanının durumu sallantılı”. Herhangi bir diyalogun yer olmadığı karikatürde tahttan indirilen Yunan Kralı I. Konstantinos (sağda) ve Sultan Vahdeddin (solda)

şiddetli rüzgârla savrulurken resmedilmiştir. Devrik Yunan Kralı Konstantinos düzgün hatlarla resmedilmişken Sultan Vahdeddin yuvarlak hatlı, şişman ve çirkin resmedilmiştir. Konstantin'den sonra Sultan Vahdeddin'in de devrileceğini ima eden karikatürde Sultan Vahdeddin olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 7. *Baba ve oğul*

Boris Efimoviç Efimov imzalı 22 Ekim 1922 tarihli dergide yayımlanan “Baba ve Oğul”³ (Папа и Сын – Papa i Sın) (Efimov 1922) başlıklı karikatürde üst bilgi olarak gazetelerden aktarılan şu ifade yer almaktadır: “Papa, Kemal’e kan dökülmesinin durdurulmasını isteyen bir mektupla seslendi”⁴. Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Papa: Sevgili oğlum.

Kemal: Vazgeç Papa, başkasının işine karışma”

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa bariz bir şekilde güçlü bir karakter olarak çizilmiştir. Papa’ya verdiği cevap da böyle net ve güçlü bir cevaptır. Yüz hatları ve fiziki göstergeler de bunu destekler niteliktedir. Papa ise kilolu (XV. Benedictus’un dönemin fotoğrafları incelendiğinde kilolu değil hatta zayıf denebilecek bir fiziki yapıda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ondan önceki Papa X. Pius ve sonraki Papa XI. Pius de kilolu değildir. Dolayısıyla bu şekilde bir çizimin özellikle kullanılmış olması gerekir. Nitekim Sovyet karikatürle-

rinde nefret edilmesi arzu edilen kişiler, diğer karikatürlerde de olduğu gibi örneğin kapitalistler ve din adamı gibi kimseler özellikle hak yiyerek şişmanladıkları gösterilmek için genellikle şişman çizilirler) ve sevimsiz bir yüz ifadesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın aksine ciddiyetten yoksun olarak resmedilmiştir. Diğer karikatürlerde olduğu gibi karikatürdeki *iyi* karakterler düzgün çizgiler ve hatlarla *kötü* karakterler ise yuvarlak hatlarla çizilmiştir.

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'u işgal eden ve tam arkasında bekleyen İngilizlere kılıcını çekmek üzereyken Papa bir eliyle onun elinden tutarak, diğer eliyle de tuttuğu haçı kaldırarak onu kutsamaya veya haçın gücünü (Papalığın gücünü) kullanarak onu engellemeye çalışmaktadır. Karikatürde Papa kılıcın çekilmesine engel olursa İngiliz süngüsünün Mustafa Kemal Paşa'yı sırtından hançerleyeceği açıktır. Bu nedenle güçlü bir karakter olarak resmedilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Papa'nın güleç yüzüyle "Sevgili oğlum" diye seslenmesine kanmayarak kılıcını çekmeye çalışmaktadır. Karikatürist, Papa'nın yazdığı "kan dökülmesinin durdurulmasını isteyen" mektubu bu şekilde tasvir ederek Papa'nın asıl niyetinin İngilizleri korumak veya İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında Türk milletine arkadan saldırmalarını sağlamak olarak betimlemiştir.

Şekil 8. *Güç ve rölik*

Dmitriy Moor imzalı 26 Kasım 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı "Güç ve Rölik" (Moor 1922a) (Мощь и мощи- Моş i Моşi)'dir.

Rusça güç *moş* demektir. *Moşi* ise Türkçe rölik yani Hristiyanlıkta kutsal sayılan Aziz ve martirlerin fiziksel kalıntılarına (Aydın 66) verilen isimdir. Böylelikle karikatürün başlığında bir çeşit cinas kullanılmıştır. Üst bilgi olarak şu ifade yer almaktadır: “Curzon⁵ şunları söyledi: Türklerin son talepleri müttefiklere hakaret ve tüm Avrupa’ya bir meydan okumadır. Türkiye, buna hazır olduğumuzu tavizlerin bir sınırı olduğunu anlamalıdır. (Türkiye) İngiltere’nin ve Avrupa’nın gücünün Türklerin yok edemeyeceği bir kaya olduğunu anlamalı”. Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Curson: Şimdi artık gücümüzü görüyor musun?

Türk: Sizin gücünüz (moş) benim hiçbir zaman korkmadığım röliğe (moşi) benziyor”

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa’nın ismi geçmese de Türk olarak adlandırılan kişinin fiziki unsurları nedeniyle bu çizimin Mustafa Kemal Paşa’yı temsil ettiğini söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa bir elinde silahı bir elinde kılıcı, vücut yapısı ve yüz ifadesi ile güçlü bir karakter olarak çizilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa burada İngiltere’nin ve Avrupa’nın tehdidinden korkmayan ve hatta bu tehditten hiçbir zaman korkmadığını söyleyen bir kahraman olarak yer almaktadır. Curson ve onun şahsında İngiltere ve Avrupa ise orantısız bir vücut ve ciddiye alınmaması gereken bir yüz ifadesi ile resmedilmiştir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 9. 3 Aralık 1922 tarihli başlıksız karikatür

Dmitriy İvanoviç Melnikov imzalı 3 Aralık 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı bulunmamaktadır (Mel'nikov 1922). Üst bilgi olarak gazetelerden aktarılan şu ifade yer almaktadır: “Türkiye Millet Meclisi'nin kararnamesi ile Sultan devrildi. Ancak o ise tahttan inmeyi reddetti”.

Süngünün üzerinde “Tahttan feragat” sol taraftaki ay yıldızın üstünde “TBMM”, ortada bulunan merdivenin üzerinde ise “Bâb-ı Âli” yazmaktadır.

Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Sultan, Kemal'e: Vazgeçmek istemiyorum, geniş Türk kitlelerinin desteğine güveniyorum”.

Karikatürde Mustafa Kemal Paşa (solda) güçlü bir karakter olarak resmedilmiştir. Kendinden emin ve mağrur bir yüz ifadesi bulunmaktadır. Hemen yanında yer alan özellikle bıyık çizimden Mustafa Fevzi Çakmak Paşa olduğu bariz bir şekilde anlaşılan karakterde de güçlü ve öfkeli bir yüz hattı bulunmaktadır. Her ikisi de düzgün bir fiziki yapıda ve uzun boylu olarak resmedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Çakmak Paşa düzgün çizgiler ve hatlarla Sultan Vahdeddin ise yuvarlak hatlarla çizilmiştir. Süngünün ucundaki “Tahttan feragat” yazan yazı ile tahttan (Bâb-ı Âli'den) indirilmeye çalışılan Sultan Vahdeddin (VI. Mehmed, Sultan Vahidüddin) dönem fotoğrafları incelendiğinde gerçekte kilolu olmamasına rağmen orantısız ve kilolu bir vücutla resmedilmiştir. Sultan Vahdeddin'in tutunduğu tahtın üzerinde yumuşak bir minderin çizilmiş olmasını ise rahata düşkünlüğe bir vurgu olarak anlamak mümkündür. Vahdeddin tasvirinde büyük bir burun ile yuvarlak ve korkmuş bir yüz ifadesi bulunmaktadır. Kendisini geniş kitlelerin desteklediğini söyleyen Sultan Vahdeddin'in tahttan düşmesini halk süngüleri havada bir şekilde beklemektedir. Kendisine destek veren değil tam aksine tahttan inişini bekleyen ve bunu bir bayram havasıyla kutlayan bir halk bulunmaktadır. Nitekim minarelerdeki insanlar, gökyüzünde uçan uçak ve meydanda toplanmış kalabalık orada bir bayram havası olduğunu betimlemektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 10. Niyetsiz hacı

İvan Andreyeviç Malyutin imzalı 24 Aralık 1922 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı “Niyetsiz Hacı”dır (Невольный палочник) (Maljutin 1922). Üst bilgide şöyle denilmektedir: “Mekke Müslümanların kutsal şehridir. Hac yapmak için oraya giderler. Eski Türk Sultanı Mekke’ye kaçtı”.

Karikatürün diyalogu ise şöyledir:

“Mehmet alageyikten hızlı koşuyor”.

Karikatürde Sultan Vahdeddin, küçük düşürücü bir şekilde resmedilmiştir. Çizimde kendisine doğrulan süngülerin gölgesi görünmekte bu süngülerden kaçmak için Kâbe’ye doğru koşmaktadır. Diğer karikatürlerde olduğu gibi kötü karakterleri çizimde kullanılan yuvarlak hatlar kullanılmıştır. Vücut hatları (kalçalarının belirgin oluşu, yalın ayak kaçıyor olması vb.) alaycı bir şekilde çizilmiştir. Alageyik benzetmesi ise bunu tamamlamaktadır. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Şekil 11. *Elma dalından uzağa düşmez.*

Şestopalov Nikolay İvanoviç imzalı 15 Nisan 1924 tarihli dergide yayımlanan karikatürün başlığı “Elma dalından uzağa düşmez” dir (Яблоко от яблони не далеко падает) (Şestopalov 1924). Üst bilgide şöyle denilmektedir: “Türk parlamentosunun kararına göre, halife İstanbul’u ailesiyle birlikte terk etti ve İsviçre’ye gitti”.

Karikatür’in diyalogu şöyledir:

“Halife (öfkeli): Ne yapıyorsunuz?! Beni, Allah’ın temsilcisini Türkiye’den göndermeye cesaret ediyorsunuz!!!

Türkler: Eh işte, Allah’a git!!!”

Karikatür açık bir şekilde Abdülmecid Efendi’yi aşağılamaktadır. Karikatürde Abdülmecid Efendi iri yarı, uzun burunlu, ağlamaklı ve çirkin bir yüz ifadesi ile resmedilmiştir. Arkasında onlarca kadın ve çocukla ülkeyi terk ederken halk ise bu durumdan memnun bir şekilde gülmekte ve onunla alay etmektedir. Tam sayfa yayımlanmış bir karikatürdür.

Sonuç

Bu çalışmada siyasi karikatürlerin propaganda amacıyla ne şekilde kullanıldığı analiz edilmiştir. Bu analiz SSCB’de *Krokodil* dergisinde Ağustos 1922 - Nisan 1924 arasında Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin ve Abdülme-

cid Efendi ile ilgili yayımlanan karikatürler üzerinden yapılmıştır. Ankara Hükümeti'ni destekleyen Sovyetler'in karikatürlerde de bu desteği göstereceği varsayılmıştır. *Krokodil* dergisi bizzat Sovyetler tarafından bir *mizah silahı* (Prohorov 473) olarak tanımlanmaktadır ve "iç ve dış düşmanlarına güçlü ve ideolojik-görsel dil yoluyla saldırmayı" (Etty 211) amaçlayan bir dergidir. Bu nedenle dergide Ankara Hükümeti'ne ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteğin ve Sultan Vahdeddin ve son Halife Abdülmecid'e karşı olumsuz tutumunun açık olacağı düşünülmüştür.

Elde edilen bulgular bunu doğrulamıştır. Buna göre *Krokodil* dergisinde 1922-1924 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yayımlanan karikatürlerin tamamı olumludur. Dmitriy Melnikov İvanoviç, Dmitriy Moor ve Boris Efimoviç Efimov gibi farklı karikatüristler tarafından resmedilmesine ve farklı konuları ele almasına rağmen tüm karikatürlerde Mustafa Kemal Paşa güçlü bir kişilik olarak çizilmiştir. Taranan tüm karikatürlerde hem karikatürlerin görsellerine hem de verilmek istenen mesaja Mustafa Kemal Paşa olumlu olarak yansımıştır. Mustafa Kemal Paşa tüm karikatürlerde fiziki özellikleri düzgün, kendinden emin ve ciddi bir ifadeyle yer almıştır.

Son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdeddin ve son Halife Abdülmecid Efendi ile ilgili karikatürler ise yine Dmitriy Moor, Dmitriy Melnikov İvanoviç, İvan Andreyeviç Malyutin ve Şestopalov Nikolay İvanoviç gibi farklı karikatüristler tarafından çizilmelerine rağmen tamamı olumsuzdur. Sultan Vahdeddin yayınlanan karikatürlerde aciz, korkak ve çirkin biri olarak resmedilmiştir. Abdülmecid Efendi'yi konu alan karikatür de böyledir. Dolayısıyla dergide yayımlanan karikatürlerde kendi içinde bir tutarlılık bulunmaktadır. *Krokodil* dergisi Ankara Hükümeti'ni destekleyen Moskova'nın politikaları doğrultusunda propagandist bir betimleme faaliyeti yürütmüştür. Böylelikle çalışmanın varsayımları doğrulanmıştır. SSCB'nin Ankara Hükümeti'ni destekleme konusundaki tavrı, *Krokodil* dergisindeki karikatürlere açık bir şekilde yansımıştır. Esasında SSCB'de tüm siyasi karikatürler, hemen ve açık bir şekilde kavranacak (McKenna 15) şekilde çizilmiştir. Nitekim propagandada verilen mesajların hemen ve açıkça anlaşılması oldukça önemlidir. Bu çalışmada analizi yapılan karikatürler de kendi dönemleri için hemen ve açıkça anlaşılabilir türdendir.

Disiplinlerarası bir çalışma olan bu makalede Türkçe literatüre kazandırılan ve retorik analizi yapılan karikatürlerin iletişim bilimleri kadar tarih ve

uluslararası ilişkiler gibi diğer disiplinleri de ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır. Ancak bu konularda sadece anlamın oluşabilmesi için kısa bilgiler verilmiş ve diğer araştırma alanlarını ilgilendiren hususların değerlendirilmesi bu alanlarda çalışanlara bırakılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Halifelik 3 Mart 1924'de kaldırılmıştır. Ancak haftalık bir dergi olması ve olayların dergiye geç yansımaları nedeniyle taranan zaman aralığı buna göre seçilmiştir.
- 2 Ankara keçisi olarak bilinen keçi ırkının sütü çok azdır. Bu nedenle süt için beslenmez.
- 3 Papa aynı zamanda Rusça 'baba' demektir.
- 4 İngiliz gazeteci Grace Ellison'un hatıralarına göre Papa XV. Benedictus mektubunda Mustafa Kemal Paşa'ya "kan dökülmesini önlemek için elinden gelen her şeyi yapması için yalvarmıştır" (Ellison 242-243).
- 5 George Curzon (Lord Curzon) kastedilmektedir.

Kaynaklar

- Alaniz, José. *Komiks: Comic Art in Russia*. University Press of Mississippi, 2011.
- Aydın, Ayşe. "Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kılıkya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları." *Olba*, no. 17, 2009, ss. 53-82.
- Barghoor, Frederic K.C. *Soviet Foreign Propaganda*. New Jersey Princeton University Press, 1964.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, Yapı Kredi, 1993.
- Bell, Philip M.H. "Government Strategies on Influencing Public Opinion: Assessment, Censorship, Propaganda." *Mélanges de l'école française de Rome*, vol. 108, no. 1, 1996, pp. 65-71.
- Brummett, Barry. *Rhetorical Dimensions of Popular Culture*. University of Alabama Press, 1991.
- Burke, Kenneth. *Language as Symbolic Action: Essays on Life, Literature, and Method*. University of California Press, 1966.
- Çeremnyh, Mihail Mihajlovič. "Zrja Podojnik Kupil." *Krokodil*, vol. 21, no. 51, 1923.

- Demm, Eberhard (1993). "Propaganda and Caricature in the First World War." *Journal of Contemporary History*, vol. 28, no. 1, 1993, pp. 163-192.
- Domenach, Jean Marie. *Politika ve Propaganda*. Çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, 1995.
- Domenach, Jean-Marie. "Leninist Propaganda." *Public Opinion Quarterly*, vol. 15, no. 2, 1951, pp. 265-273.
- Efimov, Boris. *Desjat' Desjatiletij: O Tom, Čto Videl. Perezil, Zapomnil*. Vagrius, 2000.
- Efimov, Boris Efimova. "Papa i Syn." *Krokodil*, vol. 9, no. 21, 1922.
- Ellison, Grace. *An Englishwoman in Angora*. Cambridge University Press, 2014.
- Etty, John. *Graphic Satire in the Soviet Union: Krokodil's Political Cartoon*. University Press of Mississippi, 2018.
- Ganf, Julij Abramovič. "Č'ja Agitacija Zažigatel'nej." *Krokodil*, vol. 12, no. 122, 1925.
- Gračev, Sergej. Satiričeskij «Krokodil»: Šutki, Kotorye Aktual'ny i Segodnja Argumenty i Fakty. Argumenty i Fakty, 17 Aralık 2020, https://aif.ru/culture/book/satiricheskiy_krokodil_shutki_kotorye_aktualny_i_segodnya.
- Il'ičev, Ryklin Malenkov. Postanovlenie Orgbyuro CK VKP(b) o Žurnale "Krokodil." Stalinism, 15 Aralık 2020, <http://stalinism.ru/kultura-i-iskusstvo/postanovlenie-orgbyuro-tsk-vkp-b-o-zhurnale-krokodil.html>.
- Kijanskaja, Oksana Ivanovna, i David Markovič Fel'dman. "K istorii sovetskoj satiričeskoj pečati 1930-h godov: žurnal «Krokodil»." *Vestnik RGGU. Serija: Literaturovedenie. Jazykoznanie. Kul'turologija*, vol. 12, no. 134, 2014, pp. 71-85.
- Lasswell, Harold D. "The Theory of Political Propaganda." *American Political Science Review*, vol. 21, no. 3, 1927, pp. 627-631.
- Lenin, Vladimir Il'ič. "O Prave Nacij Na Samoopredelenie." *O Gosudarstve i Prave* 1, 1914.
- Lynch, Bohun. *A History of Caricature*. Faber & Gwyer, 1926.
- Maljutin, Ivan Andreevič. "Nevol'nyj Paločnik." *Krokodil*, vol. 18, no. 30, 1922.
- Maljutin, Ivan Andreevič. "Nacional'noe Samoopredelenie." *Krokodil*, vol. 8, no. 38, 1923.
- McKenna, Kevin J. *All the Views Fit to Print: Changing Images of the U.S. in Pravda Political Cartoons, 1917-1991*. Peter Lang, 2001.
- Mel'nikov, Dmitrij Ivanovič. _____, *Krokodil*, vol. 15, no. 27, 1922.
- Meyer, Michel. *Retorik*. Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, 2009.
- Moor, Dmitrij. "Moš' i Moši." *Krokodil*, vol. 14, no. 26, 1922.
- Moor, Dmitrij. "Na Bližnem Vostoke Veter Krepčaet." *Krokodil*, vol. 7, no. 19, 1922.

- Norris, Stephen M. "The Sharp Weapon of Soviet Laughter: Boris Efimov and Visual Humor." *Russian Literature*, vol. 74, no. 1-2, 2013, pp. 31-62.
- Popova, Ž. G. "Žurnal Krokodil 1920-1930-h gg.: Informacionnyj Potencial i Metody Količestvennoj Obrabotki Kontenta." *Informacionnyj Bjulleten' Asociacii Istorija i Komp'juter*, vol. 36, 2010, pp. 115-116.
- Prohorov, Aleksandr Mihajlovič. *Bol'saja Sovetskaja Ėnciklopedija/gl*, T 13 (3-e izd), Sov. Ėnciklopedija, 1973, ss. 473.
- Ross, Stephanie. "Caricature." *The Monist*, vol.58, no. 2, 1974, pp. 285-293.
- Said, Edward W. *Kış Ruhı*. Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2006.
- Šeremnih, Mihail Mihajlovič. "Lozanskie Igroki." *Krokodil*, vol. 18, no. 30, 1922.
- Šestopalov, Nikolaj Ivanovič. *Jabloko ot Jabloni ne Daleko Padaet.* "Krokodil", vol. 7, no. 87, 1924.
- Smith, Ken L. Et al. Eds. *Handbook of visual Communication: Theory, Methods, and Media*. Routledge, 2005.
- Stalinism. Postanovlenie Sekretariata CK VKP(b) O Nedostatkah Žurnala "Krokodil" i Merah Ego Ulučšenija, 20 Aralık 2020, <https://stalinism.ru/kultura-i-iskusstvo/postanovlenie-sekretariata-tsk-vkp-b-o-nedostatkakh-zhurnala-krokodil-i-merakh-ego-uluchsheniya.html>.
- Starks, Tricia. *The Body Soviet: Propaganda, Hygiene, and the Revolutionary State*. University of Wisconsin Pres, 2009.
- Streicher, Lawrence H. "On a Theory of Political Caricature." *Comparative Studies in Society and History*, vol. 9, no. 4, 1967, pp. 427-445.
- Tellal, Erel. "Sovyetlerle İlişkiler." *Türk Dış Politikası Cilt I*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2009, ss. 155-177.
- Temir, Erkam. *Siyasal İletişimde Retorik: Aleksey Navalniy Örneği*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2019.
- Temir, Erkam, ve Bünyamin Ayhan. "Rus Medyasının Sahiplik Yapısı." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 2019, ss. 63-74.

Visual Rhetorical Analysis of Cartoons about Turkish Statesmen in Magazine *Krokodil*: 1922-1924*

Erkam Temir**

Abstract

This study analyzes how Mustafa Kemal Pasha, Mehmed VI Vahideddin, and Abdulmejid II were portrayed in the Soviet cartoons published between August 1922 and April 1924 in the magazine *Krokodil*, the oldest and most famous political humor magazine of the USSR. The article begins by outlining how the Soviets used cartoons for propaganda, as well as providing chronological information about the magazine *Krokodil*. Since the Soviets supported the government in Ankara due to the favorable atmosphere in Turkish-Soviet relations at that time, it was assumed that the cartoons published during this period portrayed Mustafa Kemal Pasha positively and Mehmed VI Vahideddin and Abdulmejid II negatively. The published cartoons in the abovementioned period were scanned, the cartoons that were found were subjected to visual rhetoric analysis, and the hypothesis was put to the test. In accordance with the findings, it was found that in the cartoons published in *Krokodil* magazine between 1922 and 1924, Mustafa Kemal Pasha was portrayed positively, while Mehmed VI Vahideddin and Abdulmejid II were portrayed negatively.

Keywords

USSR, *Krokodil* magazine, cartoon, Mustafa Kemal, Vahdeddin, Abdulmejid, visual rhetorical analysis.

* Date of Arrival: 07 January 2021 – Date of Acceptance: 15 April 2022

You can refer to this article as follows:

Temir, Erkam. "Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları ile İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 123-151.

** Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Communication, Department of Journalism – Kastamonu/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4387-2728

erkamtemir@gmail.com

Визуально-риторический анализ карикатур на турецких государственных деятелей в журнале «Крокодил»: 1922-1924*

Эркам Темир**

Аннотация

В данном исследовании анализируется, как Мустафа Кемаль-паша, Мехмед VI Вахеддин и Абдулмеджид II были изображены в советских карикатурах, опубликованных в период с августа 1922 по апрель 1924 года в журнале «Крокодил», старейшем и самом известном политическом юмористическом журнале СССР. Статья начинается с описания того, как Советы использовали карикатуры для пропаганды, а также с предоставления хронологической информации о журнале «Крокодил». Поскольку Советы поддерживали правительство в Анкаре из-за благоприятной атмосферы в турецко-советских отношениях в то время, предполагалось, что карикатуры, опубликованные в этот период, изображали Мустафу Кемаль-пашу положительно, а Мехмеда VI Вахеддина и Абдулмеджида II отрицательно. Опубликованные карикатуры были отсканированы, найденные карикатуры подверглись визуально-риторическому анализу, и гипотеза была подвергнута проверке. В соответствии с полученными данными было установлено, что в карикатурах, опубликованных в журнале «Крокодил» в период с 1922 по 1924 год, Мустафа Кемаль-паша изображен положительно, а Мехмед VI Вахеддин и Абдулмеджид II — отрицательно.

Ключевые слова

СССР, журнал «Крокодил», карикатура, Мустафа Кемаль, Вахеддин, Абдулмеджид, визуально-риторический анализ.

* Поступило в редакцию: 07 января 2021 г. – Принято в номер: 15 апреля 2022 г.
Ссылка на статью:

Temir, Erkam. “Krokodil Dergisinde Türk Devlet Adamları İle İlgili Karikatürlerin Görsel Retorik Analizi: 1922-1924.” *bilig*, no. 104, 2023, pp. 123-151.

** Доц., д-р, Университет Кастамону, Факультет коммуникаций, кафедра журналистики – Kastamonu/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4387-2728
erkamtemir@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Reflections of ‘European Islam’ Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam*

Mahmut Mazlum**

Abstract

Turkish-Islam has become a part of Europe today more than ever. Turkish immigrants and their religious institutions are the leading cause of this new situation, and they have been trying to legalize their belonging with their claims for recognition, especially in Germany. This article mainly elaborates on the recognition process with a focus on the reflections of European Islam discourse on the German scene and attempts to understand the reasons behind the current crisis around the recognition of Turkish-Islam. Even though the current perception of Islam in the host countries is the primary reason for many, this article approaches the issue from a historical institutionalist (HI) point of view and develops further arguments. Analysis of the empirical data shows that the lack of a unified voice in the Muslim society, structural inefficiencies of Islamic organizations, and politicizing of Islam-related issues could be counted as obstacles in the frame of recognition. However, the path dependency concept of HI allows this work to go beyond these visible problems and highlights the transnational linkages created in the foundation processes of these institutions as the main reason behind the failure.

Keywords

Turkish-Islam, Islam in Germany, DITIB, Recognition of Islam.

* Date of Arrival: 08 November 2021 – Date of Acceptance: 22 July 2022

You can refer to this article as follows:

Mazlum, Mahmut. “Reflections of ‘European Islam’ Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam.” *bilig*, no. 104, 2023, pp. 153-178.

** Dr., Ankara University, Faculty of Political Sciences, Department of Politics and Economics – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-4139-7134

mmazlum@ankara.edu.tr

Introduction

Although it may seem that religions are not as crucial in today's world as they were in the past, we are probably witnessing the period when Islam and Europe were most frequently used together in history. The main reason for this is the growing Muslim communities in European countries created by migration. This movement initially started with the Muslims coming from the former colonies, then continued with worker recruitment programs from the periphery and refugee waves from war-torn areas. Their becoming permanent in those countries made Islam, seen as 'the other' of Europe, a part of European countries more than at any time in history. While this process continues, questions like 'if Islam belongs to Europe in general' or 'is it a part of Germany' are still debated in contemporary politics. Besides, this issue is also gaining public attention, as seen in the electoral success of far-right parties in Europe. For example, Alternative for Germany (*Alternativ für Deutschland* – AFG) puts anti-Islam sentiments at the center of its campaigns and raised its vote share to 12,6% in the 2017 elections, making them the third biggest party in *Bundestag*, alongside similar results in local and European Parliament elections.

As mentioned, this article will elaborate on the long-discussed "European Islam" discourse and its reflections on Germany. We will look for traces of the concept in policies toward Muslim immigrants by examining the recognition process of Turkish-Islam in the country. The necessary data is collected from the existing literature about Turks and Muslims in Europe and from the reports and minutes of the German Parliament (*Bundestag*). Additionally, data collected through qualitative research methods such as semi-structured interviews with some of the leading figures in the Turkish community and participant observation between 2016 to 2021 in Germany will be used as sources of first-hand information to support the arguments.

In this frame, the article will try to build a causal relationship between European Islam discourse and the recognition process of Turkish-Islam in Germany. Conditions and critical debates for recognition of Turkish Islamic organizations will lead us to assumptions about the desired Islamic structure in Germany. While solving this puzzle, three things will be elaborated on: the history of organized Turkish – Islam, European Islam discourse and its reflections on Germany, and the religious recognition system of the country.

As a result, it will be seen that the current crisis around the recognition of Turkish Islam in Germany is not a direct result of contemporary political debates or the rise of the far-right movements, as assumed by many. Instead, the current failure of Turkish-Islam results from the initial decisions, leading us to the well-known path dependence concept of historical institutionalism (HI). In conclusion, the central argument of this article will be tested with the empirical data and tools provided by the theoretical framework that will be detailed in the following section.

Theoretical Framework

Historical institutionalism provides the main tools to examine the collected data in this article. Institutionalism could be evaluated as a theory born as a reaction to the 1960s society-centered political science theories when its philosophical roots are considered. Contrary to the idea that societies are the only drivers of transformations in politics, institutionalism emphasizes the role of institutions in social and political change. In that sense, it puts institutions, including the state, at the center of factors shaping political behavior (Steinmo 123). While taking this as a base, HI was born in the 1990s as a research discipline focusing on the effects of history and processes on the roots and transformations of institutions (Fiorettes et al. 3).

Institutionalist researchers initially focused on the influence of institutions on people's political behavior, and then in the 1990s, they began to concentrate on institutional change or the effects of institutions on real-world outcomes (Steinmo). In that frame, the path dependence concept emerged as one of the most valuable tools they invented to answer why institutions resist change. Briefly, this concept refers to the deterministic effect of the decisions taken in the institution's foundation over those in the future. According to the logic behind this concept, institutions are established as a result of long social processes, and once they are founded, they become relatively independent. This feature makes them resistant to divergences from the initially drawn route (Lecours 11–12). The framing effect of an institution's initial decisions becomes more robust over time because it is always easier to follow policies in line with the initial decisions than the risk of changing the structure. This situation, called positive feedback by HI theorists, increases the price of sheering from the route with every decision, making the institution almost prone to significant changes.

In other words, initial decisions taken in an institution have a determining effect on the decisions to be taken because they tend to constrain decision-makers' policy options from many aspects (Thelen and Steinmo 9).

All in all, the theoretical framework assumes that decisions taken at the beginning determine the future of an institution. The tendency to follow the path shaped by former decisions is simply called path dependence, and this concept will be used to understand the current status of organized Turkish-Islam in Germany. However, as HI implies, history and initial decisions are crucial in such kinds of analyses, so a brief background of the religious organizations of Turks in Germany will be given.

A Brief History of Organized Turkish-Islam in Germany

In contrast to many other European countries, Germany's Muslim population is not a result of its colonial past. Hence, the Muslim population in the country was not considerable until the 1960s. The turning point was the destruction of the 2nd World War, which brought extraordinary economic and political conditions. During the reconstruction process of Germany, a miracle was accomplished by building a giant from ruins. However, the population lost in the war and partition of Germany as the east and west created a labor force shortage. The issue was so severe in some regions that there was a full-employment situation (Comte 43). Germany's response to this problem was a workforce migration program that some other European countries already used. While learning from the experiences of others, Germany created the most organized migrant worker recruitment program after the 1950s and signed labor force recruitment agreements with different countries (Castles 768).

Türkiye was also one of those countries and signed the agreement with Germany in 1961. Unskilled workers selected by the recruitment agencies in Türkiye according to the needs of the companies in Germany were sent to the factories in different regions. In this initial period of worker migration, Türkiye and Germany approached the issue only with economic concerns. While the host country was getting the labor force for its growing industry, the home country reduced unemployment by sending the labor force surplus and gaining foreign currency via remittances. Besides, these workers' stay in Germany was planned as a temporary one subjected to

a rotation system, which paved the way for naming these immigrants as 'guest workers' (Ünver 188). In short, Germany tried to block the way for immigrants to be permanent, while Türkiye was planning to draw from these workers' experiences in its infant industry. All policies neglecting other needs of immigrants in this period align with this rotation system. This economy-focused approach continued for a while, and both countries made the profit they planned to a degree. However, the rotation system became tainted after a couple of years, and the guest workers started to settle, which marked a milestone in the history of organized Islam in Germany. The neglect of home and host countries to the migrant population's growing needs caused the emergence of the first mosque associations, which are still the most prominent organizations in the Turkish community in Germany.

In the first place, the places converted to venues for religious practice were temporary due to the rotation system. However, the fear of losing women and children to a foreign culture pushed the society to establish permanent mosques with increased family reunions in the 1970s (Sirseldoudi 813). The functions of these places for the immigrants struggling to create a new life in a foreign environment were way more than just providing venues for religious practice. Instead, the mosque associations have become a gathering place where they forget their differences and revive their connections with the homeland (Kastoryano 1237). As a result of playing such critical roles, these institutions had vital impacts on Turkish society in Germany that are felt even today. States' neglect of providing religious services created a gap in this frame and caused the most obvious influence of this period on the whole history of Turkish-Islam. Members of different religious groups and cults got organized quickly to fill this gap by establishing the first mosque associations and creating a multi-fractioned community.

Türkiye ignored the situation until the 1980s and could not go beyond sending temporary imams to Turkish-populated areas during Ramadan and Islamic holidays (Doomernik 50). The military coup d'état of 1980, a turning point for Türkiye in every sense, also had consequences for the Turkish community in Germany. Above all, there has been a massive influx of refugees from Türkiye to Germany, and people with a high level of political organization experience started to establish extensions of their home organization by taking advantage of the suitable atmosphere starting

from the late 1970s (Abadan-Unat 267; Sirkeci 77). The junta regime struggled with “undesired” organizations in the country, and naturally, it was also eager to expand it against formations in the diaspora (Mügge 32–33). In parallel, the idea of ‘Turkish – Islamic synthesis’ was developed against leftist and Islamist ideologies, and the state tried to spread it by increasing religious education in the country. Besides, the junta expanded the authorities of the Presidency for Religious Affairs (*Diyanet*) in a way to serve abroad by a constitutional amendment. This transformation paved the way for the establishment of the Turkish Islamic Union for Religious Affairs (*Diyanet İşleri Türk İslam Birliği* - DİTİB), with headquarters in Cologne just four years after the coup d'état.

From today's point of view, it is surprising that such an institution was established without causing widespread debates between countries. According to Baser and Féron (3), such institutions are generally not desired by host countries but tolerated when they are joint ventures. In parallel, Türkiye and Germany had shared interests in providing religious services to the community by a supra-political institution (*Diyanet*). The threat felt by fundamentalism in both countries due to the Iran Islamic Revolution was one of the reasons. Based on that, Türkiye tried to block the spreading of some ‘undesired’ Islamic organizations both in the homeland and the diaspora (Yükleyen 51). Besides, Germany had other reasons than the fear of fundamentalism for opting for this solution. Above all, the state's hands were tied in terms of interfering in religious organizations because of the secularism principle. Second, Germany's lack of appropriate human resources for providing Islamic religious services was another problem. Third, *Diyanet's* experience in providing religious services in a secular country made it favorable (Binswanger and Sipahioğlu 77; Sunier et al. 402). Fourth, these people were Turkish citizens, and for politicians of the time, it was Türkiye's duty to take care of their needs (Sydow 244). Fifth, the ‘Germany is not a country of migration’ discourse was prevailing in politics in those years, so Germany preferred an international solution instead of making the issue domestic (Beilschmidt 189). On the other side, there were also citizens in the Turkish community who did not want to receive religious services from organizations linked with some cults and political groups in Türkiye. These people organized and established independent mosques and wanted help from Türkiye with petitions, which was also a reason for the initiative.

All in all, the establishment of DITIB was in the interest of both countries, and the organization was welcomed at that time. Established under these conditions, DITIB committed to sending imams to affiliated mosque associations, around 300 at the beginning, to pay their salaries. This situation attracted the mosque associations struggling to survive with donations in a workers' populated community (Sunier and Landman 51; Yükleven 49). The combination of these factors created favorable conditions for DITIB, so it snowballed by incorporating some of the members of rival organizations. Today, with approximately 900 mosque associations under its roof, it has become the largest Muslim organization in Germany.

Outcomes of this involvement began to be visible in the community, where several organizations, such as *Süleymançis* and *Milli Görüş*, were also active in the 1990s. The political and religious rivalries between these groups added more fractions to the already existing ones in the Turkish community in Germany. Although the situation seems a natural spillover of the one in the homeland, which is true to a degree, these groups' influence on the Islamic community in Germany is far more significant than theirs in the homeland. Moreover, the later establishment of DITIB as a precaution against others carried this rivalry to a higher level. This fractioned society will become more significant when the recognition issue comes to the fore.

Debates around Islam in Germany started to gather more attention, especially with the increase in naturalization in the 1990s. Meantime, Islamic organizations' building border-crossing relationships made 'transnationalism' one of the most frequently used words for the Turkish community in Germany. In brief, the notion of transnationalism focuses on immigrants' movements back and forth across borders, which became more accessible thanks to advances in technology. Accordingly, immigrants or transnationals are not only an issue for host countries anymore, so this concept offers a border crossing perspective consisting of factors in two countries to understand issues related to them (Bauböck 1673; Vertovec 453–56). Almost all the religious organizations established in the diaspora are proxies of the groups in the home country. Transnational linkages of these organizations are apparent in various areas, such as personnel, religious understanding, and lobbying activities. These transnational links transfer these organizations' traditional structures, religious understandings,

and political stances from bodies in the home country to the diaspora. For instance, imams employed in DITIB mosques are Turkish public servants sent by *Diyanet* for five years due to a protocol made with Germany (Document 1, 5). In this context, mosque associations are profoundly transnational structures, and their current situation, where these features are in the foreground, cannot be considered without these linkages.

Today, mosques in Germany are run mainly by umbrella organizations with strong transnational linkages. The ever-increasing recognition claims of these organizations and naturalized Muslim immigrants brought the issue of Islam in Germany to a whole new dimension. In the 2000s, efforts to integrate Islamic organizations into the existing structure and purify them from their transnational linkages have accelerated in Germany and other European countries. Thus, the issue of integrating Islamic organizations into the already established system and whether this 'foreign religion' is compatible with European values have become important on the agenda. In the following section, we will examine the reflections of the European Islam discourse on this country by assessing the issues that shape Germany's policies on religious organizations, its recognition system, and its policies towards Islamic organizations.

Religious recognition in Germany, Muslims, and reflections of 'European Islam'

No specific organizational structure is foreseen for religious organizations in Germany, so these organizations were established as ordinary associations. In this context, religious organizations can benefit from identical tax reductions and cooperate with local authorities in projects, like other associations. Financial-wise, mosque associations finance their services with donations and dues of their members. Therefore, many mosque associations still have units such as a market selling halal products, a tea shop, a travel agency, a bookstore, or even multi-purpose halls rented to the community to create additional sources for their budgets. These associations must complete the 'recognition process' to be equal with established churches in the country.

There is an official recognition system for religious organizations in Germany, and they must pass four more gradual stages to reach the status of full recognition. The process works in a frame primarily determined by

law, so it first brings legal recognition. In parallel, the recognition decision is under the jurisdiction of individual states' parliaments in all stages, so it has a political aspect, providing a kind of political recognition to the organizations. While two of the four stages of the recognition system that defines the relations between religious organizations and the state are defined in the constitution, the other two are agreements with state authorities. The first of the constitutional statuses is the status of the religious community (*Religionsgemeinschaft*), which is clearly stated in Article 7 of the German Basic Law. According to this article, religious education in public schools can only be given by religious communities (See: Document 2; German Basic Law §7). Although the issue of acquiring this status is not clearly defined by law (Documents 3, 9), it is possible to reach a framework from the court decisions on the subject and the reports prepared by the German Parliament. In this context, in order for an organization to receive the status of a religious community, it must have members from real persons, which must share the same religious understanding, and the organization must have an organizational structure that serves the purpose of realizing the goals set by that religion (Document 4). Additionally, religious communities should have clear hierarchical structures formed by members who come together to fulfill religious purposes only since the authority to teach religion requires a profound organizational ability (Document 5, 12).

The other status mentioned in the constitution is the status of *Körperschaft des Öffentlichenrechts*. This concept was created by the abolition of the state church in the Weimar Constitution, defined in articles (137-141), and inherited in today's German Basic Law. Accordingly, religious communities that prove their permanence with their statutes and number of members will be entitled to receive the status of *Körperschaft des Öffentlichenrechts*. However, court decisions on applications and reports prepared at the request of state parliaments show that the necessary conditions are much more complex. As a matter of fact, in various reports, it is stated that religious communities that want to receive this status must fulfill conditions such as complying with the law and the constitution, a clear organizational structure, the ability to represent the community to the outside world, long-term institutional stability and tolerance to other religions (Document 5, 10; Document 6, 7-8; Document 7, 6).

This status opens some of the broad rights formerly granted to the state church to other religious communities and gives them a chance to be equal. These rights cover a wide range, from separate cemeteries and prison chaplaincies to being featured on state television and the right to levy taxes collected by the state (Rohe 58; Spielhaus and Herzog 426). Although the efforts of Turkish-Islamic associations are continuing for recognition, it is hard to mention considerable progress. Only two organizations reached full recognition in Germany's Turkish and Muslim communities. First, the Ahmadiyya Community in Germany gained the status in 2013 as a Muslim organization, and then in 2020, the German Alevi Community (AABF) achieved full recognition as a separate religion from Islam.

In addition to these two constitutional statuses, religious organizations can obtain partial recognition through agreements with state authorities. The simpler of these involves the cooperation of the state and the religious organization in projects that serve the common good of society. This cooperation, mostly seen at the local level, can be in the form of mosque associations performing services financed by the state. The more complex of these contracts are called state agreements (*Staatsvertrag*), which provide a much more comprehensive and prestigious recognition status than the previous one. These agreements are approved by the state parliaments and provide a frame presenting the rights of an organization in that respective state. Some Turkish-Islamic organizations signed these agreements in Hamburg and Bremen in the 2010s, and negotiations were started in the same period for similar contracts in many other states.

The recognition processes generally proceed as establishing an association, cooperating with state authorities, gaining the religious community status, or signing a state agreement covering all of these, and finally reaching the level of full recognition with the attainment of *Körperschaft des Öffentlichenrechts* status. Considering that the condition of having existed for a long time, which is one of the conditions for full recognition, is interpreted as 30 years, it is clear that the process takes quite a long time. Additionally, the process requires considerable organizational skills and management experience. Besides, the political balances in the state parliaments, which are the decision-makers in this frame, appear vital in achieving the recognition.

In all this equation, none of the mentioned Turkish-Islamic organizations have reached the status of full recognition. While institutions of many other religions have obtained the status, the first and only Muslim organization to have achieved the *Körperschaft des Öffentlichenrechts* status is the Ahmadiyya Community in Germany (Gorzewski 140). Besides, many mosque associations collaborate with the state in the local context, but very few examples have attained the religious community status entitling them to give religious courses in public schools. The first was the Berlin Islamic Federation, which obtained this right due to a court decision in the State of Berlin in 2001 (Kastoryano 1248). After a decade, DITIB achieved this status in the State of Hessen in 2012 and started to organize religion classes. However, these lessons did not last long, and the state withdrew the right in 2020 due to the political debates focused on DITIB's transnational linkages. In addition to all these, the state agreements reached by DITIB and other leading Muslim organizations in Hamburg and Bremen appear as another remarkable development. However, these agreements are critical when the rights of the Muslim population living here are considered; these states have a system called "religion for all courses" instead of confessional courses, so the rights obtained are used only partially. To sum up, the recognition struggle of the Turkish-Islamic community in Germany is still quite far from the status of full recognition. The only organization that has achieved full recognition within the Turkish society in Germany has been the AABF, which defines Alevism as a separate religion from Islam, and obtained the status in 2020.

So, what are the reasons behind Turkish-Islamic organizations' failing in these processes? In his article, Muckel (104–10) pointed out the negative political environment and legal problems, including transnational ties, as the source of the main problems to answer this question. In parallel, it is possible to collect these problems under three headings: structural shortcomings, the politicization of Islam-related issues, and the effects of transnational linkages. The first of these is caused by mosque associations' initial structures, formed to meet various needs of the Muslim population living in Germany. Therefore, mosque associations and their umbrella organizations are complex structures that work not only for fulfilling the purposes of religion but also to respond to very different needs of society (Lemmen 317). This multi-purpose structure resulted from the first

generations seeking to resolve the more pressing and practical issues rather than the recognition while establishing these associations. This situation has changed recently, with the issue of religious recognition coming to the fore. As a result, managers more familiar with legal and administrative processes have recently taken office in these organizations, and the by-laws used for decades have been updated for the recognition conditions.

Another problem is the ethnic and religious division of the Muslim community in Germany and the rivalry between these structures. As mentioned, the most fundamental issue on which Türkiye and Germany agreed on the establishment period of DITIB in Germany in the 1980s was blocking the spread of undesired groups (Binswanger and Sipahioğlu 73; Sunier et al. 402; Yükleyen 51). The inclusion of DITIB in this competitive environment has exacerbated this situation, and different religious and political stances have prevented these organizations from coming together for decades. Politicians and officials have repeatedly stated the necessity of establishing a single platform because recognizing a single group may cause an over-authority situation to the detriment of other groups (Kortmann 6; Spuler-Stegemann 92). The issue's importance will be understood even more when organized Muslims comprise a tiny part of the total Muslim population and the difficulties of choosing only one of these organized structures to represent all Muslims are considered.

Another obstacle that we will briefly mention here is the negative environment created by the severe politicization of Islam in the recent period. This situation is primarily related to the concept of islamophobia, which relates to Islam and terrorism, which emerged as a result of the September 11 attacks (Yanarışik 2914). After these attacks, a security-oriented view toward Islamic organizations also developed in Germany. The clearest example of this situation is the National Vision Islamic Society (Islamische Gemeinschaft Milli Görüş - IGMG), one of the leading mosque umbrella organizations monitored by the domestic intelligence organization (Argun 161; Ewing 408). Again, the anti-immigration movements, which have existed for many years in Germany, have recently evolved into anti-Islamism has been one of the most critical factors in this hostile environment (Ceylan 81). Consequently, the political costs of the decisions to be taken on the recognition of Islamic organizations increase, and politicians avoid

taking risks in this regard. This situation naturally leads to prolonging or suspending the current recognition negotiations.

The last issue harming the recognition processes is the transnational linkages of Turkish-Islamic organizations. It can be claimed that these connections are the biggest obstacle to the recognition processes, both as a source of political debates and for being the root of the above-mentioned problems. First, these linkages directly impact many areas, such as belief systems and the structures of these organizations. Besides, it also causes legal problems regarding the secularism principle of the state in Germany, especially in the context of DITIB and religious community status. This situation is a result of the principle that the state cannot interfere with the religious courses given in schools; DITIB's ties to the Diyanet violate this situation, and it will not be legally possible for Germany to grant this right, which is not even in itself, to another state (Document 8, 14-15; Document 9, 6). However, this problem could also be overcome by establishing an organ independent of these ties, as DITIB did in the State of Hessen in 2012. Finally, the biggest problem is whether the political balances are suitable for recognition, and in recent years it has become primarily anti-Islamic. At this point, as claimed, transnational linkages have a binding effect. Hence, almost all the political debates about DITIB, the most assertive Turkish-Islamic organization in terms of recognition, have been shaped within these linkages' framework. Although the institution claims that these ties are only in the context of the Diyanet's acceptance as the higher religious authority and they do not have a political effect, almost all the states where recognition negotiations were ongoing have decided to cut or suspend their ties with DITIB, citing these ties as a reason.

This means that mosque associations formed and developed under the influence of historical conditions must undergo a serious and not pre-limited transformation process to adapt to the system. However, there are some serious problems in this frame. Initially, a hierarchical religious organization that takes the churches as an example and can cooperate with the state at all levels is foreign to the history of Islam. As a result, the three situations mentioned above need to be resolved for recognition. Moreover, the list of recognition conditions extended with the answers given to the applications includes many issues open to interpretation, such as respect for

the law, tolerance for others, loyalty to the state and the constitution, etc. (Document 5, 10; Document 10, 6). When the perception of Islam and these unclear conditions are considered together, questions like how much Islamic organizations can fulfill these conditions and how much of this will be accepted by the host states are open to discussion. This discussion brings us to the European Islam concept and its reflections in Germany. A scheme referring to these reflections can be drawn by evaluating the historical stance towards the organizations, incorporation initiatives, political parties' perceptions about the issue, and problems faced in recognition processes.

Historically, Islamic organizations with transnational ties have been debated in European countries since the beginning. During the establishment process of DITIB in the early 1980s, the possibility of such a formation's turning into a structure through which Türkiye could influence the Islamic community in Germany was emphasized (Sunier and Landman 47). As known, this perspective later became dominant, and efforts were started to clear Islamic organizations from these ties. According to Laurence (263), European states allowed transnational resources for the religious needs of Muslim immigrants in the early 1980s, but in the 1990s, a policy of de-transnationalization began with the efforts to incorporate these institutions. These efforts showed that European states were uncomfortable with the transnational linkages of the religious organizations of Muslim immigrants.

The concept of European Islam, which Tibi Bassam first put forward in the early 1990s, expresses an understanding of "Islam integrated with European values," which can only be achieved by Muslims adopting values such as "a European culture of tolerance, pluralism, and secularism" (Nielsen 35). One of the most visible results of the discussions around this concept was the attempts of European countries to create platforms to communicate with their Muslim populations. This situation can be read as a reflection of the debates on European Islam in other countries. Germany also joined this trend in 2007 with the German Islamic Conference (*Deutsche Islam Konferenz* - DIK), which was formed under the leadership of the Minister of Interior Wolfgang Schäuble. This platform, in which Muslims living in the country and representatives of the state participated, aimed to increase the communication between the parties, solve the problems that started to come to the fore, and naturally integrate Islam into the existing system. However,

the platform has been criticized due to discussions such as who will attend these meetings from the beginning. Hence, in addition to the country's leading mosque organizations, representatives of very small "liberal" Islamic organizations and people allegedly representing unorganized Muslims were invited. This situation naturally created the impression that the state tries to limit the effectiveness of leading mosque organizations on the decisions taken in the meetings of the platform.

Likewise, when we look at the manifestos of the leading German political parties in the recent elections, it can be claimed that the imagination of an Islamic society close to the mentioned features and values is shared by leading parties. For example, in the 2017 election manifesto of the Christian Democratic Union Party and the Christian Social Union Party (CDU/CSU), which have been in power for a long time, it is emphasized that being pro-peace and respecting democratic values are the primary conditions for Islamic organizations in the country to be addressed. Similarly, the 2017 election manifesto of the Social Democratic Party of Germany (SPD), known to be moderate in policies toward immigrants, emphasized that Muslims are a part of Germany but can enjoy some rights as long as they follow the rules. The views of these two parties, which are located at the center of the political spectrum, are similar enough to include just minor nuances. This situation gives us clues about the European Islam discourse in Germany. In addition, although these are universal values and there is no concrete evidence that Turkish-Islamic organizations reject them, this is important in showing how the issue of recognition is politicized and the prejudices of political actors in terms of Islam.

What kind of Islam Germany wants to integrate can be seen by looking at the problems faced by Turkish-Islam in the recognition processes. The first of these can be counted as the structure problem, which refers to the desired Islamic organization' having a similar structure to churches and having the ability to represent the Islamic society at all levels of the administrative system. As known, such a structure is historically foreign to Islam, so creating an institution in line with this could not be possible. Besides, there is a selective attitude based on prejudices regarding beliefs, even if it is against the state's neutrality principle, resulting from the negative concepts associated with Islam. This attitude is reflected in official documents by emphasizing the

importance of concepts such as values, respect for the law, tolerance of different religions, gender equality, etc., as conditions (Document 6, 10; Document 10, 6). As argued before, the traditions on which the Islamic society in Germany is based and the attitude toward Islam are conditions that can always be left on hold in the future.

The last problem in recognition processes results from the politicization of the issue and transnational linkages along with the crises in bilateral relations, especially in recent years. After years of neglect, Türkiye rapidly developed policies toward its emigrants after the Justice and Development Party came to power (Şahin-Mencütek and Başer). This change has also affected the type of organization expressed in European Islam and made transnational connections very visible, especially in the political sense. In parallel, the crises between the countries have also resulted in the recognition processes carried out by these organizations. Suspensions in recognition processes of DITIB in the period following these crises, especially after 2016, can be seen as an example. Thus, we can deduce that Islamic organizations that want to be incorporated into Germany must be “away from the political effects of the homeland.” In this context, it can be argued that reflections of the European Islam discourse in Germany envisage a localized and transnational linkages free Muslim organization that adopts western values and can integrate into the existing structure by imitating the institutional structure of the churches. The fact that the organizations that cannot provide or reject this series of somewhat ambiguous features are in the majority constitutes the present problem of recognition and the conflict around it.

Evaluation of the Data and Arguments

Up to this point, we have examined the institutionalization process of Islam, the main problems at the point of recognition, and reflections of European Islam in Germany. The empirical data collected here points to two basic situations in the field. First, there is a vast and organized Muslim population in Germany today, and their claims for recognition will be one of the most critical political issues waiting to be resolved soon. The second is related to European Islam discourse, which developed gradually with these recognition claims and can be perceived as “what kind of a Muslim community the European states want.” It is a fact that the increasingly localized reflections of this concept will come to the fore more frequently with the rising

xenophobia and Islamophobia in Europe. It would be a reasonable inference to think that the development processes of these two phenomena still have an ongoing impulse-reaction spiral and that the recognition crisis that has emerged at the point reached today is a result of the conflict between these two concepts. So, at this point, while Muslims' claims for recognition and the conditions put forward by Germany are known to a certain extent, how can we explain the lack of progress? In other words, the question of why we are at this point today is still unanswered. As previously claimed, the concept of "path dependence" helps reach a reasonable answer to this question.

In this direction, the aforementioned theoretical framework will provide arguments for understanding the causes of the problems experienced today regarding recognition in Germany. Accordingly, it is essential to look at the history of the institutionalization process of Turkish-Islam in Germany, especially the initial periods. To sum up, the first mosque associations were formed as extensions of the Islamic groups in the homeland due to Türkiye's indifferent attitude to the subject. Due to the lack of alternatives, some groups have reached areas of influence that do not reflect the homeland's situation. After 1980, Türkiye realized the damage of the authority gap in this field and pioneered the establishment of DITIB, which significantly impacted the largest Muslim organization in Germany. In this process, both home and host countries aimed not to create an institution that would gain equal rights with churches in the future but to narrow the sphere of influence of 'undesired' organizations by providing religious services.

These initial conditions and decisions have revealed three situations based on transnational connections. First of all, these organizations are extensions of the main structures in Türkiye and largely reflect many elements such as rituals, belief systems, traditional structures, and intergroup conflicts. This spillover of the homeland played an essential role in the failure of attempts to establish a single platform for recognition in the future. It is also not very reasonable to expect DITIB to be under the same roof with the "undesirable" Islamic organizations that it was established as a rival in a sense. Indeed, this was not possible for a long time. Also, it can be argued that the delay in establishing DITIB enabled other organizations to influence Islamic society in Germany more than they did in the homeland. In this context, it can

be seen how effective the initial decisions were at establishing a common platform for recognition.

The second situation created by the initial decisions is the dependency of Turkish-Islamic organizations on transnational linkages. In other words, these organizations need their homeland bodies to carry out their essential activities. The most important of these is the human resource because these religious organizations in the diaspora bring imams and even administrators from their main structures in Türkiye. It is a natural consequence of the fact that the Muslim society in Germany did not have alternative human resources with these qualifications in the first place. However, it continues despite all the time that has passed. It can be argued that bringing imams from Türkiye or paying off their salaries through the structures in the homeland, which initially had an advantage in terms of practical results, gradually became a phenomenon that blocked the localization in these matters. Hence, in the presence of such ready-made solutions, issues such as raising imams in Germany, financing the services from local resources, and raising managers with qualifications suitable for the local recognition systems were not seen as important issues by the majority of the Muslim community. Thus, many organizations' financial and human resources will not be enough to carry out even the simplest activities in the event of cutting their transnational linkages. From this perspective, it is seen to what extent the practical solutions put forward at the beginning can affect the issues that still exist today.

The third situation is the politicization of transnational linkages, which is especially valid for DITIB because its linkages to Diyanet are undoubtedly the most discussed in this frame. DITIB administrators have stated on various occasions, including our interviews, that these connections are only in the form of cooperation and the Diyanet being seen as the supreme religious authority and that it does not have a political impact. However, the fact that DITIB Presidents and imams are directly Diyanet's personnel, and the capacity of people in these positions to influence democratic decision-making through religious advisory committees, which are equipped with mighty powers in the statute, appears to contradict the claims of independence. As a result, DITIB's recognition processes become indexed to the course of relations between the two countries. The parallel between

the two issues can be seen in a distinction between before and after 2016. In the pre-2016 period, when the relations between the two countries were relatively positive, there were many projects in which DITIB cooperated with the state, and significant gains were achieved by signing state agreements in 2012. However, when relations between the two countries deteriorated after 2016, one of the most discussed issues was the organization's transnational connections. There have been disputes because of these linkages in many states, and almost all the progress made after years of struggle has been lost. Today's harmful politicization around the transnational linkages, once seen positively due to the planned scope of DITIB, shows how initial decisions influence the institution when the conditions change.

Conclusion

Incorporating organized Islam into the existing system will be one of Germany's most significant political issues. As detailed, the struggle for recognition of the Turkish-Islamic organizations has gained momentum recently, and the discussions on how to integrate them have also come to the fore. In this frame, the concept of path dependence explains why the Muslim communities in the country could not meet the recognition conditions and the reasons for the crisis experienced at that point. As the main findings of this article indicate, the initial structures of the organizations established in Germany resist the change and localization, which prevents them from evolving in line with the requirements of the recognition system. Thus, the transnational linkages formed with the initial decisions have become stronger over time and reached a point where they cannot be cut today. This situation has led to the indexing of recognition processes to the course of the relations between the two states. The negativities created by this situation were seen recently with the loss of the progress in the frame of recognition. In parallel to the main argument of this study, the role of rising anti-Islamism in these results is undeniable, but it is clear that the organizational structures based on transnational ties, which were created as a product of short-term interests in the initial situation, make this even more complicated. As a result, Turkish-Islamic organizations' structure contradicts legal requirements and provides ample material for the hostile political atmosphere. However, if the recognition processes had been foreseen at the beginning, situations that contradicted the basic norms in the structural sense would not have

occurred, and the problems related to the political atmosphere could have been overcome more easily. Nevertheless, Germany and Turkish-Islamic organizations cannot sustain the current situation. At this point, we can argue that the common platforms that mosque associations can establish are essential in recognition efforts, and thus they can be relatively exempt from the adverse effects of the past.

Support and Acknowledgment Statement

The data used in this paper were collected during the author's Ph.D. education, which was funded in the frame of the MEB YLSY scholarship program.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

References

- Abadan-Unat, Nermin. "Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü." *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Göçler*, edited by M. Murat Erdoğan and Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, pp. 261–77.
- Argun, Betigül Ercan. *Turkey in Germany: The Transitional Sphere of Deutschei*. 1st ed., Routledge, 2003.
- Baser, Bahar, and Élise Féron. "Host State Reactions to Home State Diaspora Engagement Policies: Rethinking State Sovereignty and Limits of Diaspora Governance." *Global Networks*, vol. 22, no. 2, 2022, pp. 226–41, <https://doi.org/10.1111/glob.12341>.
- Bauböck, Rainer. "Cold Constellations and Hot Identities: Political Theory Questions about Transnationalism and Diaspora." *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, edited by Rainer Bauböck and Thomas Faist, Amsterdam University Press, 2010, pp. 295–323, <https://doi.org/10.5744/florida/9780813044583.003.0003>.
- Beilshmidt, Theresa. "Religious Practices of DITIB Mosque Community Members: Perspectives from Germany." *Islamic Organizations in Europe and the USA*, edited by Matthias Kortmann and Kerstin Rosenow-Williams, Palgrave Macmillan, 2013, pp. 186–203.
- Binswanger, Karl., and Fethi. Sipahioğlu. *Türkisch-Islamische Vereine Als Faktor Deutsch-Türkischer Koexistenz*. Rieß, 1988.

- Castles, Stephen. "The Guest-Worker in Western Europe? An Obituary." *The International Migration Review*, vol. 20, no. 4, 1986, pp. 761–78.
- Ceylan, Rauf. "From Guest Workers to Muslim Immigrants: The History of Muslims and Their Organizations in Germany." *Muslim Community Organizations in the West: History, Developments and Future Perspectives*, edited by Mario Peucker and Rauf Ceylan, Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, pp. 75–92, https://doi.org/10.1007/978-3-658-13889-9_5.
- Comte, Emmanuel. *The History of the European Migration Regime: Germany's Strategic Hegemony*. Routledge, 2018.
- Doomernik, Jeroen. "The Institutionalization of Turkish Islam in Germany and The Netherlands: A Comparison." *Ethnic and Racial Studies*, vol. 18, no. 1, 1995, pp. 46–63, <https://doi.org/10.1080/01419870.1995.9993853>.
- Ewing, Katherine Pratt. "Living Islam in the Diaspora: Between Turkey and Germany." *The South Atlantic Quarterly*, vol. 102, no. 2/3, 2003, pp. 405–31, <https://doi.org/10.1215/00382876-102-2-3-405>.
- Fioretos, O., et al. "Historical Institutionalism and Political Science." *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*, edited by O. Fioretos et al., Oxford University Press, 2016.
- Gorzewski, Andreas. *Die Türkisch-Islamische Union Im Wandel*. Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015, <https://doi.org/10.1007/978-3-658-08867-5>.
- Kastoryano, Riva. "Religion and Incorporation: Islam in France and Germany." *International Migration Review*, vol. 38, no. 3, 2004, pp. 1234–55.
- Kortmann, Matthias. "Debating the 'Integration of Islam': The Discourse between Governmental Actors and Islamic Representatives in Germany and the Netherlands." *Comparative Migration Studies*, vol. 6, no. 24, 2018, pp. 1–20, <https://doi.org/https://doi.org/10.1186/s40878-018-0086-2>.
- Laurence, Jonathan. "Managing Transnational Islam: Muslims and the State in Western Europe." *Immigration and the Transformation of Europe*, edited by M. Parsons, Craig, A.; Smeeding, Timothy, no. May, Cambridge Univ. Press, 2006, pp. 251–73, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493577.010>.
- Lecours, André. *New Institutionalism: Theory and Analysis*. Toronto University Press, 2005.
- Lemmen, Thomas. "Muslimische Organisationen in Deutschland." *Muslimen in Deutschland: Historische Bestandsaufnahme, Aktuelle Entwicklungen Und Zukünftige Forschungsfragen*, edited by Peter Antes and Rauf Ceylan, Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, pp. 309–24, https://doi.org/10.1007/978-3-658-15115-7_16.

- Muckel, Stefan. "Muslimische Religionsgemeinschaften Als Körperschaften Des Öffentlichen Rechts." *Muslims in Deutschland*, Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, pp. 77–113, https://doi.org/10.1007/978-3-658-15115-7_5.
- Mügge, Liza. "Managing Transnationalism: Continuity and Change in Turkish State Policy." *International Migration*, vol. 50, no. 1, 2012, pp. 20–38, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2010.00666.x>.
- Nielsen, Jorgen. "The Question of Euro-Islam: Restriction or Opportunity?" *Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence*, edited by Aziz Al-Azmeh and Effie Fokas, Cambridge University Press, 2007, pp. 34–48, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809309.004>.
- Rohe, Mathias. "Islamic Norms in Germany and Europe." *Islam and Muslims in Germany*, edited by Ala Al-Hamarneh and Jorn Thielmann, Brill, 2008, pp. 49–81, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004158665.I-592.17>.
- Şahin-Mencütek, Zeynep, and Bahar Başer. "Mobilizing Diasporas: Insights from Turkey's Attempts to Reach Turkish Citizens Abroad." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 20, no. 1, 2018, pp. 1–20, <https://doi.org/10.1080/019448953.2017.1375269>.
- Sirkeci, İbrahim. *The Environment of Insecurity in Turkey and the Emigration of Turkish Kurds to Germany*. E. Mellen Press, 2006.
- Sirseldoudi, Matenia. "The Meaning of Religion and Identity for the Violent Radicalisation of the Turkish Diaspora in Germany." *Terrorism and Political Violence*, vol. 24, no. 5, 2012, pp. 807–24, <https://doi.org/10.1080/09546553.2011.644105>.
- Spielhaus, Riem, and Martin Herzog. "Finding a Place for Islam in Germany: Islamic Organisations under Private and Public Law." *Journal of Religion in Europe*, vol. 8, no. 3–4, 2015, pp. 419–43, <https://doi.org/10.1163/18748929-00804009>.
- Spuler-Stegemann, Ursula. *Muslims in Deutschland Informationen Und Klärungen*. Herder, 2002.
- Steinmo, Sven. "Historical Institutionalism." *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, edited by Donatella della Porta and Michael Keating, Cambridge University Press, 2008, pp. 118–39.
- Sunier, Thijl, et al. "The Long Arm of the State? Transnationalism, Islam, and Nation-Building: The Case of Turkey and Morocco." *Contemporary Islam*, vol. 10, no. 3, 2016, pp. 401–20, <https://doi.org/10.1007/s11562-016-0353-7>.

- Sunier, Thijl, and Nico Landman. *Transnational Turkish Islam: Shifting Geographies of Religious Activism and Community Building in Turkey and Europe*. Palgrave Macmillan, 2015, <https://doi.org/10.1057/9781137394224>.
- Sydow, Gernot. "The Legal Status of Muslim Communities in Germany." *Transformation of Church and State Relations in Great Britain and Germany*, edited by Antje von Ungern-Sternberg and Christian Walter, 1st ed., Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2013, pp. 241–50, <https://doi.org/10.5771/9783845243399-241>.
- Thelen, Kathleen, and Sven Steinmo. "Historical Institutionalism in Comparative Politics." *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge University Press, 1992, pp. 1–21.
- Ünver, Osman Can. "Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, no. 45, Jan. 2012, pp. 177–226.
- Vertovec, Steven. "Conceiving and Researching Transnationalism." *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, no. 2, 1999, pp. 447–62.
- Yanarışık, Oğuzhan. "Yükselen İrkçilik ve İslamofobi Gölgesinde Yaşayan Avrupa Türkleri: Almanya Örneği." *Yeni Türkiye*, no. 54, 2013, pp. 2911–17.
- Yükleyen, Ahmet. *Localizing Islam in Europe*. Syracuse University Press, 2012.

Official Documents

- Document 1, Bundestag, "Zur Einreise von drittstaatsangehörigen Imamen nach Deutschland", Wissenschaftliche Dienste, Sachstand, no: WD 3 - 3000 - 170/18, 04.06.2018.
- Document 2, Bundestag, "Gesetzliche Regelungen mit Bezug zu islamischen Religionsgemeinschaften", Wissenschaftliche Dienste, Sachstand, no: WD 3 - 3000 - 259/16, 01.12.2016.
- Document 3, Bundestag, "Verfassungsrechtliche Bedenken gegen die Anerkennung der Yeziden als Religionsgemeinschaft in Deutschland", Wissenschaftliche Dienste, Ausarbeitung, no: WD 10 - 3000 - 017/16, 24.03.2016.
- Document 4, Bundestag, "Rechtlicher Status der DİTİB", Wissenschaftliche Dienste, Ausarbeitung, no: WD 10 - 3000 - 053/18, 19.07.2018.
- Document 5, Bundestag, "Die rechtlichen Rahmenbedingungen des Verhältnisses von Staat und Religionsgemeinschaften in Deutschland: Unter besonderer Berücksichtigung der Rahmenbedingungen für Muslime", Wissenschaftliche Dienste, Ausarbeitung, no: WD 10 - 3000 - 074/08, 29.08.2008.
- Document 6, Bundestag, "Fragen zur religionsrechtlichen Anerkennung des Islam in Frankreich und Deutschland", Wissenschaftliche Dienste, Ausarbeitung, no: WF III - 079/06, 20.03.2006.

- Document 7, Bundestag, “Religionsrechtliche Regelungen für Juden und Muslime”, Wissenschaftliche Dienste, Drucksache, no: WF III G – 151/06, 20.04.2006.
- Document 8, Bundestag, Antwort der Bundesregierung auf die Anfrage: “Einfluss ausländischer Staaten, Parteien und Stiftungen auf islamische Gemeinschaften in Deutschland und offene Fragen aus der Deutschen Islam Konferenz (DIK)”, Drucksache, no: 18/13658, 29.09.2017.
- Document 9, Bundestag, “Muslimische Dachverbände in Deutschland: Zur rechtlichen Organisation”, Wissenschaftliche Dienste, Sachstand, no: WD 1 – 3000 – 018/18 / WD 7 – 3000 – 112/18, 29.05.2018.
- Document 10, Bundestag, “Rechtsfolgen aus der Organisationsform von islamischen Verbänden”, Wissenschaftliche Dienste, Sachstand, no: WD 7-3000 – 112/18, 28.05.2018.
- SPD Elections Manifesto, 2017 https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Bundesparteitag_2017/Es_ist_Zeit_fuer_mehr_Gerechtigkeit-Unser_Regierungsprogramm.pdf.
- CDU/CSU Elections Manifesto, 2017 https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170816-regierungsprogramm-english-version.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=10785.
- German Basic Law, 1949.
https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html.

Avrupa İslamı Söyleminin Almanya'ya Yansımaları ve Almanya'da Türk-İslam'ın Tanınması Meselesi*

Mahmut Mazlum**

Öz

Türk-İslam bugün tarihte hiç olmadığı kadar Avrupa'nın bir parçası haline gelmiştir. Bu durumun temel sebebi olan Türk göçmenlerin dini kurumları ise özellikle Almanya'da bu durumu resmiyete dökmek ve eşit haklar ele edebilmek için uzunca bir süredir mücadele etmektedirler. Bu çalışma temel olarak mezkur tanınma sürecini, Avrupa İslamı şeklinde ifade edilen kavramın Almanya'ya yansımaları ile birlikte ele almakta ve tanınma süreçlerinin başarısız olmasının sebeplerini irdelemektedir. Her ne kadar İslam çevresinde oluşan siyasi atmosfer, olumsuz durumun ilk akla gelen sebebi olsa da, ortadaki tek sorun bu değildir. Bu bağlamda çalışmamız toplanan ampirik yığının işaret ettiği tanınmanın önündeki çok seslilik, yapısal yetersizlikler ve siyasal etkenler gibi sorunların temeline tarihsel kurumsalcı bir bakış açısı ile yaklaşarak özgün bir iddia ortaya atmaktadır. Buna göre Türk-İslam'ın Almanya'da tanınmasının önündeki engeller başlangıç durumunda oluşturulan transnasyonel bağlantıların sebep olduğu “izlek bağımlılığının” bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler

Türk-İslam, Almanya'da İslam, DİTİB, İslam'ın Tanınması.

* Geliş Tarihi: 08 Kasım 2021 – Kabul Tarihi: 22 Temmuz 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Mazlum, Mahmut. “Reflections of ‘European Islam’ Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam.” *bilig*, no. 104, 2023, ss. 153-178.

** Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Politika ve Ekonomi Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4139-7134
mmazlum@ankara.edu.tr

Размышления о европейском мусульманском дискурсе и вопрос о признании турецкого ислама в Германии*

Махмут Мазлум **

Аннотация

Турецкий ислам сегодня стал частью Европы в большей степени, чем когда-либо. Турецкие иммигранты и их религиозные институты являются основной причиной этой новой ситуации, и они пытаются легализовать свою принадлежность своими требованиями о признании, особенно в Германии. В статье в основном рассматривается этот процесс с акцентом на размышления о дискурсе европейского ислама на немецкой сцене и делается попытка понять причины нынешнего кризиса вокруг признания турецкого ислама. Несмотря на то, что нынешнее восприятие ислама в принимающих странах является основной причиной для многих, эта статья подходит к проблеме с исторической институционалистской (НИ) точки зрения и развивает дальнейшие аргументы. Анализ эмпирических данных показывает, что отсутствие единого голоса в мусульманском обществе, структурная неэффективность исламских организаций и политизация вопросов, связанных с исламом, могут считаться препятствиями в рамках признания. Однако концепция НИ, основанная на зависимости от пути, позволяет этой работе выйти за рамки данных лежащих на поверхности проблем и выдвигает на первый план транснациональные связи, созданные в процессах основания этих институтов, как основную причину неудачи.

Ключевые слова

Турецко-исламский, ислам в Германии, DİTİB (Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği), признание ислама.

* Поступило в редакцию: 08 ноября 2021 г. – Принято в номер: 22 июля 2022 г.

Ссылка на статью:

Mazlum, Mahmut. "Reflections of 'European Islam' Discourse to Germany and Recognition of Turkish-Islam." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 153-178.

** Д-р, Анкарский университет, факультет политических наук, кафедра политики и экономики – Анкара / Турция

ORCID: 0000-0002-4139-7134

mmazlum@ankara.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity*

Sayan Shylmambetov**

Bakhytzhan Saparov***

Abstract

In this article, the impact of the Jadid movement on the formation of Kazakh national identity is discussed in the context of the regional characteristics of Kazakhstan. The issue of the Jadid movement in Russian historiography was written within the framework of Islamic integration, pan-Turkism, and ethnic nationalism. The Jadid movement, which is the essence of the national identity construction, has left its traces in Kazakhstan thanks to the Tatar scientists who naturally affect the Turkish unity process. National identity and Turkish unity issues developed in parallel in Kazakhstan. Evaluating the religious views of Kazakh nomads in rural areas, and the tribalism and ethnic relations, the Tsarist administration exerted strong pressure on the policy of Russification. Therefore, Russian-Kazakh schools increased in number and developed rivalry to the Jadid schools. The founders of the Alaş movement, who were educated in the Jadid schools in the northern and western regions of Kazakhstan, later studied at the higher education institutions of the Russian

* Date of Arrival: 24 February 2021 – Date of Acceptance: 28 March 2022

You can refer to this article as follows:

Shylmambetov, Sayan, and Bakhytzhan Saparov. "Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 179-205.

** Dr. Lecturer, Ahmet Yesevi University, Department of Social Sciences – Turkestan/Kazakhstan
ORCID: 0000-0002-5734-3149
sayanbaldisu@mail.ru

*** Dr. Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Department of Political Science and Social Philosophical Disciplines – Almaty/Kazakhstan
ORCID: 0000-0002-8243-5184
s.baha81@mail.ru

- Shylmambetov, Saparov, *Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity* •

Empire. The rest of the Jadids received their education in the madrasahs of today's Uzbekistan, Kazan, Cairo and Istanbul. In this context, two aspects of the Jadid movement have become stereotyped in Kazakhstan, the first is the establishment of the Kazakh state Alaş Orda, the second is the struggle for the unity of the Central Asian Turkic people and the establishment of the Turkestan state.

Keywords

Kazakhstan, Jadid movement, Regional Characteristics, National identity.

Introduction

In the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, the national awakening process started among all Turkish-Muslim people who were under the occupation of Tsarist Russia, and the national struggle movements gained momentum in the lands of the ancient Kazakh Khanate. One of the factors that accelerated this process in Kazakhstan was the Jadid movement. It should be noted that there is no common view in the Turkish world studies on Jadidism studies. The issue of Jadidism has been an important step in the education history of the Turkish-Muslim people in the 19th and 20th centuries, and its basis is the construction of national identity by fighting against the colonial policy of Russia through education. In this context, the article should start with a review of the history of the formation of views on Jadidism.

Russian administrators initially evaluated Jadidism as a “*mental and cultural movement*” or “*mental awakening*” of the Turkish-Muslim people, and considered it as an obstacle to Russification and Christianization policies (KC MDA Fund 64, Unit 1, File 3155, Pages 1-7). In a document dated 1858, many reports were sent to the General Governorship about the weakness of Kazakh Turks in the application of the Islamic creed (Şabley 94-95) and that they should be kept away from Tatar and Uzbek influence (Arapov). Sergey Mikhailovich Dukhovskoy, who was appointed as the General Governor of Turkistan on March 28, 1898, established a commission of inquiry on the life and socio-economic situation of Muslims in the region and sent a comprehensive report on this issue to Tsar Alexander III (Vsepoddanejšiy Doklad Turkestanskogo General Gubernatora 3). In this report, Governor-General Sergey Duhovskoy stated that Tatar and Uzbek clergy had active activities in the spread of Islam in Kazakh lands and that these groups remained more loyal to “*Ittihat-ı Islam*” than Kazakh Turks. According to Sergey Dukhovskoy’s opinion, it was necessary to ban Kazan Tatars and Uzbeks from trading in the Kazakh steppes, which would harm the Turkestan region policy of the Tsarist Russian Empire (Vsepoddanejšiy Doklad Turkestanskogo General Gubernatora 17-24).

Later, Nikolay Ivanovic Ilminski and Nikolay Petrovich Ostroumov (12), who were missionaries in the Turkestan region, described the Jadid movement as a unification movement of the Turkic people. XIX. Aleksandr

Efimovich Alektorov made extensive studies on the education of Kazakhs at the end of the century (Alektorov 45). Alektorov examined the western, northern and eastern regions of Kazakhstan and pointed to the “activity of Tatar and Uzbek merchants and clergy on Kazakh Turks”.

In 1921, Georgi Ivanovich Safarov wrote about the Jadid movement:

The Jadidists were trying to make changes in education, demanding the introduction of a new common script, the removal of Arabic and Greek from the curriculum of schools and madrasas. This process was shaped as a national movement and then began to turn into a political scene. It is growing under the influence of Tatar and Kyrgyz (Kazakh) intellectuals, and they (Jadidists) are climbing up the ladders. (Safarov 88)

The researches and archive documents show that the Jadid movement in the southeast and northwest regions of Kazakhstan developed in isolation from each other. During the first Russian revolution of 1905-1907, Kazakh intellectuals, together with other Turkish-Muslim intellectuals under the occupation of the Russian Empire, started the National Struggle and declared their intention to establish the Turkestan state. In this context, the views of each Turkistan leader were different. For example, before the 1917 Bolshevik Revolution, Alihan Bokeyhanov tried to form the Alash Orda government by merging with Russia's Cadet Party (Abdiğaliuli 2017). In the end, his efforts proved fruitless. Alihan Bokeyhanov explained this in the *Kazak Newspaper* published in 1917:

The Cadet Party says people should be given land. If the land is given to us Cossacks as property, we will sell it to the Russians, like our Bashkir neighbors, and in a few years, we will be left naked. The Cadet Party is against national autonomy. On the other hand, we gathered people under Alaş and tried to ensure their national autonomy. Judging the history of France, Russia and other countries show that a mullah is sold if he receives money from the government. In this case, our spiritual work remains underfoot. In this case, the mullahs who come to power manage and follow the government. If we want to develop Kazakh-Kyrgyz, it would be better to separate the religious business from the government. In Russian, this is called

“separation of the church from the state”. The Cadet Party did not support my view. These three different views emerged this year. Then I tried to open the Alash party for the Cossacks. I mentioned this at the general Kazakh congress in July.

The situation in the Turkestan region was very different. Kazakh intellectuals Mustafa Çokay and Mukhamedzhan Tynyshpapayev, who were educated in Muslim madrasas, tried to establish the Turkestan Autonomous Republic, and trusted the Provisional Government.

In early 1917, they called this change in Russia a “Great Revolution” and believed that the colonial system had collapsed and that the oppressed people could control their own destinies and build their own nation-states. In a joint letter signed by Mustafa Çokay, Alihan Bokeyhanov and Mirjakip Dulatov:

Independence Day dawned. God delivered us the gift. We were slaves yesterday, now we are equal. That is the only gift in this sad heart. The brutal government that has enslaved all for centuries can no longer come back. (Dulatulı 296-297)

However, the Provisional Government, which came to power in Russia shortly after, did not meet the expectations. For this reason, Mustafa Çokay, who evaluates the past, states the following in his work “Excerpts from 1917 Memories”:

We hoped and believed that the 1917 revolution would allow us to build a national state. Our hopes and beliefs were not justified, and we were deceived. (255-256)

At the beginning of the 20th century, the Tsarist administration and the Bolshevik government began to take new measures against Turkish-Muslim intellectuals in the region, believing that the Jadid movement could play an important role in the formation of Turkish national identity and pose a threat to Russia. In this study, which we are dealing with in this direction, we want to examine the regional differences between the Jadid movement in Kazakhstan and the dual-track policy of the Kazakh intellectuals who were educated in the Jadid schools opened on the territory of Kazakhstan and the Russian educational institutions and then in the National Struggle, and also to examine the process of formation of the Kazakh national identity within

the framework of the Jadid movement. In this research, the activities of the Russian institutions established against the Jadid schools in the steppes of Kazakhstan, as well as the reasons why Tatar, Uzbek, Bashkir and Crimean Turks did not engage in a common struggle with Kazakh nationalist intellectuals during the national independence process were evaluated in the light of archive documents. During the study, the Central state archive of the Republic of Kazakhstan, the Central Archive of the Orenburg Province of the Russian Federation, the documents of the Central state archive of the Republic of Uzbekistan and the studies on the subject until today were compared.

Activities of Russian Educational Institutions in Kazakhstan against the Jadid Movement

The Tsarist administration attached great importance to using educational institutions as a tool for the Russification of the region in parallel with the expansion of the occupied territory in Turkestan. Tsarist Russia started its occupation policy in the Kazakh steppes from western Kazakhstan, changing it between 1822 and 1824 through a series of administrative reforms and abolishing the khan system (KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 42, Pages 103-104). The next Russian school for Kazakh children was the seven-year school that opened in 1850 in the city of Orenburg with the support of the Russian frontier commission. Through the aforementioned schools, the basis for the conduct of the Russification policy in Western and Northern Kazakhstan by the hands of local Kazakh intellectuals in the future has been established. As a matter of fact, these attempts were beneficial in a short time, and Ybyrai Altynsarin, one of the leading intellectuals of the Kazakh society, graduated from the aforementioned school (Altynsarin 297). XIX. Towards the end of the century, Russian city schools, Orthodox church schools, Russian primary schools, Russian-Kazakh and Russian-Tuzem (Local) schools, and Russian literate classrooms were opened in various regions of Kazakhstan (Kenjetayev 33). These schools were financed by the Orenburg and West-Siberian governorates (KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 42, Page 2-3).

During the occupation of Kazakhstan, the Tsarist administration created two lines of occupation between 1847 and 1867, the first was to seize Tashkent by easily advancing from the shores of Syrderya, and the second was to occupy the Alatau district (center Verny, current Almaty city) and

Yedisu region under the general governorship of West-Siberia. he intended to do. During this period, Russian military (Starşin) schools were opened in the South-East region of Kazakhstan (Subhanberdina 57). Kazakhs who completed their education activities by taking the teacher exam in the Russian Teachers Seminar after receiving a two-year education in the aforementioned schools were entitled to become teachers. Thus, from 1898 to 1914, the number of Russian schools in Kazakhstan increased from 730 to 1988, and the number of students in these schools rose from 29.1 thousand to 101 thousand (Yadrintsev 112). According to archival documents, at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, a total of 2,874 Kazakh students graduated from Russian schools, and later these students worked as teachers in Russian education institutions (KC MDA, Fund 338, Unit 1, File 432, Page 7-8). The first Russian educational institutions providing specialist education were the Turkistan Teachers School, which was established in 1879, and the Orenburg Kazakh Teachers' School in 1883. Their branches were opened in the cities of Aktobe, Verny (Almaty), Semey and Uralsk. Before the Russian October revolution, more than 300 Kazakh students from these schools were trained as specialists in Russian schools (KC MDA, Fund 338, Unit 1, File 435, Page 2).

The Russian administration gave importance to Kazakh orphans and especially female students. Nikolay Ostroumov, who was appointed as an education inspector to the Turkestan Governorate General, drew great attention to this issue. Ostroumov, like Ilminsky, was in favor of Orthodox missionary activities among Muslim Turks and believed it was necessary to integrate the natives into Russian society on the basis of Orthodoxy. In this direction, Ostroumov repeatedly stated that local orphan girls should be educated in accordance with Russian culture. According to Ostroumov, "local orphaned girls would learn Russian quickly and raise their children within the framework of Russian culture in the future" (Kerderi 25-28).

In 1888, a private mixed school for Kazakh girls was opened in the town of Irgiz in the Turgay district of Western Kazakhstan, next to the boarding school that provided education services for Russian girls. Two years later, 15 Russian and 20 Kazakh girls started boarding education in this school (KC MDA, Fund 64, Unit 1, File 2911, Page 14). In 1914, 604 educational institutions were operating in the Turgay region, four of which were

secondary education institutions. There were 14 Russian-Kazakh boys' and three girls' boarding schools in the region, with boarding schools. A total of 10849 male and 4705 female students were Russian and 3612 male and 375 female Kazakh students (KC MDA, Fund 64, Unit 1, File 2911, Pages 17-18). Thus, after the increase in the number of Russian schools in the region, the proportion of Kazakh students receiving Russian education increased.

At the opening of the Aktobe Russian-Kazakh School, Ybyrai Altynsarin reported that the number of Kazakh parents who wanted to send their children to the 25-student school planned on October 24, 1881, had tripled (KC MDA, Fon 64, Unit 1, File 938, Page 11). In the madrasa, the students were surrounded by mullahs and adult "disciples", but the success of Russian lessons was so evident that as Ybyrai Altynsarin reported his students at the school began to adopt the Russian-Kazakh school (KC MDA, Fund 64, Unit 1, File 938, Page 28). In the Akmola and Semey regions, the spread of Russian education was slower. Of the 71 schools in the Akmola region in the 1870s, only one was Russian-Cossack and four were Russian-Tatar schools. In 1883, boys' schools providing education to Kazakh children in the Semey region were operating in the regional center of Semey and in the Pavlodar, Oskemen and Zaysan districts of East Kazakhstan. In 1886, 152 boys and 37 girls were studying Russian in these schools (KC MDA, Fund 44, Unit 1, File 24236, Page 96). Compared to other Turkestan Turkic people, Kazakhs mostly enrolled in Russian Orthodox educational institutions. During the 25-year period of the Turkestan Orthodox school, 348 Russians (83.9%), 54 Kazakhs (13%), 9 Uzbeks (2.2%), 3 Tatars (0.7%), and one Turkmen (0.2%) had graduated from school (KC MDA, Fund 537, Unit 1, File 2, Page 15).

At the end of the 19th century, Russian agricultural and medical schools were opened, training specialists to serve the Russian administration. The Tsarist administration saw education as one of the most effective ways to Russify the Turks under Russian occupation. Russian Minister of Public Education Dmitri Tolstoy explained this with the following words:

"The ultimate goal of the education of all Tuzemets (Natives) living in our homeland (Russia) should be Russification and unification with the Russian people" (Vernadskiy 117). Within the framework of the policy determined by the Russian Empire, the Tsarist administration was trying to attract their

children to Russian schools by increasing the authority of the influential Sultans in the Kazakh steppes. The reason for this is that after the children of noble families received Russian education, they would happily serve the Tsarist administration and thus carry out Russian policy (Egamberdiyev and Dinashева 2019). Local influential Sultans, on the other hand, will necessarily be left in debt to the Russian administration. Thus, 43 senior Sultans served for the Tsarist administration in the North-Eastern regions of Kazakhstan, which were subordinated to the governor-general of the West Siberian Division in 1824-1868, 16 of whom were not from the noble family (KC MDA, Fund 25, Unit 2, File 263, Page 1-4).

For example, 5 of 9 senior Sultans elected in Bayan-Aul province, Northern region of Kazakhstan in 1832-1868, were influential Biy¹ and soldiers. Of these, Shon Edigin, Shorman Kuchukov, Berdaly Kazangapov, Kazangap Satybaldin, and Musa Shormanov were rewarded for sending their children to Russian schools and their authority in the region was increased (KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 2465, Page 5). Thus, the Tsarist administration tried to devalue the Islamic educational institutions in the Kazakh steppes and tried to block the National awakening movement in the region. At that time, these activities of the Russians were carried out against the classical-style schools.

In the 1860s, the Tsarist administration felt the need to unify the administrative system of the Kazakh steppes and establish a representative system. In July 1867, Tsar II. Aleksandr issued a decree on the establishment of the Turkistan General Governorship responsible of Yedisu and Syrderya regions. On October 21, 1868, Oral, Turgay, Akmola, and Semey oblasts (provinces), which came under the jurisdiction of the Orenburg and West Siberia General Governorship, were created with the “To the Governor-General of Orenburg and West Siberia with the Provisional Regulation on the Administration of the Steppe” (KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 4443, Page 301). Based on these decrees, as of January 1, 1869, Sultan and senior military Sultan positions were abolished (KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 5746, Page 25). From then on, Kazakhs were only represented in the local government, and in the positions of volost² governor and aul³ head which were elected every three years and approved by the military governor of the region (Karimov 30-45).

The Kazakh officials appointed to carry out the Tsarist policies were awarded the 2nd and 3rd degree Holy Anna and Holy Stanislav medals; this was the symbol of incorporation of the steppe into the Russian Empire. Furthermore, the Kazakhs recruited into the regular army were awarded a bronze medal in memory of the 1853-1856 war. The empire's reward system increased the number of its proponents in Kazakh territory (KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 3261, Page 1-2).

From the beginning of the 19th century to the beginning of the 20th century, the Tsarist administration worked to establish a central education system that would serve the policy of Russification and Christianization in the region. This effort was led by Nikolai Ilminski and supported by the Orthodox clergy. He believed that orphans and children of strong Kazakhs should be educated in primary schools with a two-year curriculum, in one-class schools with a four-year curriculum, and two-class schools with a six-year curriculum. He also advocated limiting the use of local languages in these schools. He suggested using books in Cyrillic letters and adding made-up vowels to make learning easier (ÖC MDA, Fund 1, Unit 20, File 1753, Page 7). The establishment of Russian-Cossack schools was certainly not an act of kindness. It was one of the government policies that aimed to support the economic and cultural policy of the Tsardom by incorporating the steppe into the Russian Empire. Indeed, after these reforms, we see that the desire to learn Russian culture and language has increased among Kazakhs. Russian intellectuals created various new forms of out-of-school education institutions under the name of Russian intellectuals, who created various educational organizations and new forms of out-of-school education under the Zemstvo⁴ and scientific societies, played an important role in meeting these needs. Successful graduates of Russian-Kazakh schools were given the opportunity to continue their education in higher education institutions in Russia and then tried to use these graduates in policies against Jadid schools (ÖC MDA, Fund 1, Unit 27, File 1589, Page 1-2).

In 1898, Kazakh wealthy people living in the Yedisu Province of Turkistan General Governorate devoted their wealth to the opening of Jadid schools. Among them, Şabdan Jantayev and his son Isametdin built a mosque for 15 thousand rubles, and they also undertook the financing of a Jadid school. In addition, a wealthy named Kanat Hacı opened a new Jadid school at

his own expense, attracting educated professors to this school. More than a hundred Kazakh students were trained in this school (KC MDA, Fund 53, Unit 1, File 9 (a), Page 4). The Iskak Gabduvaliyev Madrasa, which was opened in the old style against the Russification policy of Tsarist Russia in the Yedisu region, was restructured in 1899 and started education with the new method. Ismail Gaspiralı wrote about this Jadid school in the newspaper *Tercüman*: “Iskak Gabduvaliyev changed the education of his own madrasah to a new method. His move was welcomed by the locals. The public woke up and began to understand the importance of life today. The thoughts that held the people back started to disappear gradually” (Gankeviç 316).

“Gabduvaliyev and his trading partners” covered the expenses of the aforementioned madrasah. Zeynetdin Tazetdinov, the rich man from the Vyatka province of Tatarstan, covered the financial expenses of the school. Abdurahman Sagadiyev was responsible for the educational activities and course curricula of this Jadid school. The initial number of students at the school was more than 130 students, and besides Kazakh Turks, Kyrgyz, Uyghur and Tatar Turks were educated in this Jadid school (Kubatova 67).

Thus, at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, national intellectuals were trained in the Turkestan Governorate and in the Russian and Jadid schools in the Kazakh steppes. Most of the Kazakh youth continued their education in the “*Galiya*” Jadid madrasa in the city of Ufa. This school was officially opened by Ziyaddin Kemali on October 10, 1906, under the name of “Medrese-i Aliye-i Diniye” (Rorlich 93-95). While Ziyaddin Kemali was the principal of the school, he was also giving lectures in the fields of Hadith, Tafsir, Sunnah, and Psychology. Apart from religious education, Mathematics, Physics, Chemistry, and other science courses were taught in this madrasah. Between 1909 and 1916, 154 Kazakh students graduated from this school. Among them were Magzhan Zhumabayev, Isangali Arabayev, Mustafa Orazayev, Bekmukhambet Serkebayev, Beyimbet Maylin, Abdulla Shokayev and others who played a major role in the formation of Kazakh national identity (KC MDA, Fund 53, Unit 1, File 9 (a), Page 12-17).

Characteristics and Regional Differences of Jadid Schools in Kazakhstan

With the spread of Jadid schools in Kazakhstan, the contact between the Russian Empire and Turkish intellectuals strengthened and contributed to the active participation of society in cultural processes at the beginning of the 20th century. Especially at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, Tatar Turks had a great influence in the western and northeastern regions of Kazakhstan. In the Syrderya and Yedisu regions of Kazakhstan, the activities of the Uzbek mudarris were stronger. The influence of Tatar intellectuals on the one hand, and the activities of Uzbek mullahs in the Kazakh steppes on the other hand accelerated the Jadidism activities in the region. The necessity of Muslim education, religious and daily life reform, and the development of national culture, put forward by the Jadidists, ultimately led to the formation of their own national identities in terms of the ideology of the Turkic people. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the Tatar Turks had a great influence in the western and northeastern regions of Kazakhstan. But in Syrderya and Yedisu regions, Uzbek mudarrises (madrasah professors) were more active. This prevented the development of a common Turkish identity. The reforms brought by the Jadidists in the field of Muslim education, religion, and daily life, and their efforts to develop the national culture, eventually led to the ideological differentiation of the Turkish people.

It is known that the Jadids played a major role in the unification of the Muslim Turkish communities in Russia. However, each of the Turks included in the empire defended their ethnic differences. Unlike the national identity projects of European and Transcaucasian Christians, it is clear that the Jadid movement was unable to unite all the Turkish-Muslim people of the Russian Empire (Zenkowsky 117). The situation was different in the Kazakh steppes. The ideological conflict between the Kazakh people arose between the Jadid schools and the intellectuals who grew up in Russian schools.

Russification and Christianization policy based on the ideas of Ismail Gaspıralı and the theory of Nikolay İlminski played a major role in the National Struggle of Kazakh Turks. The idea of common Turkish identity, which came to Kazakh lands by Gaspıralı and Tatar intellectuals, had a

significant impact on the resistance of Kazakh Turks against the Russification policy of Tsarist Russia (Kenjetayev 37-38).

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, a new Kazakh intellectual class, who received education in a new way and at the same time turned to Islam, began to form with the significant influence of Tatar Jadids (Maraş 17). Financial support to the Jadids in the Kazakh steppes was provided by Tatar businessmen who were interested in training trained personnel. Merchant Ahmet Husainov opened a school and a madrasah in the mosque he had built in Orenburg in 1891 and named this madrasah “Hüseyniye” madrasah. Later, Kazakh scientist Kudaybergen Jubanov was educated in this new Jadid school. In this context, the representatives of Kazakh merchants also provided financial support for the construction of Jadid schools. For example, with the support of Maman Esenkulov, the first two-year, then four-year and finally eight-year “Mamaniya” Jadid school was started in 1899 and opened in 1904 in Kapal district of Almaty province. This school took as an example the education system of the “Galiya” madrasah, which was established by the Bashkirs in the city of Ufa. The family of the Mamanovs, one of the richest in Kapal province of Yedisu province, spent a large amount of money on the opening of the Jadid school called “Mamaniya” and invited the professors who graduated from the Samarkand and Bukhara madrasas to give lectures to this school. Likewise, Alimbek, who was engaged in commerce in the Fergana valley, allocated money for the construction of a new Jadid school in the wealthy city of Osh called Datka (KC MDA, Fund 53, Unit 1, File 9 (a), Page 7). Professors were recruited to the “Mamaniya” madrasah from Orenburg and Ufa. According to Jadid Abdulaziz Mussa from Kazan, who visited the Yedisu region in 1910, Kazakhs in the Kapal district supported the teachers themselves and built new schools without resorting to the authorities for help (Demiroğlu 120-134).

Tatar business and clergy tried to strengthen the Muslims in the Steppe region. On the territory of the Orenburg province, the merchant Ahmet Husainov worked to support the local Muslims (Andican 28). He initiated the establishment of a Muslim education and charity association in Aktobe, which was registered with the Turgay regional government in Western Kazakhstan on January 29, 1908. The founders of the Muslim Society in

Kostanay in 1909 were famous Tatar merchants, Mullavali Yaushev and Ataulla Bayazitov and Gayasetdin Yakupov. In 1909, the same society was formed with the support of the Kazan Tatar merchants Zagidullin and Nasyrov, who were permanent residents of the Bokey Horde (the lands between the Volga and Ural rivers) in the West Kazakhstan region and were included in the Astrakhan province of Russia after the Bolshevik revolution (Balkaşin 60). In May 1909, with the opening of schools, madrasas and libraries in the city of Guryev in Western Kazakhstan, a Tatar-Kazakh mutual aid society was established, aimed at public education. Thus, thanks to the activities of Tatar-Kazakh Turks in Western and Northern Kazakhstan, Jadid schools were established in Aktobe, Irgiz and Kostanay. During the summer holidays, young Tatar Jadids went to the Turkestan region and opened yurt schools⁵ (Letuçiye Shkoli) without the permission of the Tsarist administration and taught children for a high price (Vasilyev 63).

At the beginning of the 19th century, the imperial authorities began to view the Tatars and Bashkirs as the leading elements of the ideas of pan-Islamism and pan-Turkism (Devlet 37). The reason for this was that the Russian intelligence at that time claimed that the Tatars and Bashkirs were making propaganda for the common Turkish identity to Kazakh students in Jadid schools. According to the report of a Russian agent, “Jadid Kazakh youths did not need Russian-Kazakh schools in Kazakh lands, they could learn Russian in Tatar madrasas, they needed to get together with other Turkish people, and for this they were printing their books called *Oyan Kazak, Dogrul Kazak, Masa (Mosquito)* from Ufa” (Rirmanov and Kapiyeva 65). The Tsarist administration saw Kazakh nomads and Siberian Tatars as more harmless and inexperienced in religious matters (Arapov and Kotyukova 57-71). For this reason, the Russian government dramatically changed its policy towards the Jadid schools in 1910. He officially decided to limit the curriculum of the Jadid schools and demanded that only Islam be taught. At the same time, censorship was strengthened (Erşahin 213). In 1912-1913, however, since the Russian administration contributed to the “awakening of national identity”, it concluded that it was necessary to strengthen the control over the Jadid schools and to restrict the teaching of Kazakh there (Nam 84). At the beginning of the 20th century, Russia’s Minister of Public Education Lev Kasso demanded an end to Turkish education taught in

Jadid schools, saying that “the acceptance of a foreign language (Turkish) in teaching would neither improve the interests of the state nor the prestige of Russian as a state language” (Nam 82).

From January 1911 to August 1915, the activities of the Jadidists were supported by the Kazakh innovators gathered around the *Aykap* magazine published by Kazakh intellectual Muhamedzhan Seralin in the city of Troitsk. Kazakh Jadidists and other intellectuals respected the reforms and personality of Ismail Gaspiralı. Mukhamedzhan Seral describes Ismail Gaspiralı as follows:

Thanks to the teacher of 20 million Russian Muslims, we began to understand ourselves, learn about international sciences and arts, and understand the sciences and arts of our ancestors. Just recently we were regarding ourselves as living corpses, Gaspiralı gave us a soul. (Sapargaliyev 28).

Kazakh scholar Salik Zimanov states that Mukhamedzhan Seralin and his supporters had been closely acquainted with Tatar culture thanks to the Jadid movement, and they tried to impose their political views on Kazakhs (Zimanov, *Nekotoriye* 132).

Efforts to establish a Turkish identity among the Muslims of Russia found support from the intellectuals living under the jurisdiction of the Turkestan General Governorship⁶. The first Jadid groups appeared in Turkestan at the beginning of the 20th century. Turkistan and Bukhara Jadidists supported the “*Bukhara-Turkestan Identity*” or “*Turkistan Identity*”. Kazakhs in Turkestan and the Steppes supported the ideas of Ismail Gaspiralı and worked for the unification of the local people under the “Turkistan Nation”. Mustafa Çokay, Jahansha Seydalın, and Mukhamedzhan Seralin were among them. According to Kazakh intellectuals Sanjar Asfendiyarov and Salik Zimanov, more than 100 Jadid schools were opened in Kazakhstan until 1917 and they were providing education with the new method (Zimanov, *Ot Osvoboditelnyh* 37). Later, these schools began to be perceived as a threat to the policy of the Russian Empire. Half of the Jadid schools, which were opened together with the classical religious schools in the Turkestan General Governorship, started to be closed according to the decision taken by the Turkestan Governor in 1910-1911 (OV MA, Fund 21, Unit 2, File 379,

Page 136). The Jadid movement of Muslim Turks in the southern regions of Kazakhstan clearly gained momentum against the Tsarist rule. No such increase was observed in new method training in northeastern and central Kazakhstan. The main reason for the weakness of the Jadid movement in these regions is that the Kazakh population of the northern and western regions was affected by the Russian culture and lifestyle, and the control of the Tsarist administration in the region was strong. Numerous archival documents show that the Tsarist administration had stronger control over Tatar merchants and clergy (Galuzo 42).

In addition, the influence of Tatar and Uzbek merchants and businessmen was greatly hindered by Kazakhs educated in Russian-Kazakh educational institutions. This was also facilitated by the transfer of negative perception patterns of the main segment of the Kazakh population of commercial Tatars and Uzbeks to the entire Tatar and Central Asian educated class (OV MA, Fund 21, Unit 2, File 625, Page 56).

In this context, Russian researchers in official service and Orthodox missionaries who want to expand the field of Russian education in the region tried to use the negative relationship of Kazakh livestock farmers with trade groups of Tatar and Uzbek origin. Mihail Putintsev, a Russian Kazak officer and also known for his missionary activities in Kazakhstan, in his travel notes in 1865, in the hope of Russifying and Orthodoxizing the Kazakhs, mentioned: “The time when the Kyrgyz (Kazakh) people will be our brothers is not too far off” (OV MA, Fund 213, Unit 1, File 2, Page 74). The orientalist Vasiliy Grigoryev has repeatedly stated that the Kazakh literary language should be prepared based on the Cyrillic alphabet and that they could only keep it away from Tatar cultural interaction in this way (ÖCMDA, Fon I-47, Unit 1, File 926, Page 182).

Missionary Nikolay Ilminski pointed out that the activities of the Tatars in the Kazakh steppes, as well as the cultural influence, were dangerous and prepared the Cyrillic alphabet for Kazakh Turkish. He emphasized that the development of national literary languages should prevent the spread of Islamization and Turkism in order to allow “natives” to integrate more successfully into Russian society without resorting to compulsory linguistic and cultural Russification (ÖCMDA, Fund I-17, Unit 1, File 1685, Page 36). Nikolay Ilminski, who traveled the Kazakh steppes and was familiar

with the language and lifestyle of Kazakh nomads, drew attention to the Kazakhs' natural curiosity and desire for education, believing that this would soon increase their love for the Russian language and culture. He advocated that Kazakhs should receive education in their mother tongue but in the Cyrillic alphabet in order to participate in the life of the Russian people and "get used to education in Russian" (ÖCMDA, Fon I-47, Unit 1, File 1148, Page 112).

Orthodox missionaries and scholars urged the imperial authorities to more actively promote Russian education in order to distance the Kazakhs from the influence of other Turko-Muslim people. Grigori Potanin, drawing attention to the development of Muslim Turkish Jadidists in the Kazakh environment between 1899-1906, suggested strengthening the secular cultural influence on Kazakhs by turning them towards Russian science, history, literature and culture (ÖCMDA, Fon I-47, Unit 1, File 255, Page 44).

However, we see that the effects of the activities of the Russian administration and missionaries on the South Kazakhstan region are weak. The reason for this is related to the influence of Central Asia's Samarkand, Bukhara and Khiva schools and madrasas on the people of the southern region of Kazakhstan. According to statistical information, more than 1000 schools were implementing the education system of Jadid schools in the Turkestan part of the Syrderya region, Shymkent district, affiliated with the Turkistan General Governorship. In the steppe region, there were more than 571 students who graduated from a total of 157 Russian-Kazakh schools each year (KC MDA, Fund 537, Unit 1, File 2, Page 15).

Thus, the struggle for national identity and national ideas in Kazakhstan was supported by a narrow-enlightened group, closely connected with the people and aware of the need to modernize and educate them. Alihan Bokeyhanov distinguishes between two socio-political movements that idealize different models for Kazakh society. The first trend sought to bring about the revival of the Kazakhs through the renewal of the social and cultural values of Islam. Alihan Bokeyhanov also accused the Jadidists of Turkism (Turkophilia) and argued that it is not feasible in the steppes. Sanzhar Asfendiyarov, on the other hand, believed that the Turkism movement was dominant in the late 19th and early 20th centuries, and a strong influence

of the Tatar bourgeoisie and clergy was felt in Kazakhstan (Asfendiyarov 150). Lemerrier-Quellejey does not deny the process of formation of a new ethno-regional “Turkestan” identity at the end of the 19th century but argues that it took place among urban intellectuals, not rural people. In other words, he argued that the “Turkistan” identity lived only in a certain intellectual milieu. And he considered the ethnic and political unity of Russian-occupied Turkestan as a way of survival. He emphasized that all the pre-revolutionary political leaders of the region identified themselves as Turkistanis (Lemerrier-Quellejey 17-21).

Conclusion

The widespread of the Jadidism ideology in Kazakhstan contributed to the strengthening of contacts between various representatives of the intellectual part of the Muslim Turks of Russia and the active inclusion of society in the civilizational processes at the beginning of the 19th century. It is known as the time of strengthening the cultural interaction of Turkic people, especially in the Volga-Ural region and Western Kazakhstan, in the late 19th and early 20th centuries. This manifested itself in the development of the national awakening movement among the Turkish people. The Muslim education, religion, and life reform practiced by the Jadids served as a necessity to develop a national culture, ultimately as a means of spiritual validation and ideological legitimacy of the Turkish people.

In this context, it should be said that at the beginning of the 20th century, two different ideologies clashed in the field of education and enlightenment. These are educational reformists and colonial-imperialist supporters. Therefore, the strong movement for school reform gradually took shape in the political liberal opposition movement of the Muslims of Russia. A qualitative change in public consciousness was marked by the entry of new forces into the public sphere. On the basis of religious reform, enlightenment and liberal ideas, new directions of social thought were formed, which formed the theoretical basis for the subsequent strong rise of national awakening among Kazakhs on the way to progress. This period was marked by the growing influence of secular culture on the Turkic people of the Volga region, Kazakhstan, Central Asia, Siberia and other parts of Russia in fields such as education, printing, literature and art.

The Jadid movement developed as a movement based on the national, progressive ideas of Muslim Turkish and Kazakh intellectuals in the Tsarist Russian Empire. The emergence of this movement in the Kazakh steppe in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century marked a period that required social, cultural and political changes and intellectual efforts that could save people from regression. The innovations brought by the Jadid intellectuals contributed to the further development of all areas of Kazakh society.

In connection with the historical, political, social and cultural events that took place in this period, it was necessary to reform the Muslim education system. The formation of Jadid schools and madrasahs resulted from the unique characteristics of the Kazakh people's religion, the formation of national identity and the emerging need for secular education.

At the beginning of the 20th century, cities such as Kazan, Ufa and Orenburg were known as centers where Muslim Turks came together and developed the Jadid movement. Jadid schools in these cities provided a secular education to Kazakh youth and contributed to their development as intellectuals who started the national movement.

The national movement of Kazakh Turks developed in parallel with the movement of other Muslim Turks in the Russian Empire and formed as a force against the policy of Russification. In this direction, the Tsarist Russian administration began to take measures against Islam by accusing Muslim Turks of "pan-Islamism", first by opening Russian schools, and then by developing the theory of "pan-Turkism", it tried to prevent the formation of Turkish national awakening through various games. Regardless of this, the Jadid movement in Kazakhstan provided the national awakening of the steppe people and then the revival of the National movement.

Contribution Rate Statement

The authors' contribution rates in this study are equal.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study. There is no conflict of interest between the authors.

Notes

- 1 Biy was an important figure in the Kazakh Khanate administrative system. Biy was a military leader, administrator, judge, and representative of the steppe aristocracy.
- 2 This is a subunit of an administrative-territorial region in Volost, Russia.
- 3 Aul is a settlement consisting of one tribe or several tents in traditional Kazakh society. The Kazakh proverb “The base of the village is unity, the base of society is life” emphasizes the ethnic, economic, and spiritual importance of the village.
- 4 Zemstvo: Local self-government bodies (zemstvo assemblies, administrations) in the Russian Empire and the Russian Federation at the provincial, and district level in 1864-1919 and at the Volost level after 1917.
- 5 Since the Middle Juz tribes and tribes living in the Kazakh steppes, especially on the edges of Syrderya, were shepherds, during their seasonal (summer, autumn, winter, and spring) migrations, Tatar mudarrisses (madrasah professors) traveled with these tribes and educated them in tents.
- 6 General governorship of Turkestan, Tsar II. It was established with a decree titled “Turkistan Provisional Administration” signed by Alexander. The administration of Syrderya and Yedisu provinces, the center of which was Tashkent, was given to the governorship. The territory of today’s Uzbekistan was included in the province of Syrderya, and the territory of today’s Kyrgyzstan was included in the province of Yedisu. The Turkmenistan region was later included in the Zakaspi province and was attached to the Turkestan general governorship.

References

Archives

1. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (KC MDA)

- KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 2465, Page 5.
- KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 4443, Page 301.
- KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 5746, Page 25.
- KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 3261, Page 1-2.
- KC MDA, Fund 4, Unit 1, File 42, Page 103-104.
- KC MDA, Fund 25, Unit 2, File 263, Page 1-4.
- KC MDA, Fund 44, Unit 1, File 24236, Page 96.
- KC MDA, Fund 53, Unit 1, File 9 (a), Page 4.
- KC MDA, Fund 53, Unit 1, File 9 (a), Page 12-17.
- KC MDA, Fund 64, Unit 1, File 3155, Page 1-7.
- KC MDA, Fund 64, Unit 1, File 2911, Page 14.

KC MDA, Fund 64, Unit 1, File 938, Page 11.

KC MDA, Fund 338, Unit 1, File 435, Page 2.

KC MDA, Fund 537, Unit 1, File 2, Page 15.

2. Central State Archive of the Republic of Uzbekistan (ÖC MDA)

ÖC MDA, Fund 1, Unit 20, File 1753, Page 7.

ÖC MDA, Fund 1, Unit 27, File 1589, Page 1-2.

ÖC MDA, Fund I-47, Unit 1, File 926, Page 182.

ÖC MDA, Fund I-17, Unit 1, File 1685, Page 36.

ÖC MDA, Fund I-47, Unit 1, File 1148, Page 112.

ÖC MDA, Fund I-47, Unit 1, File 255, Page 44.

3. State Archive of the Orenburg Region (OV MA)

OV MA, Fund 21, Unit 2, File 379, Page 136.

OV MA, Fund 21, Unit 2, File 625, Page 56.

OV MA, Fund 213, Unit 1, File 2, Page 74.

4. Vsepoddaneysiy Doklad Turkestanskogo General Gubernatora Generala ot Infanterii

Books and Articles

Abdiğaliyulı, Berik. *Alaş Askeri. 1918-1920*. Qazaqstan Respublikası Prezidenti Janındağı Qazaqstan Strategiyalıq Zertteuler İnstitutı, 2017.

Alektorov, Aleksandr. *Ukazatel Knig, Jurnalnıh i Gazetnıh Statey i Zametok o Kirgizab*. Tipo-Litografii İmperatorskogo Universiteta, 1900.

Altunsarin, İbray. *Sobraniye Soçineniy*, V 3 Tomah, Ğılım, 1978.

Andican, Ahat. *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. Emre Yayınları, 2003.

Arapov, Dmitriy. “Rossiya i Srednaya Aziya v 18 – Naçale 20 Vekov.” *Sbornik Russkogo İstoriçeskogo Obşestva*, Tom 5, Moskva, 2002, pp. 25-28.

Arapov, Dmitri, and Tatyana Kotyukova. “Ahivniye Materialı Ministerstva Vnutrennih Del Rossiyskoy İmperii o Musulmanskom Dvijenii Naçala 20 Veka.” *Vestnik İnstituta Kennana v Rossii*, Vıpusk 6, Moskva, 2004, pp. 57-71.

Asfendiyarov, Sanjar. *Natsionalno-Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 Goda v Kazahstane*. Kazahskoye Krayevoye İzdatelstvo, 1936.

- Balkaşın, Nikolay. *O Kirgizah i voobşe Podulastnih Rossii Musulmanah*. Tipografiya Ministerstva Vnutrennih Del, 1887.
- Çokay, Mustafa. *Tandamalı, Almatı: 2 Tom*, Qaynar, 1998.
- Demiroğlu, Hasan. “İdil-Ural Türk Gazetelerinde (1905-1912) Kırgız ve Kazaklar.” *Karadeniz (Black Sea-Çernoje More) Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 13, 2012, ss.120-134.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Dulatulı, Mirjakip. *Bes Tomdıq Şıǵarmalar Jınaǵı. 2 Tom. Kösemsöz*, Edebi-Sın Jane Zertteu Maqalaları, Qurastırǵan Dulatova G., İmanbayeva S., Almatı: Mektep, 2003.
- Egamberdiyev, Mirzahan, ve Lazzat Dinashева. “Çarlık Rusyasının Güney Kazakistan’daki Eğitim Politikası (1850-1914).” *Bulleten*, vol. LXXXIII, no. 297, 2019, ss. 665-687.
- Erşahin, Seyfettin. “Buhara’da Ceditcilik-Eğitim Tartışmaları ve Abdurrauf Fitrat (XX. Yüzyıl Başları).” *Dini Araştırmalar*. vol. 1, no. 3, 1999, ss. 213-215.
- Galuzo, Pavel. *Turkestan-Koloniya (Oçerki İstorii kolonialnoy Politiki Russkogo Tsarizma v Sredney Azii)*. Taşkent, 1935.
- Gankeviç, Viktor. “Ot İslamskogo k Svetskomu İskusstvu (Po Stranitsam Gazeti ‘Tardjuman/Perevodçik’ 1883-1918).” *İslam v Evrazii*, Progress-Traditsiya, 2001, pp. 316-317.
- İlminski, Nikolay. *İz Perepiski po Voprosu o Primenenii Russkogo Alfavita k İnorodçeskim Yazıkam*, Tipografiya İmperatorskogo Universiteta, 1883.
- Karımov, Hatice. “Türkistan’da Rus Kolonizasyonunun İdari Sahaya Yansımaları: Volost Yöneticiliği.” *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, no. 2, 2019, ss. 30-45.
- Қазақ газеті (Kazak Gazetesi). “«Алаш» партиясының программасының жобасы.” (Alaş Partisi Projesi), no. 252, 1917.
- Kenjetayev, Batırzhan. *Kazanskiye Uçebnıye Zavedeniya i Protse Formirovaniya Kazahskoy İntellegentsii v Seredine 19 – Naçale 20 Veka*. Kazan, 1998.
- Kerderi, Abubakir. *Kazağım*. Jazuşı, 1993.
- Kubatova, Aida. “Djadidizm v Kırgızstane: İstoriçeskaya Tsennost ih Naslediya v Proşlom i Sovremennosti.” *Universitet Tsentralnoy Azii, Vıssaya Şkola Razvitiya, Otdel. Kulturnogo Razvitiya i Gummanitarnih Nauk*, no. 6, 2020, pp. 67-70.
- Lemercier-Quelquejey, Chantal. “From Tribe to Umma.” *Central Asian Survey*. vol. 3, 1984, pp. 17-21.
- Maraş, İbrahim. *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. Ötüken Yayınları, 2002.

- Nam, İrina. *Tatarskaya Şkola v Dorevoljutsionnom Tomske*. Tomsk, 2000.
- Ostroumov, Nikolay. *Vospominaniya o Missionerskom Otdelenii Pri Kazanskoy Duhovnoy Akademii*. Kazan, 1899.
- Rirmanov, Adilhan, and Aynur Kapiyeva. *Kazak İntellegentsiyası*. Atamura, 1997.
- Rorlich Azade-Ayşe. *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*. Hoover Institution Press, 1986.
- Safarov, Georgi. *Kolonialnaya Revolyutsiya (Opıt Turkestana)*. Almatı, 1996.
- Sapargaliyev, Gayrat. *Karatelnaya Politika Tsarizma v Kazahstane (1905-1917)*. Alma-Ata: Nauka, 1966.
- Subhanberdina, Uşkoltay. “K Voprosu o Kirgizskom Narodnom Obrazovanii.” *Dala Ualayatının Gazeti*, Almatı, 1994.
- Şabley, Pavel. “Sotsialniy Oblık Musulmanskih Slujaşih v Kazahskoy Stepi (Konets XVIII – Seredina XIX Vekov).” *Pax Islamica*, no. 2. 2010, pp. 94-95.
- Vasilyev, Aleksandr. *Materialı k Harakteristike Vzaimnih Otnoşeniy Tatar i Kirgizov*. Tipo-Litografiya, 1889.
- Vernadskiy, Georgi. *Oçerk İstorii Prava Russkogo Gosudarstva 18-19 Vekah (Period İmperii)*. Gosudarsvennaya İstorıçeskaya Biblioteka, 1998.
- Yadrintsev, Nikolay. İnorodçeskiy Vopros, Çokan Valihanov, *Sobraniye Soçineniy*. 5 Tom, Alma-Ata, 1985.
- Zenkowsky, Sergei. *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Cambridge, 1960.
- Zimanov, Salık. *Nekotoriye Voprosı Teorii Sovetskoy Natsionalnoy Gosudarstvennosti*. Alma-Ata, 1962.
- Zimanov, Salık. *Ot Osvoboditelnih İdey k Sovetskoy Gosudarstvennosti v Buhare i Hive*. Alma-Ata, 1976.

Kazakistan'daki Bölgesel Cedidcilik Hareketi Kapsamında Milli Kimlik İnşası Meselesi Üzerine Bir İnceleme*

Sayan Shylmambetov**

Bakhytzhan Saparov***

Öz

Bu makalede Kazakistan'ın bölgesel özellikleri bağlamında Cedid hareketinin Kazak Milli kimliğinin oluşumu üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Rusya tarih yazımında Cedidcilik hareketi meselesi, İslami bütünleşme, PanTürkizm ve etnik milliyetçilik çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türk dünyasındaki siyasi anlamdaki birleşmenin mimari olan Tatar aydınlarının etkin faaliyetleri sonucunda Kazakistan'daki milli kimliğin inşasında Cedidcilik hareketinin etkinliği görülmektedir. Kazakistan'da milli uyanış ve Türk birliği süreci paralel olarak gelişmiştir. Kazak kırsalındaki göçebelerin dini inanışlarını, kabileler arası cekişmelerden etkin bir şekilde yararlanan Çarlık idaresi, Kazakistan'da güçlü bir Ruslaştırma politikasının temellerini atmıştır. Bu bağlamda Cedid okullarına rakip olarak özellikle Rus-Kazak okullarının sayısı artırılma yoluna gidilmiştir. Kazakistan'ın kuzey ve batı bölgelerindeki Cedid okullarında eğitim görmüş olan Alaş hareketinin kurucuları, daha sonra Moskova ve Saint Peterburg'un yüksek eğitim kurumlarında tahsillerini tamamladılar. Aynı zamanda geriye kalan Cedid aydınları da, günümüzdeki Özbekistan, Kazan, Kahire ve İstanbul medreselerini bitirdiler. Bu bağlamda ülke dışında alınmış olan

* Geliş Tarihi: 24 Şubat 2021 – Kabul Tarihi: 28 Mart 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Shylmambetov, Sayan, and Bakhytzhan Saparov. "Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 179-205.

** Dr. Lecturer, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Toplumsal Bilimler Bölümü – Türkistan/Kazakistan
ORCID: 0000-0002-5734-3149
sayanbaldisu@mail.ru

*** Dr. Lecturer, Abai Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Sosyal Felsefi Disiplinler Bölümü – Almatı/Kazakistan
ORCID: 0000-0002-8243-5184
s.baha81@mail.ru

eğitimin etkisi ile Kazakistan'da Cedid hareketi iki yönde gelişti: Bunlardan birincisi Kazak devleti olan Alaş Orda'nın kurulmasına yönelik faaliyetler, ikincisi ise Merkezi Asyadaki Türk halklarının birliği ve Bağımsız Türkistan devletinin kurulması için mücadele edilmesidir.

Anahtar Kelimeler

Kazakistan, Cedid hareketi, Milli hareket, Milli kimlik.

Некоторые проблемы исследования регионального джадидского движения в Казахстане в контексте строения национальной идентичности*

Сайан Шылмамбетов**

Бахытжан Сапаров***

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние джадидского движения на формирование казахской национальной идентичности в контексте региональных особенностей Казахстана. В отечественной историографии проблема движения джадидизма оценивалась в рамках исламской интеграции, пантюркизма и этнического национализма. В результате активной деятельности татарской интеллигенции, являющейся архитекторами политического объединения в тюркском мире, видна эффективность джадидского движения в построении национальной идентичности в Казахстане. В Казахстане параллельно развивался процесс национального пробуждения и тюркского единства. Царская администрация, эффективно извлекавшая выгоду из религиозных верований кочевников казахской деревни и межплеменных конфликтов, заложила основы жесткой политики русификации в Казахстане. В связи с этим увеличилось количество русско-казахских школ, которые составля-

* Поступило в редакцию: 24 февраля 2021 г. – Принято в номер: 28 марта 2022 г.

Ссылка на статью:

Shylmambetov, Sayan, and Bakhytzhon Saparov. "Some Problems of the Study of the Regional Jadid Movement in Kazakhstan in the Context of the Structure of National Identity." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 179-205.

** Д-р, преподаватель, Университет имени Ахмеда Ясави, Кафедра общественных наук – Туркестан / Казахстан
ORCID: 0000-0002-5734-3149
sayanbaldisu@mail.ru

*** Д-р, преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Кафедра политологии и социально-философских дисциплин – Алматы / Казахстан
ORCID: 0000-0002-8243-5184
s.baha81@mail.ru

ют конкуренцию джадидским школам. Основоположники движения Алаш, получившие образование в джадидских школах северных и западных областей Казахстана, впоследствии завершили свое образование в высших учебных заведениях Москвы и Санкт-Петербурга. В то же время оставшиеся джадидские интеллектуалы достроили медресе сегодняшнего Узбекистана, Казани, Каира и Стамбула. В этом контексте под влиянием полученного за границей образования джадидское движение в Казахстане развивалось по двум направлениям: во-первых, деятельность по созданию казахского государства Алаш-Орда, во-вторых, они боролись за единство тюркских народов в Средней Азии и создание Независимого Туркестанского государства.

Ключевые Слова

Казахстан, джадидское движение, национальное движение, национальное самосознание.

Yayın Değerlendirme / Book Review

Karabakh: From Conflict to Resolution. Edited by Muhittin Ataman and Ferhat Pirini. SETA Publications, 2021.*

Avnihan Kırışık**

The book titled *Karabakh: From Conflict to Resolution*, published right after the Second Karabakh War, which resulted in the victory of Azerbaijan, is a work that has been prepared while iron is hot to shed light on the new situation in the conflict over Karabakh. The 394-page book was published by SETA Publications in 2021. The editors of the book are *Muhittin Ataman and Ferhat Pirini*. Ataman and Pirini, both are professors of International Relations, are known for their work on foreign policy and Middle East Studies.

Looking at the authors of the chapters in the book, it is seen that academics and researchers from different institutions contributed to the work. Moreover, contributing to the interdisciplinary character of the book, authors from different disciplines evaluate the conflict over Karabakh from social, political, legal and military aspects.

There are *seventeen articles* in the book, which consists of four parts. In these articles, the problem is dealt with comprehensively, both in its broad sense and in its narrow sense. In the broad sense, it is a conflict that has lasted for more than 100 years, and in the narrow sense, it has lasted for 30 years. In this context, it is possible to start the Karabakh problem in the 19th century, when Russia annexed the South Caucasus and reorganized the borders. It is also mentioned that in the late 1980s and early 1990s, the problem turned

* You can refer to this article as follows:

Kırışık, Avnihan. "Karabakh: From Conflict To Resolution. Edited by Muhittin Ataman and Ferhat Pirini. SETA Publications, 2021.." *bilig*, no. 104, 2023, pp. 207-215.

** Research Assistant, Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations – Mersin/Türkiye

ORCID: 0000-0001-5552-3958

avnihan.kirisik@gmail.com

into an armed conflict during the dissolution of the USSR. As it is known, Azerbaijan liberated 7 districts in and around Karabakh from occupation and the conflict over Karabakh reached a partial solution in 2020. Hence, the Karabakh conflict is comprehensively examined in the book from different angles in different periods. In this respect, the book possesses a potential to be seminal work for students and researchers studying on the subject.

Going into the details of the book, the first section begins with the article written by the book editors Muhittin Ataman and Ferhat Pirinççi. According to the authors, the history of the conflict goes back to the early 1800s. As known in the literature, these years were the period when the territory of Azerbaijan was divided between Iran and Russia. During the division, Northern Azerbaijan, including Karabakh, remained under Russian control. Thus begins the process “From a Frozen Artificiality to an Inevitable Solution”, which also constitutes the title of the article. The authors problematize the conflict over Karabakh from five aspects. First, the demographic interventions of the Tsarist Russia in Karabakh and the borders drawn by the USSR detached from the historical reality make the Karabakh issue an *artificial historical conflict*. As in the article, in 1991 when the USSR collapsed, Armenia occupied Karabakh. During the First Karabakh War, which lasted until 1994, the occupation expanded to include Lachin, Kalbajar, Agdam, Fuzuli, Jabrayil, Qubadli, Zengilan regions surrounding Karabakh. This created a *sovereignty issue* for Azerbaijan, constituting the second aspect of the conflict. Third, considering the people were displaced from their homes during the occupations, the issue is a *humanitarian problem*. The Khojaly massacre, in which hundreds of Azerbaijani Turks including children and the elderly were killed during the war, and the like, constitute the humanitarian dimension of the problem. Fourth, the continuation of crimes against humanity and occupations despite resolutions and calls by international organizations, leads to a *problem of the dysfunction of international law*. Fifth, the fact that the conflict over Karabakh is a means of protecting the identities of the Armenian diaspora and its lobby makes the issue an *identity problem*. After this analysis, which draws the framework of the problem, it is explained that the problem has become a frozen conflict due to the *low cost of the deadlock* as well as the de facto territorial gain of Armenia. Even though the fire never ceased, the clashes decreased after the

ceasefire in 1994 and the situation stabilized. It is mentioned that while Azerbaijan diversifies the countries it is dealing with both in its foreign policy and armament towards 2020, Armenia remained largely dependent on Russia on both issues. The authors assert that considering the increase in defense expenditures of Azerbaijan, the deterioration of the unsustainable status quo became inevitable after Azerbaijan opened the gap in terms of military power. In September 2020, the Second Karabakh War started after the provocations of Armenia on the front line. After 44 days of conflict Azerbaijan saved a significant part of its occupied lands. With the addition of diplomatic success, Azerbaijan reached a ceasefire by ensuring the withdrawal of Armenia. According to the authors, this situation transformed the process from a frozen conflict into a *dynamic* one.

In the next chapter, Nesib L. Nesibli asks the question “Why is Karabakh so important to Azerbaijan that you have been fighting over it for a hundred years?” He explains that the region currently known as Nagorno-Karabakh is an artificially created place. It is one third of Karabakh region, part of Azerbaijan in the historical process. Nesibli emphasizes that Karabakh and the city of Shusha was flourished as a cultural center during the 19th century. It is possible to say that Nesibli differs from other authors in the conceptualization of wars related with the conflict over Karabakh. Nesibli includes the conflicts after the First World War in the order of wars as the *First Karabakh War*. He refers to the conflicts that took place during the dissolution of the USSR as the *Second Karabakh War*, and the 44-day war in 2020 as the *Third Karabakh War*.

Meşdi İsmayilov deals with the significance of Karabakh for Armenia in the third chapter. He analyzes why the Karabakh is significant in the perspective of Armenia. Accordingly, there are two dimensions, one is *historical-ideological* and the other is *military-geopolitical*. Its geopolitical significance is a dependent variable on the ideological one. In the ideological dimension, there are theses that *prove* that Karabakh and East Azerbaijan belonged to Armenians in the past. These theses are actually the basis of the *Greater Armenia* ideal. After discussing these theses and the Greater Armenia ideal, İsmayilov endeavors himself to refute them. Alongside with his refutation İsmayilov asserts that Armenian claims on Karabakh are related with *Ressentiment* ideology. The resentment ideology is defined as *state of being*

unable to obtain something one wants to possess due to powerlessness, and he claims that this situation brings violence and war along with it.

Focusing on the background of the Karabakh conflict, the second section begins with the chapter entitled “Karabakh’s Historical Background” by Ömer Göksel İşyar. In the chapter, İşyar defines the geography called Karabakh and explains the history of the region. The conflict process can be understood by reading the article which is a descriptive study. The article covers the events from the collapse of Tsarist Russia until 1992, when Nagorno-Karabakh declared its independence.

In the second chapter of the section, Hecer Qasimova looks at the conflict from the perspective of international law. The question of “How Nagorno-Karabakh became a problem?” is analyzed by dividing it into two periods: the foundation phase of the USSR and the collapse of the USSR. The relationship between the *people’s right to self-determination* and Nagorno-Karabakh is discussed through the interpretation of international legal norms such as the founding treaty of the United Nations (United Nations Charter).

The book continues with the chapter in which Araz Aslanlı wrote “Causes and Outcomes of the First Karabakh War”. He underlines that the current state of the problem emerged in the 1980s, while causes of the conflict over Karabakh can be traced back to the 19th century. As it is known, Nagorno-Karabakh Autonomous Region of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic attempted to join Armenia in 1988 and the fuse of the conflict was ignited. By 1992, the scope of armed conflicts had expanded. Armenia received military support from the USSR while Azerbaijan did not yet have a regular army. Hence the conflicts resulted in the victory of Armenia. As detailed in the chapter, despite the United Nations Security Council resolutions, Armenia occupied Nagorno-Karabakh and its surrounding regions, contrary to the principle of *inviolability and territorial integrity of borders*. Aslanlı claims that the period until the ceasefire in 1994 was the main development that determined the current nature of the problem.

Araz Aslanlı also wrote the next chapter as a continuation of the previous one, together with Yalçın Sarıkaya. In this chapter, diplomatic activities carried out during and after the First Karabakh War are compiled under the

title “Diplomatic Negotiations And The Minsk Process In The Karabakh Conflict”. Accordingly, the initiatives to solve the conflict and the reasons for the failure of intermediary states and intermediary international organizations are sought. As it is indicated Armenia’s actions followed every step taken for a solution. These actions were military operations, massacres and occupations that show that there is no *sincerity* in Armenia’s attitude towards peace. It is thought that belief in a solution has diminished over time, as Russia, the permanent co-chair of the *Minsk Group* formed under OSCE, has left the problem under control but unresolved. According to the authors, the fact that the status quo is in favor of Armenia. Armenia aims to create a legal basis for the actual situation shaped by the occupation. Authors assert that this situation is one of the main reasons for the failure of diplomatic initiatives.

The process of the *Second Karabakh War* is examined with its causes and consequences in the third part of the book. In this context, firstly, “The Road To The Second Karabakh War” was written by Ferid Şefiyev and Vasif Huseynov. They underline that a non-Karabakh leader became the head of the country for the first time in 20 years, after the unrest in 2018 in Armenia. Although there was a *détente* after this development, which lit a glimmer of hope for peace and solution, it was not permanent. The declaration of the *new war for new territories* formula by the Minister of Defense of Armenia, David Tonoyan, has been one of the indicators that the tension has risen again. The new prime minister Pashinyan’s actions weakened the *patience of the Azerbaijani people* and that gave the signs of what was to come. The following two actions of Pashinyan are emphasized by the authors: the rhetoric *Karabakh is Armenia* and his confession that prolonging the negotiations was a method. As it is known, following these developments, the Second Karabakh War broke out on 27 September 2020.

Looking at the next chapter it is seen that answers are sought to some questions. Despite Armenia’s nearly 30 years of ceasefire violations and provocations, why did Azerbaijan respond now, on September 27, 2020, rather than before? How did the conflicts, which were cut short before, lasted until *liberation* this time? Metin Mammadlı analyzes these questions and gives the answer of *Azerbaijan’s Changing Paradigm*. He states that four main factors caused the paradigm shift. The first is the changes in Armenian

politics in 2018. As a result of these changes, Armenia's relations with Russia were shaken. It was noted by the authors that Armenia-Russia relations had an important role in the continuation of the occupation. The second factor is the adoption of the new military doctrine. The third is the new trends in Russian-Turkish relations. The last factor is the increasing importance of Azerbaijan in *regional geopolitics and foreign policy* preferences. In this context, it should be underlined that Mammadlı attaches importance to the implementation of a multilateral policy to *reduce risks* as a foreign policy strategy.

In the next chapter titled "The End Of Azerbaijan's Strategic Patience And The New Equation In Karabakh", similarly to the previous one, Ferhat Bıçakçı and Mehmet Çağatay Güler seek answers to their questions: *Why now?* and *How did it happen?* They propose four basic dynamics that determine the process they call *the end of Azerbaijan's strategic patience*. The unsustainable status quo is the first dynamic. The second is the increase in Azerbaijan's military capacity. Another dynamic, one of the factors mentioned by Mammadlı in the previous chapter, is the favorable conjuncture with the foreign policy implemented by Azerbaijan. The last one is Türkiye's involvement in the conflict in favor of Azerbaijan. According to the authors of the chapter, the equation that emerged after the war is listed as follows: the strengthening of Russia's influence, Türkiye's increasing influence in the region, and the decrease of Iranian influence.

Vasif Huseynov, the author of the chapter titled "The Postwar Situation In The South Caucasus" descriptively summarizes the situation after the 44-day war. Huseynov emphasizes that Karabakh is the primary factor for both communities in the nation and identity constructing processes of Azerbaijan and Armenia in the post-Soviet period. Likewise, he states that the conflict over Karabakh always takes the first place in the political agendas and economic expenditure priorities of these countries. The author concludes that if the *Trilateral Statement* can be implemented, prosperity and security will be established in the South Caucasus.

In the chapter titled "Azerbaijan's Military Operation In The Second Karabakh War: A Technical Analysis Of The Victory" written by Murat Aslan, the Azerbaijani victory is examined from a military perspective. Murat Aslan answers the question, "Was Azerbaijan's victory in the Second

Karabakh War accidental?” The author emphasizes the importance of synchronization of political environment and military strategy in achieving victory. It is stated that there is a condition to carry out a military operation without a problem of legitimacy. For the author, it is the formation of the conditions for the concept of *just war*. With the map attachments, the execution and development of the operation is analyzed in terms of military. In this chapter, Murat Aslan draws attention to a different result from the studies in the other chapters of the book. This result is that Armenia will use the post-Second Karabakh War period to prepare for a new attack, as seen in previous experiences in which it abused the ceasefire processes.

The last chapter of the section is titled as “Armenia’s Military Activities In The Second Karabakh War And International Humanitarian Law”. Yücel Acer draws attention to Armenia’s attack on civilian settlements and therefore civilians, while the war is expected to take place between the armed forces on the front line. In the chapter, Armenia’s use of methods prohibited by international humanitarian law during military operations is evaluated from a legal framework.

The fourth and final section of the book focuses on *Karabakh policy of regional and global actors*. The policies of *Russia, Türkiye* and *Iran*, as the regional actors involved in the conflict, and the *EU* and the *USA*, as the global actors, are examined. The chapter titled “From The Zheleznovodsk Communique to The Trilateral Statement: Russia’s Nagorno-Karabakh Policy” written by Cavid Veliyev is about the policies of Russia. He reminds that all conflicts, from the ceasefire reached in Zheleznovodsk in 1991 to the ceasefires in 1994, 2016 and 2020, were ended by the mediation of Russia. Cavid Veliyev emphasizes four factors that affect Russia’s Nagorno-Karabakh policy. These four factors explain the reasons why Russia did not intervene early in the 44-day war in favor of Armenia: *the geopolitical situation in the region, the foreign policies of Azerbaijan and Armenia, Russia’s bilateral relations with both countries, and the changing approaches of policy makers in Russia*. Veliyev claims that Russia’s current approach is based on not losing Azerbaijan and Türkiye. As a result of the *Trilateral Statement* that provided the ceasefire, the deployment of troops to the South Caucasus through peacekeeping forces should also be put forward as a situation in favor of Russia.

“Turkey’s Karabakh Policy” was written by Bora Bayraktar in the next chapter. As it is known Türkiye is one of the important actors of the region and one of the parties to the conflict. He mentions that Türkiye, which kept aloof from the subject and made mediation attempts until the USSR collapsed, changed its policy with the deepening of violence and occupation against the Azerbaijani Turks. Afterwards, Türkiye’s efforts to take the issue to international platforms by taking sides with Azerbaijan are presented to the reader in a chronological and comprehensive manner. It is noted that Türkiye led the intervention of the OSCE and the establishment of the Minsk Conference on *March 24, 1992*, which would later be known as the Minsk Group. As a matter of fact, in Türkiye’s relations with Armenia, the termination of the occupation in Karabakh has been put forward as the first condition for developing bilateral relations. Bora Bayraktar underlines that Türkiye openly supported Azerbaijan diplomatically and militarily during the Second Karabakh War, which he called *Karabakh’s war of independence*.

Mustafa Caner wrote “Iran’s Karabakh Policy with its causes, consequences and future”. Iran is a country bordering the southern provinces of Azerbaijan. Clashes and occupation took place in these provinces. As for Caner, Iran, which borders both countries that are parties to the conflict, is one of the important actors of the region along with Türkiye. He asserts that even though Iran makes a statement of neutrality, in practice, it carries out a policy in favor of Christian Armenia instead of Azerbaijan, which is mostly Shiite Muslim like Iran. According to the author, although it is thought that Iran is a country that acts with *sectarian motives*, it is seen in the example of the Karabakh problem that it actually puts its political interests ahead of sectarianism. Caner argues that Iran endeavored to preserve the status quo consisting of occupation and became one of the losers of the Second Karabakh War. Nevertheless, Iran will continue to be one of the determinants of the new equation in Karabakh according to him.

In the last chapter of the book, Nurşin Ateşoğlu Güney analyzes the “Nagorno-Karabakh policies of the USA and the European Union” as they are influential in international negotiations and are the global interlocutors of the issue. The chapter deals with the problem “How the Western actors became ineffective in terms of conflict resolution?” in the Nagorno-Karabakh conflict. How they lost the leadership to Russia in the solution

process and how Russia consented to expand its field in this regard are other questions that make up the scope of the study. In the chapter, it is argued that the USA lost interest in Nagorno-Karabakh and the region after 2008, while the EU failed to fill the void of the USA.

The work, which is introduced and evaluated with the contents of the chapters, sheds light on the past and present of the conflict over Nagorno-Karabakh. It was prepared with the participation of many authors during the period when the armed conflict phase of the Second Karabakh War ended and the ceasefire was reached. This wide participation was able to provide detailed coverage of the meaning attributed to the concept of the conflict over Karabakh, the history of the issue, current developments and the foreign policies of the parties. Analyzing the development and results of the 44-day Second Karabakh War from different perspectives is one of the most important contributions of the work to the field. It should be noted that the book appeals to readers of all levels, including those who are just beginning to be interested in the conflict over Karabakh since the entire process from the beginning of the problem to its current situation is explained.

bilig

2022 MAKALE ADI DİZİNİ
KİŞ – BAHAR – YAZ- GÜZ
(SAYILAR: 100-101-102-103)
2022 INDEX OF ARTICLES
WINTER – SPRING – SUMMER – AUTUMN
(VOLUMES: 100-101-102-103)

“XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının Divânu Lugâti’t-Türk’teki İfadesi”, Hamidulla Dadabayev, Yaz/102, ss. 97-118.

“The Reflection of the lexical composition of the Old Turkic language of the 11th – 12th centuries in the “Divânu Lugâti’t-Türk”, Hamidulla Dadabayev, Summer/102, pp. 97-118.

“XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Entelektüeller: Diran Kelekyan Örneği”, Yıldız Deveci Bozkuş, Bahar/101, ss. 01-30.

“Armenian Intellectuals in the XIX. Century in Ottoman Empire: The Example of Diran Kelekyan”, Yıldız Deveci Bozkuş, Spring/101, pp. 01-30.

“19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya’nın Karşı Tedbirleri”, Ordaly Kongyratbayev, Saulebek Rustemov, Bakytzhan Zhursunbayev, Seiilkhan Tokbolat, Kış/100, ss. 59-75.

“The Role of a Common Ideology in the Relationship between Kazakhs and Ottoman Turks (The Second Half of the 19th and Early 20th Centuries)”, Ordaly Kongyratbayev, Saulebek Rustemov, Bakytzhan Zhursunbayev, Seiilkhan Tokbolat, Winter/100, pp. 59-75.

- “2020 Azerbaycan- Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ’a Geri Dönüşü”, Ümmühan Elçin Ertuğrul, Bahar/101, ss. 57-86.
- “The Return of Displaced Persons to Nagorno- Karabakh According to 2020 Azerbaijan- Armenia Ceasefire”, Ümmühan Elçin Ertuğrul, Spring/101, pp. 57-86.
- “Ahıska Türklerinde Türkçe-Rusça Kod Değiştirme Deseni ve Temel Dil Çerçeve Modeli”, Kayhan İnan, Güz/103, ss. 183-209.
- “Code-Switching Pattern of Turkish-Russian Bilingual Ahıska Turks and Matrix Language Frame Model”, Kayhan İnan, Autumn/103, pp. 183-209.
- “Amerika’da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace”, Selcen Özyurt Ulutaş, Gaye Yavuzcan, Kış/100, ss. 211-245.
- “A Volunteer Ottoman Ambassador in America; General Lew Wallace”, Selcen Özyurt Ulutaş, Gaye Yavuzcan, Winter/100, pp. 211-245.
- “Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatifi”, Mehlika Özlem Ultan, Didem Saygın, Bahar/101, ss. 87-114.
- “Azerbaijan as an Alternative to European Union-Russian Energy Relations”, Mehlika Özlem Ultan, Didem Saygın, Spring/101, pp. 87-114.
- “Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Ahtem Seitablayev Sineması’nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili”, Selin Süar Oral, Yaz/102, ss. 73-96.
- “Representation of the Crimean Tatar Community in the Akhtem Seitablayev’s Cinema as a Micro History Tale”, Selin Süar Oral, Summer/102, pp. 73-96.
- “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı/Türk Musikisi Yazılı Kaynağı: Akovalizâde Hâtem Efendi Edvârı”, Gökhan Yalçın, Bahar/101, ss. 135-162.
- “A Manuscript of Ottoman/Turkish Music of Eighteenth-Century: Akovalizâde Hâtem Efendi Edvârı”, Gökhan Yalçın, Spring/101, pp. 135-162.
- “Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri”, Yakup Çelik, Yaz/102, ss. 01-25.
- “The Tradition of Writing Biography and Biographical Lexicons Written After Republic Period”, Yakup Çelik, Summer/102, pp. 01-25.

- “Bölgesel Kaos Ortasında Türkiye’nin Kuzey Suriye ve Irak’a Yönelik Güvenlik Politikası (2011-2019)”, Sayyad Sadri Alibabalu, Yaz/102, ss. 147-170.
- “Turkey’s Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019)”, Sayyad Sadri Alibabalu, Summer/102, pp. 147-170.
- “Dağlık Karabağ Krizi Çözümünde Arazi Takası Formülü: Goble Planı ve Lavrov Planı”, Salih Yılmaz, Kış/100, ss. 177-209.
- “Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan”, Salih Yılmaz, Winter/100, pp. 177-209.
- “Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türk Dünyası Ülke Panelinden Kanıtlar”, Gökhan Kartal, Bahar/101, ss. 163-192.
- “The Relationship between Energy Security and Economic Growth: Evidence from Panel of Turkic World Countries”, Gökhan Kartal, Spring/101, pp. 163-192.
- “Entegrasyondan Asimilasyona ve Zorunlu Göçe: Bulgaristan Komünist Partisi’nin Türk Azınlık Siyasetinin Bir Değerlendirmesi”, Ivo Kirilov Ivanov, Murat Önsoy, Güz/103, ss. 31-58.
- “From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party’s Turkish Minority Policy”, Ivo Kirilov Ivanov, Murat Önsoy, Autumn/103, pp. 31-58.
- “Geçmişten Geleceğe Kültürlerin Yakınlaşma Rotasında Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Dünya Mirasına Katkıları”, Cengiz Buyar, Uğur Ünal, Kış/100, ss. 01-35.
- “Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future”, Cengiz Buyar, Uğur Ünal, Winter /100, pp. 01-35
- “Güney Azerbaycan Çocuk Edebiyatının Öncüsü: Samed Behrengi”, Pervane Memmedli, Kış/100, ss. 123-136.
- “Pioneer of Southern Azerbaijan Children’s Literature: Samed Behrengi”, Pervane Memmedli, Winter/100, pp. 123-136.

- “İstanbul’da Para Vakıflarının Kuruluşunda Yaşanan Uzun Vadeli Değişimler”, Erol Özvar, Sadullah Yıldırım, Yaz/102, ss. 27-51.
“Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul”, Erol Özvar, Sadullah Yıldırım, Summer/102, pp. 27-51.
- “Kazak Şecerelerinde Türk Algısı ve Ortak Ata”, Seyfullah Yıldırım, Mehmet Topay, Kış/100, ss. 37-58.
“Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy”, Seyfullah Yıldırım, Mehmet Topay, Winter/100, pp. 37-58.
- “Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki Örü Kodu Bol- Yapısı Üzerine”, Kenan Azılı, Yaz/102, ss. 53-72.
“A Sample of Cultural Conceptualisation: On the Form of örü kodı bol- in the Old Uigur Civil Texts”, Kenan Azılı, Summer/102, pp. 53-72.
- “Manas Destanı’nda Irçı Oğul ve Görevleri”, Feyzan Göher, Bahar/101, ss. 115-134.
“Irci Ogul and His Duties in Manas Epic”, Feyzan Göher, Spring/101, pp. 115-134.
- “Melgunov’a Göre 19. Yüzyılda İran’da Türkmen Boyları”, Zeynep Yıldırım, Güz/103, ss. 149-181.
“Turkmen Tribes in Iran in the 19th Century according to Melgunov”, Zeynep Yıldırım, Autumn/103, pp. 149-181.
- “Romanya’daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul)”, Kamelya Tekne, Kış/100, ss. 99-122.
“From the Press Heritage of the Turkish-Tatar Community in Romania: Bora (Viscolul)”, Kamelya Tekne, Winter/100, pp. 99-122.
- “Safevî Devleti’nden Sonra İran’da Siyasî İktidarların Meşruiyet Arayışları”, Ata Mohamed Tabriz, Güz/103, ss. 95-118.
“Searching for Legitimacy of the Political Powers in İran after Safavid Period”, Ata Mohamed Tabriz, Autumn/103, pp. 95-118.
- “Saltanat ve Hilafetin Kaldırılışının İspanya Basınındaki Yankıları”, Yasemin Türkkkan Tunalı, Güz/103, ss. 119-148.
“Reflections of the Abolition of the Sultanate and the Caliphate in the Spanish Press”, Yasemin Türkkkan Tunalı, Autumn/103, pp. 119-148.

- “Sürdürülebilir Güvenlik Çerçevesinde Türkiye’nin İklim Politikaları”, Senem Atvur, Çağla Vural, Güz/103, ss. 59-93.
“Türkiye’s Climate Policies in the Context of Sustainable Security”, Senem Atvur, Çağla Vural, Autumn/103, pp. 59-93.
- “Taşnakçı Ermeni Levon İ. Mirzoyan’ın Kazakistan’daki Faaliyetleri (1933-1938)”, Seyfi Yıldırım, Mirzahan Egamberdiyev, Bahar/101, ss. 31-56.
“Tashnakist Armenian Levon İ. Mirzoyan and His Activities in Kazakhstan (1933-1938)”, Seyfi Yıldırım, Mirzahan Egamberdiyev, Spring/101, pp. 31-56.
- “Tursınhan Zakenoğlu’nun Mangitas (Bengütaş) Romanındaki “Mangilik El” (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu”, Ainur Akhmetova, Kış/100, ss. 77-97.
“Artistic Representation of The Concept “Eternal Nation” in the Novel “Mangitas” by Tursunkhan Zakenuly”, Ainur Akhmetova, Winter/100, pp. 77-97.
- “Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma”, Muharrem Tuna, Başak Özyurt, Ayşe Selin Dülger, Fatih Türkmen, Necmi Uyanık, Kış/100, ss. 137-175.
“A Qualitative Research on the Cooperation-Based Development of Tourism in the Turkic World Countries”, Muharrem Tuna, Başak Özyurt, Ayşe Selin Dülger, Fatih Türkmen, Necmi Uyanık, Winter/100, pp. 137-175.
- “Türkiye ve Seçilmiş Avrupa Ülkelerinin Göçmen Entegrasyon Politikalarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, Mete Yusuf Ustabulut, Emrah Boylu, Umut Başar, Güz/103, ss. 01-30.
“Comparative Analysis of Migrant Integration Policies of Türkiye and Selected European Countries”, Mete Yusuf Ustabulut, Emrah Boylu, Umut Başar, Autumn/103, pp. 01-30.
- “Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim”, Haldun Narmanlıoğlu, Tuğçe İyigüngör, Yaz/102, ss. 119-146.
“Digital Surveillance of Uyghur Turks”, Haldun Narmanlıoğlu, Tuğçe İyigüngör, Summer/102, pp. 119-146.

- Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Dilek, İbrahim. Türk Mitoloji Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 951 s.”, Onur Alp Kayabaşı, Bahar/100, ss. 199-206.
- Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Hakan Kırımlı. Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti’ndeki Hikâyesi. Ötüken Yayınları, 2022.”, Fehmi Yılmaz, Yaz/102, ss. 171-186.
- Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017). Kıbrıs Türk Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını. Yay. Haz. İsmail Bozkurt ve Oğuz Karakartal. İlksan Matbaası, 2019.”, Esra Karakaş Kurt, Bahar/101, ss. 193-198.
- Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Krasnoyarsk Esirlerinin Sesi: Vâveylâ Gazetesi Dizini. Haz. Dr. Merve Üner, Post Yayınevi, 2021, 112 s.”, Alfina Sibgatullina, Kış/100, ss. 247-252.
- Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Ötüken’den Kırım’a Türk Dünyası Kültür Tarihi / Turkish World Cultural History from Ötüken to Crimea. Ed. Ahmet Kanlıdere and İlyas Kemaloğlu, Ötüken Press, 2021.”, Başak Kuzakçı, Autumn/103, pp. 211-223.

bilig

2022 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ – BAHAR – YAZ- GÜZ
(SAYILAR: 100-101-102-103)
2022 INDEX OF AUTHORS
WINTER – SPRING – SUMMER – AUTUMN
(VOLUMES: 100-101-102-103)

Akhmetova, Ainur, “Tursınhan Zakenoğlu’nun Mangitas (Bengütaş) Romanındaki “Mangilik El” (Ebedî Ülke) Kavramının Sanatsal Sunumu”, *Kış/100*, ss. 77-97.

Akhmetova, Ainur, “Artistic Representation of The Concept “Eternal Nation” in the Novel “Mangitas” by Tursunkhan Zakenuly”, *Winter/100*, pp. 77-97.

Alibabalu, Sayyad Sadri “Bölgesel Kaos Ortasında Türkiye’nin Kuzey Suriye ve Irak’a Yönelik Güvenlik Politikası (2011-2019)”, *Yaz/102*, ss. 147-170.

Alibabalu, Sayyad Sadri “Turkey’s Security Policy towards Northern Syria and Iraq amid Regional Chaos (2011-2019)”, *Summer/102*, pp. 147-170.

Atvur, Senem ve Çağla Vural, “Sürdürülebilir Güvenlik Çerçevesinde Türkiye’nin İklim Politikaları”, *Güz/103*, ss. 59-93.

Atvur, Senem ve Çağla Vural, “Turkey’s Climate Policies in the Context of Sustainable Security”, *Autumn/103*, pp. 59-93.

- Azılı, Kenan, “Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki Örü Kodı Bol- Yapısı Üzerine”, *Yaz/102*, ss. 53-72.
- Azılı, Kenan, “A Sample of Cultural Conceptualisation: On the Form of örü kodı bol- in the Old Uigur Civil Texts”, *Summer/102*, pp. 53-72.
- Buyar, Cengiz ve Uğur Ünal, “Geçmişten Geleceğe Kültürlerin Yakınlaşma Rotasında Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinin Dünya Mirasına Katkıları”, *Kış/100*, ss. 01-35.
- Buyar , Cengiz and Uğur Ünal, “Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future”, *Winter /100*, pp. 01-35.
- Çelik, Yakup, “Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri”, *Yaz/102*, ss. 01-25.
- Çelik, Yakup, “The Tradition of Writing Biography and Biographical Lexicons Written After Republic Period”, *Summer/102*, pp. 01-25.
- Dadabayev, Hamidulla, “XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının Divânu Lugâti’t-Türk’teki İfadesi”, *Yaz/102*, ss. 97-118.
- Dadabayev, Hamidulla, “The Reflection of the lexical composition of the Old Turkic language of the 11th – 12th centuries in the “Divânu Lugâti’t-Turk, *Summer/102*, pp. 97-118.
- Deveci Bozkuş, Yıldız, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Entelektüeller: Diran Kelekyan Örneği”, *Bahar/101*, ss. 01-30.
- Deveci Bozkuş, Yıldız, “Armenian Intellectuals in the XIX. Century in Ottoman Empire: The Example of Diran Kelekyan”, *Spring/101*, pp. 01-30.
- Elçin Ertuğrul, Ümmühan, “2020 Azerbaycan- Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ’a Geri Dönüşü”, *Bahar/101*, ss. 57-86.
- Elçin Ertuğrul, Ümmühan, “The Return of Displaced Persons to Nagorno- Karabakh According to 2020 Azerbaijan- Armenia Ceasefire”, *Spring/101*, pp. 57-86.

- Göher, Feyzan, “Irci Oğul and His Duties in Manas Epic”, Spring/101, pp. 115-134.
Göher, Feyzan, “Manas Destanı’nda İrci Oğul ve Görevleri”, , Bahar/101, ss. 115-134.
- Ivanov, Ivo Kirilov ve Murat Önsoy, “Entegrasyondan Asimilasyona ve Zorunlu Göçe: Bulgaristan Komünist Partisi’nin Türk Azınlık Siyasetinin Bir Değerlendirmesi”, Güz/103, ss. 31-58.
Ivanov, Ivo Kirilov ve Murat Önsoy, “From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party’s Turkish Minority Policy”, Autumn/103, pp. 31-58.
- İnan, Kayhan, “Ahıska Türklerinde Türkçe-Rusça Kod Değiştirme Deseni ve Temel Dil Çerçeve Modeli”, Güz/103, ss. 183-209.
İnan, Kayhan, “Code-Switching Pattern of Turkish-Russian Bilingual Ahıska Turks and Matrix Language Frame Model”, Autumn/103, pp. 183-209.
- Karakaş Kurt, Esra, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017). Kıbrıs Türk Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını. Yay. Haz. İsmail Bozkurt ve Oğuz Karakartal. İlksan Matbaası, 2019.”, Bahar/101, ss. 193-198.
- Kartal, Gökhan, “Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türk Dünyası Ülke Panelinden Kanıtlar”, Bahar/101, ss. 163-192.
Kartal, Gökhan, “The Relationship between Energy Security and Economic Growth: Evidence from Panel of Turkic World Countries”, Spring/101, pp. 163-192.
- Kayabaşı, Onur Alp, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Dilek, İbrahim. Türk Mitoloji Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 951 s.”, Bahar/100, ss. 199-206.
Kongyratbayev, Ordaly, Saulebek Rustemov, Bakytzhan Zhursunbayev ve Seiilkhan Tokbolat, “19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı – Kazak İlişkilerinin Seyri ve Rusya’nın Karşı Tedbirleri”, Kış/100, ss. 59-75.

- Kongyratbayev, Ordaly, Saulebek Rustemov, Bakytzhan Zhursunbayev and Seiilkhan Tokbolat, “The Role of a Common Ideology in the Relationship between Kazakhs and Ottoman Turks (The Second Half of the 19th and Early 20th Centuries)”, *Winter/100*, pp. 59-75.
- Kuzakçı, Başak, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Ötüken’den Kırım’a Türk Dünyası Kültür Tarihi / Turkish World Cultural History from Ötüken to Crimea. Ed. Ahmet Kanlıdere and İlyas Kemaloğlu, Ötüken Press, 2021.”, *Autumn/103*, pp. 211-223.
- Narmanlıoğlu, Haldun ve Tuğçe İyigüngör, “Uygur Türkleri Üzerinde Dijital Gözetim”, *Yaz/102*, ss. 119-146.
- Narmanlıoğlu, Haldun and Tuğçe İyigüngör, “Digital Surveillance of Uyghur Turks”, *Summer/102*, pp. 119-146.
- Özvar, Erol ve Sadullah Yıldırım, “İstanbul’da Para Vakıflarının Kuruluşunda Yaşanan Uzun Vadeli Değişimler”, *Yaz/102*, ss. 27-51.
- Özvar, Erol and Sadullah Yıldırım, “Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul”, *Summer/102*, pp. 27-51.
- Özyurt Ulutaş, Selcen ve Gaye Yavuzcan “Amerika’da Gönüllü Bir Osmanlı Elçisi General Lew Wallace”, *Kış/100*, ss. 211-245.
- Özyurt Ulutaş, Selcen and Gaye Yavuzcan “A Volunteer Ottoman Ambassador in America; General Lew Wallace”, *Winter/100*, pp. 211-245.
- Pervane, Memmedli, “Güney Azerbaycan Çocuk Edebiyatının Öncüsü: Samed Behrengi”, *Kış/100*, ss. 123-136.
- Pervane, Memmedli, “Pioneer of Southern Azerbaijan Children’s Literature: Samed Behrengi”, *Winter/100*, pp. 123-136.
- Sibgatullina, Alfina, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Krasnoyarsk Esirlerinin Sesi: Vâveylâ Gazetesi Dizini. Haz. Dr. Merve Üner, Post Yayınevi, 2021, 112 s.”, *Kış/100*, ss. 247-252.
- Süar Oral, Selin, “Bir Mikro Tarih Anlatısı Olarak Ahtem Seitablayev Sineması’nda Kırım Tatar Toplumunun Temsili”, *Yaz/102*, ss. 73-96.
- Süar Oral, Selin, “Representation of the Crimean Tatar Community in the Akhtem Seitablayev’s Cinema as a Micro History Tale”, *Summer/102*, pp. 73-96.

- Tabriz, Ata Mohamed, “Safevî Devleti’nden Sonra İran’da Siyasî İktidarların Meşruiyet Arayışları”, *Güz/103*, ss. 95-118.
Tabriz, Ata Mohamed, “Searching for Legitimacy of the Political Powers in İran after Safavid Period”, *Autumn/103*, pp. 95-118.
- Tekne, Kamelya, “Romanya’daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul)”, *Kış/100*, ss. 99-122.
Tekne, Kamelya, “From the Press Heritage of the Turkish-Tatar Community in Romania: Bora (Viscolul)”, *Winter/100*, pp. 99-122.
- Tuna, Muharrem, Başak Özyurt, Ayşe Selin Dülger, Fatih Türkmen ve Necmi Uyanık, “Türk Dünyasında Turizmin Ülkeler Arası İş Birliği Temelli Geliştirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Kış/100*, ss. 137-175.
Tuna, Muharrem, Başak Özyurt, Ayşe Selin Dülger, Fatih Türkmen and Necmi Uyanık, “A Qualitative Research on the Cooperation-Based Development of Tourism in the Turkic World Countries”, *Winter/100*, pp. 137-175.
- Türkkan Tunalı, Yasemin, “Saltanat ve Hilafetin Kaldırılışının İspanya Basınındaki Yankıları”, *Güz/103*, ss. 119-148.
Türkkan Tunalı, Yasemin, “Reflections of the Abolition of the Sultanate and the Caliphate in the Spanish Press”, *Autumn/103*, pp. 119-148.
- Ulan, Mehlika Özlem ve Didem Saygın, “Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatifi”, *Bahar/101*, ss. 87-114.
Ulan, Mehlika Özlem ve Didem Saygın, “Azerbaijan as an Alternative to European Union-Russian Energy Relations”, *Spring/101*, pp. 87-114.
- Ustabulut, Mete Yusuf, Emrah Boylu ve Umut Başar, “Türkiye ve Seçilmiş Avrupa Ülkelerinin Göçmen Entegrasyon Politikalarının Karşılaştırmalı Olarak *İncelenmesi*” *Güz/103*, ss. 01-30.
Ustabulut, Mete Yusuf, Emrah Boylu ve Umut Başar, “Comparative Analysis of Migrant Integration Policies of Türkiye and Selected European Countries”, *Autumn/103*, pp. 01-30.

- Yalçın, Gökhan, “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı/Türk Musikisi Yazılı Kaynağı: Akovalızâde Hâtem Efendi Edvârı”, Bahar/101, ss. 135-162.
Yalçın, Gökhan, “A Manuscript of Ottoman/Turkish Music of Eighteenth-Century: Akovalızâde Hâtem Efendi Edvârı”, Spring/101, pp. 135-162.
- Yıldırım, Seyfi ve Mirzahan Egamberdiyev, “Taşnakçı Ermeni Levon İ. Mirzoyan’ın Kazakistan’daki Faaliyetleri (1933-1938)”, Bahar/101, ss. 31-56.
Yıldırım, Seyfi ve Mirzahan Egamberdiyev, “Tashnakist Armenian Levon İ. Mirzoyan and His Activities in Kazakhstan (1933-1938)”, Spring/101, pp. 31-56.
- Yıldırım, Seyfullah ve Mehmet Topay, “Kazak Şecerelerinde Türk Algısı ve Ortak Ata”, Kış/100, ss. 37-58
Yıldırım, Seyfullah and Mehmet Topay, “Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy”, Winter/100, pp. 37-58.
- Yıldırım, Zeynep, “Melgunov’a Göre 19. Yüzyılda İran’da Türkmen Boyları”, Güz/103, ss. 149-181.
Yıldırım, Zeynep, “Turkmen Tribes in Iran in the 19th Century according to Melgunov”, Autumn/103, pp. 149-181.
- Yılmaz, Salih, “Dağlık Karabağ Krizi Çözümünde Arazi Takası Formülü: Goble Planı ve Lavrov Planı”, Kış/100, ss. 177-209.
Yılmaz, Salih, “Land Swap Formula in the Nagorno-Karabakh Crisis Solution: Goble Plan and Lavrov Plan”, Winter/100, pp. 177-209.
- Yılmaz, Fehmi, Yayın Değerlendirme /Book Reviews: “Hakan Kırımlı. Geraylar ve Osmanlılar: Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti’ndeki Hikâyesi. Ötüken Yayınları, 2022.”, Yaz/102, ss. 171-186.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle

birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'de Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe, İngilizce ve Rusça özetlerine (abstracts) yer verilir.

Yazım Kuralları

bilig'de 97. Sayıdan itibaren MLA atf sisteminin yazım kuralları uygulanmaktadır. Alıntılar, göndermeler ve kaynakça ile ilgili temel hususlar aşağıda örneklerle gösterilmiş olup örneği bulunmayan kaynaklar için MLA atf sisteminin 8. versiyonu (<https://style.mla.org/>) esas alınmalıdır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Makale dosyasında yazar ad(lar)ı ve adres(ler) i bulunmamalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler başvuru sırasında Makale Yönetim Sisteminde ilgili alanlara yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe öz bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dâhil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde turnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu ve ilk harfleri büyük; ara başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük; alt başlıklar ise ilk harfleri büyük ve italik yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, bir alt satırda her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin soluna hizalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalı ve kaynağı verilmelidir. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1

Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler (2017-2018)

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	81706	43324	125030
TÜRKSOY Tam ve Gözlemci Üye Ülkeler	24309	11686	35995
Azerbaycan	12911	4177	17088
Kazakistan	1051	1014	2065
Kırgızistan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Özbekistan	435	405	840
Rusya	808	621	1429
Türkmenistan	7824	4423	12247
Türkiye'deki Üniversitelerdeki Toplam Lisansüstü ve Lisansüstü Öğrenci Sayısı	2622936	2168678	4791614
Uluslararası Öğrenci Oranı	3,12%	2,00%	2,61%

Kaynak: "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu." YÖK, 17 Ağustos 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sadece solundan 2 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, bu kullanıma yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 15).

İki yazarlı yayınlarda yazarların soyadları aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Taner ve Bezirci 22).

Üç ve daha fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır:

(Gökay ve diğerleri 18).

(Gökay vd. 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Tanpınar (131), bu konuda ...

Aynı yazara ait iki veya daha fazla esere gönderme yapılırsa yazar soyadından sonra yayının ilk birkaç kelimesi yazılarak ayırt edilmelidir:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

Aynı soyadı taşıyan yazarlara ait yayınlarda soyadından önce yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

Sayfa numarası bulunmayan elektronik yayınlarda sadece soyadı ya da başlık yazılmalıdır.

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yayınlarda ise eser ismi yazılmalıdır, eser ismi uzun ise ilk 2-3 kelimesi yazılmalıdır.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da tarihle birlikte belirtilmelidir.

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika, ve Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

Kaynağın üç ve daha fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı, sonra “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır.

Örnek:

Altaev, Zhakypbek ve diğerleri. “Essence and Typology of Intellect in al-Farabi’s Epistemology.” *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numara bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. “Türkçede Evidensiyel.” *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınğün, İsmail, ve Ayşegül Aydınğün. “Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. “Lâmiû Çelebi’nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri.” *Bursalı Lâmiû Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

Yazar ismi yoksa editör, hazırlayan ya da derleyen ismi başta verilmelidir:

Tarlan, Ali Nihat, haz. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayınevi, yazılış tarihi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk. “Azmî-zâde Mustafa Hâletî.” *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

Tezler kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, *eğik harflerle* tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin adı, tezin yazıldığı tarih yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu. *Garibi’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Yazmalar “Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı.” şeklinde kaynak gösterilmelidir.

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emîrî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için yazarın soyadı, adı, yazının başlığı, yayıncı (web site adı), yayın tarihi, bağlantı adresi bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Gökçek, Fazıl. “Mehmet Akif Ersoy.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

Kişisel görüşmelerde, kaynak kişinin soyadı, adı, görüşme türü ve tarihi şu şekilde yazılmalıdır:

Demir, Adem. Telefon görüşmesi. 22 Mayıs 2018.

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* should be original articles that will fill a gap in the field or to be a review that evaluates previously published studies and produces new and worthwhile ideas. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Article applications at *bilig* are made by registering to the “Manuscript Handling System” at bilig.yesevi.edu.tr web address. Articles sent via e-mail will not be evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance in the evaluation of articles submitted for publication. Articles in accordance with editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are stored in

Manuscript Handling System. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not deleted from the system. The final decision regarding the publication of the articles belongs to the Editorial Board.

The royalty rights of the articles accepted to be published in *bilig* are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Publication Policy

All the articles published in *bilig* are also available as full text on bilig.yesevi.edu.tr web address as open access.

No fee is charged to the author during article evaluation and publication in *bilig*. No royalties are paid to the author, either.

Language of Publication

bilig publishes articles in Turkish and English. Abstracts of the articles will be in Turkish, English and Russian.

Style Guidelines

In *bilig*, the style of the MLA citation system are applied as of the 97th issue. The main points regarding citations, references and bibliography are shown below with examples, and the 8th version of the MLA citation system (<https://style.mla.org/>) should be taken as a basis for sources without examples.

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

1. Title of the article: The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The article file should not contain the name(s) and address(es) of the author. Information regarding the author(s) should be written in the relevant fields in the Manuscript Handling System during the application.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29.7x21 cm) paper on MS Word in size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appendices) should be bold and their first letters be capitalized; subtitles, only the first letters should be capitalized; sub-headings should be written in italics with their first letters capitalized.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left; the table caption should be in the lower line and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be written aligned to the left of the figure. The figure number should be written in italics, ending with a period. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written vertically, with only the first letter capital, and the references should be stated. Below is a sample table.

Table 1

International Students at Turkish Universities (2017-2018)

	Male	Female	Total
Total Number of International Students	81706	43324	125030
TÜRKSOY Member and Observer Member States	24309	11686	35995
Azerbaijan	12911	4177	17088
Kazakhstan	1051	1014	2065
Kyrgyzstan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Uzbekistan	435	405	840
Russia	808	621	1429
Turkmenistan	7824	4423	12247
Total Undergraduate and Graduate Students Number at Universities in Türkiye	2622936	2168678	4791614
International Student Ratio	3,12%	2,00%	2,61%

Reference: “The Report of the Number of the Students regarding” *YÖK*, 17 August 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation only from the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 15).

When sources with two authors are cited, the surnames of the authors should be given as follows:

(Taner and Bezirci 22).

When sources with three or more authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et. al 18).

If the text already includes the name of the cited author, only the page number should be given:

In this respect, Tanpınar (131) says ...

When two or more works belonging to the same author are cited, the first few words of the publication should be distinguished after the author's surname:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

In manuscripts belonging to authors with the same surname, the name of the author should be shortened before the surname:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

In electronic manuscripts with no page number, only the surname or title should be written.

In encyclopaedias and other sources without authors, only the name of the source should be written. If the title is long, the first 2-3 words should be given.

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates should also be cited in the bibliography.

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika, and Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Altaev, Zhakypbek et. al. "Essence and Typology of Intellect in al-Farabi's Epistemology." *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. "Türkçede Evidensiyel." *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydingün, İsmail, and Ayşegül Aydingün. "Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. "Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri." *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

If there is no author name, the name of the editor, preparer or compiler should be given first:

Tarlan, Ali Nihat, pre. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk. "Azmi-zâde Mustafa Hâletî." *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

For **theses and dissertations**, the surname and name of the thesis author should be followed by the full title of the thesis in italics, the thesis type, the name of the university where the thesis was prepared, the date the thesis was written:

Example:

Karakaya, Burcu. *Garibi'nin Yüsun u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of the Work. Library. Collection. Catalogue number sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emiri Efendi, No. 1326, vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, it is sufficient to provide the author's surname, name, title of the article, publisher (website name), date of publication, and link address.

Example:

Gökçek, Fazıl. "Mehmet Akif Ersoy." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

In personal interviews, the surname, name, interview type and date of the source person should be given as follows:

Demir, Adem. Phone Call. 22 May 2018.

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19

Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr